

RAT, DOKUMENTIRANJE I PRAVNI STATUS ŽRTVE

Ova publikacija sadrži transkripte okruglih stolova:

DOKUMENTIRANJE ZBIVANJA U DOMOVINSKOM RATU

[Zagreb, 09.02.2006.]

PRAVNI STATUS ŽRTVE U ORUŽANIM SUKOBIMA – LJUDSKI GUBICI U RATOVIMA U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI

[Zagreb, 25.11.2010.]

Organizaciju okruglih stolova financijski su pomogla veleposlanstva SAD, Republike Finske i Kraljevine Norveške.

IMPRESSUM

Nakladnik:

Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću
Kuća ljudskih prava, Selska cesta 112c, Zagreb
www.documenta.hr | kontakt@documenta.hr

Za izdavača:

Vesna Teršelič

Urednik:

Igor Roginek

Transkript:

Iva Udiković

Lektura i korektura:

Tamara Banjeglav, Igor Roginek

Prijevod:

Tamara Banjeglav

Dizajn, prijelom i tisak:

ACT Printlab d.o.o., *www.printlab.hr*

Naklada: 1000 primjeraka

Publikacije je tiskana zahvaljujući financijskoj potpori
Veleposlanstva Republike Finske u Republici Hrvatskoj
www.finland.hr

Mišljenja izražena u ovoj publikaciji su mišljenja autora, i ne izražavaju nužno
stajalište izdavača ili donatora.

Zagreb, travanj 2011.

PREDGOVOR

U Hrvatskoj, kao i u drugim post-jugoslavenskim zemljama se, ne samo politički nego i znanstveno, problematiziraju pitanja posljedica sukoba. U Hrvatskoj, naravno, s naglaskom na žrtve u Domovinskom ratu 1991. - 1995. godine.

Naime, Vladine i znanstvene institucije te organizacije civilnog društva (uključujući i udruge žrtava i organizacija za ljudska prava iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije) prikupljale su podatke o ubijenim i nestalima u ratu u Hrvatskoj još od 1991. godine. Prema dostupnim podacima, procjenjuje se da je broj ubijenih, poginulih i nestalih tijekom rata u Hrvatskoj od 1991. - 1995. oko 22.000. Procjene se kreću od 21.000, pa sve do 24.000 žrtava rata.

Demograf Dražen Živić, u radu objavljenom 2004. godine iznio je do tada najcjelovitije podatke izravnih demografskih gubitaka (ratni mortalitet) u Hrvatskoj uzrokovan agresijom i okupacijom. Prema njegovu izračunu poginulo je 8.147 (36,7%) hrvatskih branitelja, 6.605 (29%) hrvatskih civila, a broj nestalih hrvatskih branitelja i civila iznosi 1.218 (5,5%), ukupno 15.970. Brojku poginulih i nestalih Srba, vojnika i civila, Živić je procijenio na 6.222 (28,0%). Rat je dakle, prema Živićevim istraživanjima odnio ukupno 22.192 žrtava, građana Republike Hrvatske. Povjesničar Ivo Goldstein broj stradalih na hrvatskoj strani (uključujući

i nestale) procjenjuje na 13.583, dok su ljudski gubici srpske strane iznosili 8.039, od čega 6.760 na područjem pod kontrolom pobunjenih Srba.

Na Kenotafu crkve Svete Mati Slobode u zagrebačkom naselju Jarun uklesana su 15.392 imena hrvatskih “palih branitelja” (i poginuli civili ubrajaju se među “pale branitelje”), prema podacima dobivenima od Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti Republike Hrvatske. Prema službenim beogradskim podacima, broj poginulih i nestalih pripadnika nekadašnje JNA je 1.279.

Iz ovih podataka vidljivo je da se rezultati različitih znanstvenih istraživanja donekle razlikuju, a kada njima pridodamo i nalaze organizacija za ljudska prava te razlike mogu biti i veće. Na žalost, zbog nedostatka političke volje proces prikupljanja podataka o svim žrtvama do danas nije završen te smo suočeni s činjenicom da niti petnaest godina nakon završetka sukoba nije utvrđen vjerodostojan, provjerljiv i neprijeporan (poimenični) broj ubijenih u ratu.

Kako bi dopunila već prikupljene podatke o ljudskim gubicima *Documenta* je 2009. krenula u dodatna terenska istraživanja. Naime, od svog osnutka *Documenta* doprinosi razvijanju individualnih i društvenih procesa suočavanja s prošlošću u izgradnji održivog mira u Hrvatskoj i široj regiji, produžujući javni dijalog i inicirajući de-

bate o javnim politikama koje potiču suočavanje s prošlošću, prikupljajući podatke, objavljujući istraživanja o ratnim događajima, ratnim zločinima i kršenjima ljudskih prava, te prateći sudske procese na lokalnoj i regionalnoj razini kao doprinos poboljšanju sudskih standarda i prakse u suđenjima za ratne zločine.

Neophodnost realizacije projekta "Ljudski gubici u Hrvatskoj 1991 – 1995" proizlazi iz potrebe za sprječavanjem političkih i ideoloških manipulacija brojem žrtava rata u Republici Hrvatskoj i regiji. Takvo stanje ne pridonosi u dovoljnoj mjeri ublažavanju ratnih posljedica što je preduvjet razvoja multietničkih i multikulturalnih sredina. Utvrđivanje činjenica o ratnim događanjima i posljedicama izuzetno je važno za građane/ke RH, susjednih postjugoslavenskih zemalja i cijele Europe.

Stvaranje poimeničnog popisa svih poginulih, ubijenih i nestalih građana i građanki Republike Hrvatske onemogućit će proizvoljne, netočne i zlonamjerne manipulacije brojem žrtava rata, a osiguranje relevantnih podataka biti će od pomoći institucijama i organizacijama koje sudjeluju u procesima kažnjavanja (domaći sudovi, MKSJ), izgradnje održivog mira i povjerenja. Na taj način pridonosi se individualizaciji odgovornosti za zločine i destigmatizaciji čitavih društvenih skupina ili naroda za nedjela pojedinaca.

U svojem istraživanju polazimo od pretpostavke da je nužno utvrditi činjenice o svim žrtvama, bez obzira na njihovu etničku, političku, socijalnu pripadnost ili svojstvo. Pri dokumentiranju ljudskih gubitaka koristimo primjerenu znanstveno utemeljenu metodologiju, koja se bazira na metodama analize sadržaja i intervjuua uz korištenje moderne informacijske tehnologije u prikupljanju, obradi i objavi podataka.

U prvoj fazi provedbe projekta istraživački tim fokusirao se na područje Sisačko-moslavačke županije. Prikupljen je značajan broj dokumenata, intervjuirali smo na stotine ljudi i evidentirali nekoliko tisuća žrtava. Sastavljan je poimenični popis s ukupno 5.672 žrtava s tog područja sa svim dostupnim informacijama o njima i okolnosti njihove smrti. Istraživački tim odradio je više od 2.000 intervjuua i sastanaka s članovima obitelji žrtava, svjedocima, udrugama žrtava, veterana i partnerskih organizacija koji su doveli do informacija o više od 2.200 žrtava.

Tim je na terenu proveo oko 850 radnih dana. Uspješno je obrađeno više od 230 gradova, sela i zaseoka u Sisačko-moslavačkoj županiji, i prijeđeno preko 18.000 km automobilom i 250 km pješice, na ponekad teško prohodnom terenu.

U suradnji s *Documentim* stručnjaci-
ma/kinjama za kazneno pravo koji pra-
te suđenja za ratne zločine, istraživači/
ce su analizirali sve optužnice, presude
i druge dostupne sudske dokumente
sa suđenja i istraga vođenih za ratne
zločine nad civilima ili ratnim zaroblje-
nicima u Sisačko-moslavačkoj županiji
i drugim hrvatskim regijama (sa suđe-
nja pred hrvatskim sudovima i MKSJ).

Također, pregledali smo više od stotinu
relevantnih knjiga, ogroman broj novi-
na/časopisa iz 1990-ih iz cijele regije,
i digitalizirali preko 10.000 stranica
sudske dokumentacije. Istraživački
tim snimio je i više od 1.000 fotografija
lokacija ubojstava, masovnih grobnica,
grobova i spomen obilježja, kao i tisuće
stranica iz različitih privatnih i služben-
nih arhiva.

Svi prikupljeni dokumenti i podaci
(popisi žrtava, evidencije, dokumenta-
cija sa suđenja za ratne zločine, krono-
logije, analize, demografski podaci, fo-
tografije, video snimke, press-clipping
...) su pažljivo klasificirani i arhivirani u
skladu s najvišim profesionalnim stan-
dardima.

Pokrenuta je i posebna web stranica
posvećena projektu www.ljudskogubici.info,
putem koje je omogućeno ispuniti
online karton žrtve, što se pokazalo
posebno korisnim za osobe koje ne
žive u Hrvatskoj ili regiji, a posjeduju
podatke, informacije i dokumente o
stradanjima članova/ica svojih obitelji.

Žrtvama želimo odati pijetet tako što
ćemo omogućiti da njihova imena
i okolnosti stradanja budu pozna-
te bez obzira na to kojoj su etničkoj
ili vjerskoj skupini pripadali, koju su
političku ili ideološku ideju branili.
Smatramo da je obaveza svakog druš-
tva osvijestiti da žrtve ratnih stradanja
nisu naprosto brojevi, već ljudi s ime-
nom i prezimenom.

Upravo iz tih razloga organizirali smo
dvije javne rasprave o problematici
dokumentiranja ljudskih gubitaka.
Ti su okrugli stolovi, održani u Za-
grebu 2006. i 2010. godine, okupili
brojne predstavnike/ce znanstvenih
institucija, vladinih tijela, komisija,
nevladinih organizacija, pravosudnih
tijela, različite stručnjake, istraživače,
sociologe, povjesničare i novinare koji
godinama predano rade na utvrđiva-
nju činjenica o stradalima, ubijenim i
nestalim građanima i građankama, na
izgradnji mira i povjerenja i ublažava-
nju ratnih posljedica.

Ova publikacija rezultat je upravo tih
javnih rasprava i sadrži cjelovite tran-
skripte te zaključke i preporuke koji
su, ili će tek biti, od velike pomoći u
aktivnostima sustavnog prikupljanje
građe o ratnim zbivanjima i utvrđiva-
nju činjenica.

Vjerujemo da će i ova publikacija dati
značajan doprinos tome te potaknuti
dodatnu javnu raspravu s ciljem jača-
nja kapaciteta i vidljivosti organiza-

cija i institucija koje radi na sličnim projektima, ali i poboljšanja i intenziviranja dokumentiranja svih žrtava širom svijeta te zagovaranja važnosti prikupljanja činjenica o okolnostima stradanja.

Zahvaljujemo se svim sudionicima i sudionicama koji su svojim konstruktivnim promišljanjima pridonijeli uspjesima spomenutih konferencija, te Veleposlanstvu Republike Finske koje je omogućilo tisak publikacije.

Igor Roginek

travanj, 2010.

**DOKUMENTIRANJE
ZBIVANJA U
DOMOVINSKOM RATU**

[Zagreb, 09.02.2006.]

Vesna Teršelič:

Svima želim dobar dan. Drago mi je što ste se odazvali u tako velikom broju. Okrugli stol bio je, naime, zamišljen kao mali okrugli stol, pa ste nas prijatno iznenadili ovako izraženim velikim interesom za naslovljenu temu. Kada smo shvatili da će odaziv biti iznimno velik već je bila zauzeta veća dvorana, pa smo morali ostati u ovoj, manjoj dvorani. No, u njoj ćemo se intimnije osjećati, a vjerujem i bolje čuti, što nije nevažno u sklopu posebnosti ovoga okruglog stola koji je posvećen razmatranjima moguće međusobne suradnje.

U pripremi okruglog stola Igor Graovac i ja, danas i njegovi voditelji, odlučili smo da nemamo nikakva posebna prava na uvodna izlaganja, jer mnogi bi od ovdje okupljenih također imali ista prava jer se već niz godina također bave – i u sklopu istraživačkih projekata – zbivanjima u Domovinskom ratu. Čitali smo, naime, iste radove te gotovo svaki od nas zna što su dosad napravili ili rade drugi. Stoga je svrha ovog stola u organizaciji *Documente* - Centra za suočavanje s prošlošću iz Zagreba, prije svega u razgovoru i razmjeni informacija o tome što svatko od nas radi i kako se međusobno povezati, a uz dogovor i o mogućoj suradnji koja bi bila veoma bitna u procesu dokumentiranja ratnih i svih drugih zbivanja tijekom Domovinskog rata kako bismo izbjegli ponavljanja već napravljenoga.

Documenta je, inače, mlada organizacija, koja se za sada nema sa čime osobitim pohvaliti. Početno radimo na dokumentiranju zbivanja u Domovinskom ratu, i to prikupljanjem dokumentacije, posebno iskaza preživjelih. S time smo krenuli potkraj prošle godine, prije svega u Lipiku i Pakracu, a nadamo se da ćemo prikupljanje i snimanje sjećanja, uz korištenje metoda usmene povijesti, moći obaviti i u drugim gradovima. To za sada radimo u audio obliku, a želimo pružiti prigodu svima koje žele govoriti o svemu što se desilo u tijeku rata. Mogu reći da je u Lipiku i Pakracu izražen veliki interes za spomenuto: naišli smo na razumijevanje svih udruga, kako onih proizišlih iz Domovinskog rata, tako i organizacija koje se bave zagovaranjem ženskih ili ljudskih prava. To nas čini optimističnima i u pogledu istih poslova u Sisku te, vjerujemo do potkraj godine, i u Lici.

Zašto to radimo? Bavimo se prije svega time zbog ljudi koji su doživjeli nešto što opisuju kao kršenje ljudskih prava ili, moguće, čak i kao zločin. Zbog njihovih sjećanja, dakle, iako nam je isto tako važno i očuvati ta sjećanja kao građu za suvremenike: povjesničarke / povjesničare, novinarke / novinare i dr., za ovu generaciju, i za buduće generacije.

U *Documenti* smo odlučili krenuti u poslove dokumentiranja prošlosti te intenziviranja i produbljivanja dijaloga o prošlosti, a s namjerom i zaštite

građe koju su organizacije za ljudska prava već prikupile. Osnivači su *Documente*, stoga, Centar za mir, nasilje i ljudska prava Osijek, Centar za mirovne studije, Građanski odbor za ljudska prava i Hrvatski helsinški odbor (HHO), Zagreb, Dio je građe, dakle, već arhiviran. Vjerujem da ste upoznati s radom, primjerice HHO-a, i činjenicom da je on jedini do sada dokumentirao poneka posebna stradanja. Sve to što već imamo želimo očuvati, a nastojimo i proširiti fond prikupljene građe, u zajednici i s novim ustanovama, primjerice Memorijalno dokumentacijskim centrom Domovinskog rata koji, u vrijeme osnivanja *Documente*, još nije postojao. Njegovo osnivanje svakako pozdravljamo.

Iz kontakata prije održanja ovoga okruglog stola stekla sam utisak da su mogućnosti najšire suradnje otvoreni te da nama samo predstoji dogovor o tome koji je to mali, ali značajan segment koji *Documenta* ili neka druga organizacija civilnog društva može pokriti kako bi se omogućilo stvaranje cjelovite slike o Domovinskom ratu. U fokusu našega rada je perspektiva stradalih, jer perspektivu onih koji su u ratu stradali čini nam se iznimno važno dokumentirati. Zanima nas što se i kome točno desilo te izrada popisa svih žrtava i stradalnika u Domovinskom ratu, a sa ciljem izbjegavanja ponavljanja poraznih iskustva o tome nakon manipuliranja s podacima o stradalima tijekom Drugoga svjetskog rata u nas i u vrijeme socijalizma.

U središtu je našega rada dokumentiranje činjenica. A kada govorimo o intenziviranju i produbljenju dijaloga o prošlosti onda priželjkujemo da se prije svega taj dijalog vodi na osnovu činjenica te da prijepori ne nestaju u vezi s njima nego, moguće, u vezi s interpretacijama činjenica. Pritom je potrebno uvažavati različite perspektive, a sve što zajedno možemo učiniti svodi se na stvarno preciznu dokumentaciju o tome što se točno dogodilo. Samo tako možemo spoznati činjeničnu istinu. S moje strane uvodno toliko... Igor izvoli.

Igor Graovac:

Također vas i ja pozdravljam. Ja sam Igor Graovac, znanstveni suradnik Hrvatskog instituta za povijest (HIP) i predsjednik Zajednice istraživača Dijalog, udruge za promicanje znanstvenog dijaloga iz Zagreba.

Uvodne bih napomene sveo na samo nekoliko teza. Riječ je, naime, moguće i o prvome skupu ove vrste o problematici Domovinskog rata na kojemu su se okupile tri razine zainteresiranih: predstavnici državnih te arhivskih i znanstvenih institucija te organizacija civilnog društva (udruga). Pritom je, što je i Vesna naglasila, riječ o tendenciji ili želji za međusobnom suradnjom. Najvažnije je da te institucije i udruge ne moraju biti, a vjerujem i da nisu međusobno suprotstavljene, osobito ne u vezi s naslovljenom temom, iako su, ne samo prema kvaliteti, logično raznolike, pa i različite. Naime, državni organi imaju zakon-

sku obvezu baviti se žrtvama i stradalnicima, arhivi prikupljaju dokumente o tome, a znanost ih interpretira, dok udruge pokušavaju prikupiti i obraditi preostalo, ono što klasične institucije ne rade ili nisu stigle raditi. Potonje, dakle, primjenom usmene povijesti, pribavljaju svjedočenja, filmske zapise i sve drugo što može pripomoći objedinjenju istraživanja o Domovinskoj ratu.

Dakle, ako se shvati da institucije i udruge nisu međusobno suprotstavljene, mogu se zajedničkim radom postići kvalitetna suradnja, razmjena informacija i evidentiranje dokumentacije, osobito ako se posebno izbjegniju situacije u kojima se iste stvari rade na različite načine. Time se, usto, izbjegavaju i manipulacije stradalima, koje su u nas, od 1945. pa nadalje, ali i u interpretacijama Domovinskog rata, postojale i postoje, zbog čega nije ni podmiren civilizacijski dug spram žrtava i stradalnika. Domovinski je rat, za razliku od Drugoga svjetskog rata u nas, jednostavniji kada je riječ o tehnikama prikupljanja podataka o stradalima, popisima stanovništva itd., pa je za očekivati kako će biti i relativno jednostavnije popisati žrtve i stradalnike u njemu. Taj posao je već otpočeo Hrvatski državni arhiv (HDA) u Zagrebu, ali i niz drugih institucija i organizacija. Ipak, zbog ponovnog upletanja države, ideologija i politika u mrtve opet se ne popisuje određeni broj stradalih, prije svega stradalnika, osobito pripadnika srpskih pobu-

njeničkih snaga, ali i srpskih žrtava, stradalih civila. Potvrđeni su time raniji nedostaci, u nas već tradicionalni, takvih istraživanja, iako je danas, s obzirom na suvremeni odmak od rata i novu svijest koja proizlazi iz mogućeg sklopa demokratskog shvaćanja, u nas prisutno uvažavanje svih stradalih – svake žrtve i svakog stradalnika. Država je, unatoč tome, više puta ipak pokušala nespretno intervenirati u tome, primjerice sa *Deklaracijom o Domovinskoj ratu* i u sličnim prejudiciranjima povijesnih zbivanja, što je posve nepotrebno, jer cjelina tih zbivanja ionako može biti ocijenjena tek nakon niza provedenih istraživanja.

Stoga je ovdje potrebno da svi mi, koji radimo u određenim institucijama ili djelujemo u različitim udrugama, uzmemo riječ te, uz navođenje vlastitih imena i prezimena te ustanova ili udruga, obznanimo svoje dosadašnje napore i rezultate te mogućnosti i želje međusobne suradnje. Kako sam prvi dobio riječ, prvi ću i sâm o tome nešto reći.

Hrvatski institut za povijest, čiji sam uposlenik, već pet godina provodi projekt, odnosno istraživački program o Domovinskom ratu i stvaranju Republike Hrvatske, u sklopu kojega sâm istražujem ljudske gubitke Domovinskog rata 1991.-1995. godine. Istodobno, u tom sklopu, još neki istraživači, primjerice dr. Nikica Barić, posebno istražuju i stradale na području samoproglašene Republike Srpske Krajine (RSK) ili ostale segmente zanimljive

za spoznaju cjeline Domovinskog rata. Usto, kao predsjednik Dijaloga zalažem se, nadalje, za istraživanja ljudskih gubitaka ne samo Hrvatske nego i drugih novonastalih država, ranijih republika bivše druge Jugoslavije. Na-
posljedku, u organizaciji njemačke liberalne Zaklade Friedrich Naumann, sudjelujem već više od devet godina i na skupovima dijaloga povjesničara/istoričara, skupovima hrvatskih i srpskih i/ili srbijanskih te drugih znanstvenika. Prilozi su s tih skupova u izdanju Zaklade F. Naumann tiskani u devet zbornika radova (koje sam, s dr. Hansom-Georgom Fleckom, priredio), a među njima je i više od dvadesetak priloga koji se izravno odnose na problematiku Domovinskog rata. U njima se, primjerice, razmatraju i pojedine kategorije stradalih, uglavnom na temelju do sada prikupljene građe i izdanja HHO-a u Zagrebu o stradalim civilima, prije svega srpskima, u Bljesku i Oluji.

Pozivam predstavnike ustanova i udruga da sada i sami obznanе svoje dosadašnje napore i rezultate te mogućnosti i želje međusobne suradnje. Usto otvaram i diskusiju, no zamolio bih vas da rasprava, s obzirom na broj okupljenih sudionika, ne bude nepotrebno opsežna nego da se ograniči na ključne primjedbe i momente, one koji nam mogu pripomoći da razbistrimo poneka određenja i pojmove u vezi s naslovljenim istraživanjem, posebno u vezi istraživanja ljudskih gubitaka. Vesna i ja ćemo davati riječ

svim sudionicima rasprave, dakle moderirati okrugli stol. One koji unatoč ovim napomenama budu govorili više od pet minuta, iznimno 10, morat ćemo, na žalost, prekinuti.

Vesna Teršelič:

Još jedna mala tehnička informacija: svi ste dobili Nacrt pregleda ustanova, institucija i udruga koje dokumentiraju ratna zbivanja ili su u posjedu dokumentacije koja je u vezi s ratnim zbivanjima, a koju je, prema izvorima s Interneta, pripremila Martina Tenko. Molimo vas za dopune i korekcije. Dopunjenu i ispravljenu verziju Nacrta... želimo staviti na našu Internet stranicu kako bi je mogli koristiti svi zainteresirani.

Igor Graovac:

Hoćemo li čekati spontano javljanje ili ćemo nastupati prema krugu sjeđenja?

Vesna Teršelič:

Pa ne, ne možemo tako kazniti ljude...

Josip Jurčević:

Budući se nakon minute čekanja nitko ne javlja za riječ, evo prvi se javljam, iako sam to mislio učiniti kasnije. Predlažem da se naš razgovor odvija spontano, a ne formalnim redom prema rasporedu oko našega okruglog stola.

No, najprije ću se malo opširnije predstaviti, jer je to usko povezano s razumijevanjem teme kojom se danas

bavimo. Dakle, ja sam dr.sc. Josip Jurčević, povjesničar zaposlen u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Istodobno na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu predajem suvremenu nacionalnu i svjetsku povijest. Od 2001. voditelj sam znanstvenog projekta Domovinski rat, kojega je odobrilo Ministarstvo znanosti RH. Pritom je najznakovitije što je to uopće bilo prvi put, otkada postoji RH, da je Ministarstvo znanosti odobrilo projekt znanstvenog istraživanja hrvatskoga Domovinskog rata. Ta činjenica, da država s 11 godina zakašnjenja daje potporu sustavnom istraživanju događaja o svom nastanku i obrani od srbijanske oružane agresije, sama za sebe upečatljivo govori o kakvoći državnih institucija i situaciji u kojoj se danas nalazi hrvatsko društvu, uključujući i probleme s faktografskom i vrijednosnom percepcijom i znanjima o hrvatskome Domovinskom ratu.

Druga činjenica iz mojeg životopisa koja je značajna i za naše današnje okupljanje je sljedeća: od 1990. se – kao znanstvenik istraživač i osoba koja je veoma djelatna u civilnom društvu – bavim i područjem ljudskih prava, a posebno ljudskih ratnih i mirnodopskih stradanja u razdoblju od 1945. do danas. Tako sam, u zajednici s još dvije osobe, u prvoj polovici 1991. kao pripadnik civilnog društva pokrenuo osnivanje dragovoljačke postrojbe koja je samu sebe nazvala Studio Zbora narodne garde (ZNG), koja je okupila više desetaka stručnjaka razli-

čitih zanimanja, među kojima su bili povjesničari, kustosi, novinari, režiseri, snimatelji, sveučilišni profesori, itd. Osnovna je djelatnost Studija ZNG bila prikupljanje i prezentacija povijesne građe – video, audio, pisane i trodimenzionalne – o tome što se zapravo događa u Hrvatskoj, a prema strukovnim standardima, dakle bez ikakvih predrasuda ili diskriminacije.

U završnim mjesecima 1991. godine, kada je dragovoljačko djelovanje bilo znatno otežano bez ugrađivanja u sustav, Studio ZNG je pretvoren u Vod za dokumentarno informativno djelovanje, kojemu sam bio zapovjednik. Vod je, zahvaljujući golemom poslu kojega je dragovoljački obavio, u roku mjesec dana došao od razine voda Gradskog štaba Teritorijalne obrane, preko Operativne zone Zagreb, do Voda za dokumentarno informativno djelovanje Glavnog stožera Hrvatske vojske (HV). Vod je, na prijelazu 1991./1992. godine, a prilikom stvaranja Uprave za informativno-psihološko djelovanje (IPD) Ministarstva obrane RH priključen kao jedina ustrojena sastavnica, a ja sam formalno postao osnivač i prvi ravnatelj Središnjeg arhiva MORH-a, koji je, zajedno s ostalih šest sastavnica (koje su postojale na početku ustrojavanja i sastojale se od jedne ili nekoliko osoba), činio Upravu za IPD MORH-a.

U početku srpnja 1992. otišao sam ne samo ja nego i gotovo svi dragovoljci iz Voda, jer nismo se slagali s nestručnim načinom odnosa državnih institucija prema povijesnoj građi u

nastajanju. Primjerice, nije se dopuštalo ustrojavanje i djelovanje Središnjeg arhiva prema pravilima struke niti se omogućavalo prikupljanje građe prema strukovnim standardima, a – što je najgore – mnogobrojna izvorna i unikatna građa koja je nastajala unutar državnih institucija sustavno je prepuštena propadanju i uništenju ili se nije ni prikupljala. S druge strane, zbog niza okolnosti, goleme su količine neprocjenjivo vrijedne povijesne građe (pisane, video, foto itd.) diljem Hrvatske prikupili ili proizveli pojedinci-dragovoljci, a institucijski državni sustav je uporno odbijao razvijati sustav i odnos koji bi omogućio dotok te građe u nadležne državne institucije.

Nakon odlaska iz HV-a, znači od sredine 1992. pa do danas, intenzivno sam – u sklopu civilnog društva, a surađujući s nizom udruga i pojedinaca – s jedne strane radio na prikupljanju i čuvanju građe iz hrvatskoga Domovinskog rata, a s druge sam strane različitim državnim institucijama uporno predlagao projekte, modele itd. za uključivanje nadležnih državnih struktura u sustavno prikupljanje građe i znanstveno istraživanje hrvatskoga Domovinskog rata. Pritom sam upozoravao kako se cjelokupni posao ne može obaviti bez države te kako u protivnom, zbog nepostojanja građe, njene nedostupnosti i neistraženosti na objektivan način, postoji opasnost od niza negativnih društvenih posljedica koje su iz godine u godinu ionako postajale sve očiglednije. Inicijative, razgovori i projekti koje

sam nudio najčešće su išli prema ministarstvima obrane ili znanosti. Na posljetku sam, potkraj 90-ih godina 20. stoljeća, s problemom i projektom sustavno upoznao i sve savjetnike Predsjednika RH, nudeći i njima da se osnuje dokumentacijsko informacijsko središte koje bi prikupljalo povijesnu građu, informatički je obradilo i stavilo na raspolaganje znanstvenicima, novinarima i ostalima zainteresiranim osobama. U ponudu tog projekta je bio uključen i ravnatelj INDOK-a (arhiv) službe Hrvatske televizije. Projekt je na toj razini dobio sve komplimente i obećanja, no nikada nije otpočela potpora njegovoj realizaciji.

Sve što sam vam ovdje nastojao ukratko naznačiti iz mojega 15-godišnjeg iskustva imalo je svrhu ukazati na neuobičajene, veoma duboke probleme koji u Hrvatskoj postoje kad je riječ o povijesnoj građi i dokumentaciji koja se odnosi na razdoblje najnovije povijesti te kako bi, i na temelju mojega iskustva, *Documenta* – kao mlada, nova organizacija koja se sada namjerava baviti dijelom tog problema – mogla bolje sagledati u kakvu situaciju ulazi. Istu svrhu ima i nekoliko pojašnjenja i primjedbi koje ću navesti glede prvoga, dijelom i drugoga uvodnog izlaganja.

Prvo, izrazili ste veliko iznenađenje brojnim odazivom na ovaj okrugli stol. Međutim, to nije nikakvo iznenađenje, a sljedeći put će odaziv biti i

višestruko veći. Naime, sva moja višegodišnja iskustva suradnje s žrtvama i stradalnicima te drugima običnim akterima događanja pokazuju kako smo svi mi intenzivno i neprekidno tražili način da se zaista dode do objektivnih činjenica te da se na njima zasniva legitimna različitost interpretacija. No, a govorim s velikim iskustvom, nasuprot ovome, u institucijama hrvatske države i hrvatskog društva nije bilo ni minimalne spremnosti za sustavno prikupljanje osnovne građe o činjenicama niti za potporu objektivnih znanstvenih istraživanja koja bi utvrdila barem osnovni uzročno-posljedični sklop događanja. I to je glavni problem.

Prema tome, na razini civilnog društva i pojedinaca u RH postoji nevjerojatno golema motivacija i interes za utvrđivanjem osnovnih činjenica, i to iz jednostavnog razloga što je veliki broj hrvatskih građana bio zahvaćen stradanjima koja su izazvana srbijanskom oružanom agresijom, no ona nisu bila evidentirana čak ni na način kako se to radilo u 18. i 19. stoljeću, a kamoli kako se to radi na prijelazu 20. u 21. stoljeće. Stoga ne treba biti nimalo iznenađen ovolikim odazivom, nego naprotiv. Naime, iz priloženog popisa institucija i pojedinaca kojima ste uputili poziv za ovaj okrugli stol, uočavam da nije pozvano barem stotinjak institucija i udruga te posebno pojedinaca koji 15, 10 ili manje godina – s različitom motivacijom i po različitim osnovama – vrše prikupljanje

najrazličitije povijesne građe (video, foto, audio, pisane i trodimenzionalne).

Drugo, uvodno ste naveli kako koncepcija *Documente* podrazumijeva prikupljanje građe u Lipiku, Pakracu, Sisku itd. Smatram da je načelno pogrešno težište prikupljanja građe stavljati na gradove, jer su se najveća i najteža stradanja događala u ruralnim područjima: jednako na teritoriju RH, kao i na teritoriju Bosne i Hercegovine. To bi trebalo biti posebno zanimljivo gospodici Teršelič, koja se bavila ljudskim pravima, jer je najveća razina nezaštićenosti i kršenja ljudskih prava bila u ruralnim dijelovima, u kojima su se, u svakom pogledu, događale i najveće strahote, uključujući i masakriranja. Stoga bi polazište i težište prikupljanja građe i dokumenata o stradalima trebala biti ruralna naselja. Zatim, uvodno je naglašeno kako *Documentu* zanima prikupljanje osnovnih podataka o stradalima bez političkih i drugih predrasuda ili stereotipa. No, iz onoga što je rekao kolega Graovac proizlazi da ipak iza svega stoji jedna koncepcija koja može biti ideologijska, politička i interesna, ali ovdje ne mislim davati pobliže kvalifikacije o tome nego ću nešto konkretno reći o stavu iza kojega se ona krije. Naime, na temelju mojeg iskustva i uvida koje sam ostvario i unutar institucijskog sustava RH, mogu utemeljeno tvrditi da se u hrvatskome institucijskom sustavu ni u jednome razdoblju od 1990. nije izbjegavalo vo-

diti evidenciju o Srbima u smislu stradalih nego je bila riječ o jednoj općoj nespremnosti institucijskih struktura da rade svoj posao, pa tako i o općoj nespremnosti da se uopće bave žrtvama i stradalnicima. Prema tome tvrdim kako nije bilo osmišljene, sustavne diskriminacije prema etničkoj osnovi.

Ako bi se, pak, htjelo pronaći socijalnu skupinu koja je stradala u ratu i koja je bila od institucija hrvatske države najviše zapostavljena ili diskriminirana u ratu i nakon njega, onda su to u svakom pogledu bili Vukovarci – od branitelja, preko logoraša, do prognanika. Naizgled je paradoksalno da su Vukovarci i Vukovar i ponajviše stradali od srbijanske oružane agresije (prema broju ubijenih, ranjenih, masakriranih, nestalih, interniranih u logore, prognanih itd.), a Vukovarska bitka je bila ključni događaj hrvatskoga Domovinskog rata. No, Vukovarci su već za trajanja obrane počeli doživljavati izrazito nepovoljan status od strane hrvatskih državnih struktura. Tako u Vukovar nije stizala vojna, sanitetska i druga pomoć koja je mogla stizati: Nakon okupacije, vukovarski branitelji su službeno, od strane državnog povjerenstva, optuženi za sudjelovanje u rušenju hrvatske države (ni do sada ta optužba nije službeno opovrgnuta), a dio vukovarskih zapovjednika je uhićivan, premlaćivan i procesuiran. Vukovarski branitelji su bili sustavno diskriminirani u ostvarivanju svojih statusnih braniteljskih

prava (priznavanje 204. vukovarske brigade, činovi, odličja itd.). Mnogobrojne oblike zapostavljanja i diskriminacije doživljavale su i vukovarske obitelji poginulih, nestalih te logoraši i prognanici. Pritom se nije činila nikakva etnička razlika, pa su u isti nepovoljan odnos hrvatskih upravljačkih struktura jednako trpjeli vukovarski branitelji, logoraši i prognanici različitoga etničkog podrijetla: Hrvati, Srbi i ostali koji su branili Vukovar te Hrvati, Srbi i ostali koji su završili u srbijanskim logorima. Tvrdim, stoga, da ni kod Vukovaraca niti u drugim slučajevima zasigurno nije bila riječ o sustavu etničkih diskriminacijskih kriterija nego o iznimno sramotno niskoj socijalnoj spremnosti i odgovornosti hrvatskih institucija, koje plaćamo svi mi kao građani. Zbog čega je to bilo tako, a dobrim je dijelom tako i sada, predstavlja problem s kojim se mi kao građani moramo što prije zbiljski suočiti, no to barem zasada nije tema ovoga okruglog stola.

Međutim, sigurno je pogrešno polazište ako ovaj okrugli stol namjerava dijelom naslijeđenu kontinuiranu, opću i duboku institucijsku krizu u RH uklopiti u poznati memorandumski stereotip o navodnoj ugroženosti Srba, pa čak i u slučaju vođenja evidencija o stradalima. Opće se ishodište negativnih procesa u hrvatskom društvu, uključujući i različite oblike diskriminacije, prije svega mogu prepoznati u velikoj nekvaliteti hrvatskih institucija, što podrazumijeva nepo-

štivanje standarda struke, voluntarizam, korumpiranost, asocijalnost itd. Ako se, pak, žele gledati statistički pokazatelji prema etničkoj pripadnosti diskriminiranih stradalnika (u vođenju evidencija, ostvarivanju prava itd.), nedvojbeno je kako su od institucija hrvatske države apsolutno i relativno najviše diskriminirani etnički Hrvati, jer je njih daleko najviše u stanovništvu Hrvatske. O ovoj diskriminiranosti Hrvata ne svjedoči samo primjer Vukovara nego i područja istočne i zapadne Slavonije, Banovine, Like, dalmatinskog zaleđa itd.. No, naglašavam, bilo bi također pogrešno kada bi etnički Hrvati stvarali stereotip da se to njima događalo zbog toga što su podrijetlom Hrvati.

Iz navedenoga jasno proizlazi kako to što kao građani javno ne raspoložemo ni osnovnim činjenicama o tome što nam se događalo u neposrednoj i daljoj prošlosti predstavlja samo dio cjelovitog problema koji se može označiti nekvalitetom upravljačkog modela koji se primjenjuje u RH i koji je krajnje asocijalan te opstaje uz pomoć zaštite neznanja i nestručnosti te mrvljenje hrvatskog društva prema različitim neobjektivnim osnovama. Stoga, veoma široki spektar osoba koje su se, čini mi se, prvi put okupile na ovome okruglom stolu, a u vezi s potrebnom rješavanju veoma jasnog problema, ne bi smjele upasti u nametnutu zamku ideoloških, političkih i drugih podjela, jer tako neće moći pridonijeti rješavanju problema kojima se bave. O

tome kako se razbijaju načelno dobre inicijative može se navesti bezbroj primjera, a ja ću ukratko navesti jedan primjer.

S primjerom ili slučajem je veoma dobro upoznat kolega Graovac. Naime, u proteklim godinama je bilo nekoliko susreta povjesničara iz Srbije i Hrvatske, s deklariranim ciljem objektivnog govorenja o prošlosti. Međutim, ti su skupovi organizirani krajnje nedemokratski i s upitnim motivima, jer su pozivani samo malobrojni povjesničari, koji nisu odabirani prema kriterijima struke nego prema pretpostavljenima političko-ideološkim kriterijima. Tako, za nijedan skup nisam dobio poziv, iako sam jedan od najistaknutijih povjesničara u Hrvatskoj koji se znanstvenim načinom, a na temelju građanske paradigme, bavi suvremenom poviješću. No, vjerojatno nisam pozivan stoga što se svemu građanskome u Hrvatskoj, pa tako i meni automatski lijepi ideologijska etiketa tzv. desnog, ekstremno nacionalnog itd. Vidjevši što se događa, veoma sam se osobno potrudio da budem pozvan na nedavno održani susret povjesničara Hrvata i Srba i/ili Srbijanaca, međutim iako je organizator obećavao da ću biti pozvan, to se ipak nije dogodilo. Usto je zanimljivo i naglasiti kako organizatori tzv. miriteljskih skupova s prostora bivše druge Jugoslavije, koji pozivaju samo Srbe i/li Srbijance i Hrvate – a ignorirajući Albance, Muslimane, Slovence i druge koji su stradavali tijekom srbijanske oružane

agresije – zapravo pridonose potpunom zatvaranju u etničke ili nacionalne ili ideologijske utvrde.

Nadam se kako se u budućnosti, zbog budućnosti, neće ponavljati takve situacije, ni na razini znanosti niti na razini civilnog društva, pa stoga ni ovaj naš skup ne bi na svome prvom sastanku trebao u svoje temelje ugrađivati problematične interpretativne stereotipe nego zaista pokušati krenuti u smjeru da se najprije – prema stručnim kriterijima – trebaju prikupiti najjednostavnije činjenice. Zbog toga, kao istraživač i akter događanja, još jednom naglašavam kako su hrvatske državne i druge institucije toliko nekvalitetne te stoga nisu mogle, a niti sada mogu uspostaviti bilo kakve čvrste kriterije koje su u stanju provoditi, bilo da je riječ o negativnim ili pozitivnim društvenim procesima. O tome posredno svjedoči i to što je sada nastala i *Documenta*, koja bi htjela u RH i okolnim državama prikupiti osnovne podatke o ratnim stradanjima, žrtvama i stradalnicima, iako su to već odavno trebale napraviti državne institucije koje svi mi plaćamo. U proteklih 15 godina nisam naišao na pojedinca ili udrugu koja je dobivala potporu – državnu ili civilnodruštvenu – a koja je bila usmjerena na projekt stručnoga i objektivnog prikupljanja podataka o ratnom stradalništvu. To znači i sljedeće – da ni jedno ministarstvo u RH niti neka druga institucija još nemaju ni osnovnu evidenciju s kojom povijesnom građom u različiti-

ma zapuštenim spremištima raspolažu državne institucije niti postoji evidencija pojedinaca i udruga koje također raspolažu s ogromnom i iznimno vrijednom povijesnom građom, koja je, zbog nestručnog čuvanja, izložena ubrzanom propadanju.

Na temelju nekih mojih iskustvenih uvida, veoma je vjerojatno da je slična situacija i na prostoru BiH, a obzirom na opće stanje u drugim dijelovima bivše druge Jugoslavije, osim Slovenije, može se pretpostaviti kako je i tamo slično ili još lošije stanje. Stoga je zaista najnužnije, najžurnije i najvažnije prikupiti i sačuvati osnovne podatke i činjenice, ali bez ikakvih predrasuda i stereotipa, jer ako se krene s njima pridonijet ćemo ionako uobičajenom lijepljenju etiketa te ćemo biti dodatno onemogućavani u prikupljanju podataka. Stoga, krenimo s prikupljanjem i objedinjavanjem činjenica!

Igor Graovac:

Zahvaljujem na diskusiji.

Usputno, umjesto repliciranja, a s nakanom da odmah ne uđemo i u neke opterećujuće prijemore, izjavljujem da sam, osim kada je riječ o navodnoj ekskluzivnosti dijaloga povjesničara/istoričara, gotovo posve suglasan s većinom dodatnih pojašnjenja te se ne bih ni osvrtao na ona s kojima nisam suglasan. Osobito se, pritom, slažem s napomenama kako ni sa čime ne treba opterećivati istraživanja, posebno ne s nekavima prethodnim ideologijskim, političkim i drugim određenjima, jer

naprosto je riječ o tome da se žele obuhvatiti svi stradali, svaka žrtva i svaki stradalnik, bez obzira tko su i kakvu su ulogu imali. Usto se, logično, u povijesnom kontekstu žele analizirati i svi oblici ili načini te okolnosti njihova stradanja.

Kasnije, u diskusiji, možemo pružiti prigodu i drugima da o mogućima spornim pitanjima izraze svoj stav.

Ivo Paić:

Ipak, treba se naglasiti: nema činjenica bez njihove interpretacije.

Igor Graovac:

Hvala, to je ključna primjedba, koju, čini mi se, ipak sa metodologijskog stajališta svi znamo. Nije, dakle, nimalo riječ o tome da znanost navodno bude neutralna nego, što i ovdje pokušavamo, da bude objektivna. To znači da se u obzir uzimaju sve činjenice. Stoga, u pokušaju okupljanja i zajedničkog rada, u interpretacije početno ni ne ulazimo, iako smo naravno svjesni da će različiti istraživači predmet istraživanja različito interpretirati.

Mi znamo da nismo posve vrijednosno neutralni, ali nastojimo biti objektivni, a u smislu suvremenog određenja objektivnosti u znanosti, pa dakle i u suvremenoj historiografiji.

Vesna Teršelič:

Samo mala pojašnjavajuća dopuna: kada govorimo o Lipiku, Pakracu i Sisku mislimo i na ruralna područja, a ne samo na gradove. Zorane izvoli.

Zoran Pusić:

Hvala lijepa.

Ovaj okrugli stol, da citiram naslov, treba evidentirati elemente koji nedostaju ili su smetnja ostvarenju zajedničkih interesa i ciljeva u dokumentiranju ratnih zbivanja. Skup je okupio ljude različitih struka, s različitim uvjerenjima i veoma različitim vide-njima istih događaja, pa se nameće i pitanje postoje li uopće zajednički interesi i ciljevi. To će se, valjda, vidjeti kroz diskusiju. Ovakve su diskusije inače važne. Prvi put smo, naime, na ovim prostorima u situaciji da o prošlosti možemo govoriti i bez zadanih ideoloških okvira koji su od prošlosti birali samo ono što je bilo potvrda već unaprijed propisanih istina i, obično, na kraju vodili u jednu orwelovsku shizofrenu situaciju gdje je budućnost bila izvjesna, a mijenjala se prošlost – i to ovisno o dnevnoj politici.

Na početku ove diskusije mogli bi ustvrditi koje bi pretpostavke trebale biti zadovoljene da se diskusija ne pretvori u svađu nego da postane osnovom neke buduće suradnje. Nabrojat ću neke takve pretpostavke, koje stavljam na diskusiju i koje, naravno, mogu biti dopunjene:

1. Lagati o događajima koji su se dogodili uvijek je štetno za Hrvatsku, barem za onakvu kakvu bismo mi željeli. Možemo li se u vezi s time složiti?
2. Ne postoje, odnosno barem ne bi trebale postojati tabu teme. Mi moramo, da spomenem samo dvije tabu teme, moći govoriti o ratnim zloči-

nima bez obzira tko ih je počinio i o dokumentima koji pokazuju politiku ili ponašanje Vlade RH u nečemu što mnogi interpretiraju kao jednu liliputansku agresiju na BiH. Uvjeren sam da ljudi na ovome skupu o spomenutim temama imaju veoma različita mišljenja, dapače uvjerenja često nabijena i emocijama. Možemo li, unatoč tome, saslušati mišljenja s kojima se ne slažemo i argumente koji ne idu u prilog našem uvjerenju?

3. Ne bi se smjeli spuštati na argumente ad hominem. Kada dođe do interpretacije činjenica, ovakvi skupovi često u to potonu. Sjetimo se samo onoga zadnjeg skupa o praćenju suđenja ratnim zločincima održanome na Pravnom fakultetu. Uvijek ostaje – i ako se ne vrijeđa osoba s kojom se ne slažemo – veoma široko polje za različito ponderiranje pojedinih činjenica.

4. Činjenice bi trebale biti meritum stvari. Stoga treba biti posve razvidno kako su prikupljene i treba ih prikupiti što više; njihove će interpretacije, pak, uvijek, barem djelomično, ovisiti o onome tko ih interpretira. Ali ako su skupljene činjenice dostupne, onda se, malo po malo, te interpretacije ipak mogu, pa i moraju približiti kakvoj takvoj istini. Ne može se tada stvoriti nekakva ideologizirana istina koja bi služila kratkoročnim političkim ciljevima, a koja, osim što predstavlja prevaru, može biti i sjeme nekih budućih sukoba.

Vesna Teršelič:

Hvala.

Igor Graovac:

Idemo dalje...

Dražen Lalić:

Nedavno smo osnovali *Documentu*, ali ona nije tabula rasa. Možda je pretjerano *Documentu* nazvati krovnom udrugom za područje suočavanja s prošlošću, ali treba uzeti u obzir kako su je osnovali istaknute organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava u Hrvatskoj. *Documenta*, s jedne strane, nastavlja bogatu dosadašnju aktivnost tih organizacija koja je u vezi sa suočavanjem s prošlošću, no – s druge strane – toj aktivnosti želi pridodati novu kvalitetu. Upravo u interaktivnom pristupu sadržana je ključna komponenta onoga što želimo raditi i kako želimo raditi, a to je u svakom slučaju suradnja različitih i različito mislećih aktera; to je rad kojemu nužno prethode rasprave te rad koji mora izazvati široke diskusije između aktera koji se po mnogo čemu razlikuju. Inače, mislim kako ovoj zemlji trebaju otvorene rasprave. Moguće nam čak trebaju i svađe, jer odviše toga važnoga smo predugo stavljali pod tepih. Dakle, mi u *Documenti* smatramo kako o svemu treba otvoreno govoriti, bez obzira koliko nas to košta ili koliko nam to osobno smeta.

Da kao javni ljudi i aktivisti moramo o svemu, pa i o najosjetljivijim temama otvoreno govoriti, zorno pokazuju nemila iskustva povezana sa suočavanjem s Drugim svjetskim ratom u nas. Podsjetio bih vas ponajprije na veoma

veliku razliku između broja stradalih u tom ratu (u kojemu je stradalo više od 200.000 stanovnika Hrvatske, moguće – negdje sam pročitao – čak približno 240.000) i u Domovinskom ratu (ukupno je stradalo približno 20.000 stanovnika Hrvatske). Usto, za razliku od posljednjega rata, Drugi je svjetski rat u Hrvatskoj sadržavao i obilježje građanskog rata.

Lakše je, sve u svemu, danas provoditi suočavanje s prošlošću u vezi s Domovinskim ratom nego što je to ranije bilo u nas u vezi s Drugim svjetskim ratom, ponajprije zato što živimo u demokratskoj zemlji. Hvala i Bogu i Ivi Sanaderu i Ivici Račanu i svima nama na tome što se u Hrvatskoj demokracija uspješno konsolidira. Da živimo u demokratskoj zemlji konačno svjedoče i ovakvi skupovi na kojima otvoreno razgovaramo, bez obzira na razlike u mišljenju, te ne hvatamo jedni druge za guše.

Moramo, stoga, stalno imati na umu iskustva vezana za Drugi svjetski rat kako bismo ovu aktivnost što bolje i djelotvornije proveli. Ta nas iskustva, naime, stalno podsjećaju na suočavanje s prošlošću koje je bilo obilježeno s ogromnima bijelim mrljama. Ja sam, primjerice za Bleiburg, za sva nemila zbivanja u njegovoj okolini, a potom i nakon njega, čuo tek u 80-im godinama 20. stoljeća, što nije – jer bio sam politički socijaliziran u prijašnjem sustavu – slučajno. Tada sam shvatio što razlikuje mene, koji znam gdje je

moj djeda partizan pokopan, od nekih mojih prijatelja s porijeklom iz ustaških obitelji, koji nikada nisu saznali gdje su im pokopani djedovi. O osobama koje su nestale u Bleiburgu i na tzv. Križnom putu uopće se tada nije smjelo pričati. Moguće takve tragične situacije u vezi s Domovinskim ratom apsolutno stoga treba prevladati. To je, smatram, i glavni razlog zašto smo danas ovdje. Dakle, treba prevladati sve moguće političke instrumentalizacije povezane sa suočavanjem s prošlošću, poput, primjerice, ranijih različitih instrumentalizacija u vezi s brojem ubijenih u Jasenovcu. Nadalje, neprihvatljive su isključivosti i stereotipizacije, primjerice – da spomenem samo jednu – prema kojoj se partizani izjednačavaju sa staljinistima. Dakle, izbjegnimo u vezi s Domovinskim ratom sve velike greške koje su i ranije obilježile suočavanje s prošlošću.

Drugo što želim reći je da bilo koja državna vlast neće ili ne može provesti tu složenu aktivnost. Suočavanje s prošlošću treba se ponajviše zbiti na razini građanskog društva te u potpunosti ne smije biti ovisno o ovoj ili onoj političkoj volji. Naravno, bez političke volje i suradnje s državnom vlašću suočavanje s prošlošću ne može se optimalno ostvariti, ali su u tom procesu posebno važni i drugi akteri koje smo već naveli: znanstvenici, analitičari, aktivisti civilnog društva i ostali. Posebna je pritom važna uloga nevladinih organizacija koje po definiciji rade ono što vlast neće ili ne može

napraviti. Nužna je u tome suradnja između aktera na različitim razinama: između pripadnika različitih ideologija, svjetonazora i političkih opcija, ali i ne samo to: nužna je i suradnja između pripadnika različitih naroda, posebno znanstvenika, dokumentarista i aktivista civilnog društva iz zemalja bivše druge Jugoslavije. U ovakvim raspravama u nas izuzetno bi, stoga, bilo korisno čuti i iskustva istaknutih aktivista Nataše Kandić iz Srbije ili Mirsada Tokače iz BiH. Njihova su nam iskustva veoma vrijedna, a vjerujemo da su i naša iskustva njima vrijedna. Naravno, mi intenzivno komuniciramo i surađujemo s njima, ali ta komunikacija i suradnja trebaju u javnosti zadobiti svojstva normalnosti.

Treće, potrebno je utvrditi što veći broj činjenica. No, nije naš cilj utvrditi baš svaku činjenicu, svaku žrtvu i svakog stradalnika, svaki događaj, sve ono što se loše dogodilo. To, naravno, ne možemo postići. No, treba se i može poslati snažna poruka javnosti, čemu prethodi sustavno prikupljanje što većega broja činjenica. Da je takvo prikupljanje veoma korisno potvrđuje primjer izvještaja HHO-a o akciji Oluja. Zamislite svi zajedno, većina nas je u to upućena, što bi se dogodilo s javnom percepcijom te akcije i uopće s ukupnom pričom o Oluji da nije bilo toga vrijednog izvještaja. Postoji, čini mi se, čak mogućnost da bi se bez njege akcija Oluja u nas danas tumačila na sličan način kako su se ranije tumačili zločini u Bleiburgu ili Jasenovcu.

Zaključno: naravno da izbor činjenica na neki način sadrži i njihovu interpretaciju, ali baš zato i treba prikupljati činjenice o različitim zbivanjima, preciznije zločinima te žrtvama i stradalnicima i jedne i druge strane.

Igor Graovac:

Hvala.

Ipak, zamolio bih, iako poneki povijesne analogije smatraju korisnima, pa se one na ovome, kao i sličnim skupovima rado koriste, da u njih ne ulazimo, osim ako je to, ali samo metodologijski, nužno, jer ćemo otvoriti i raspravu o Drugome svjetskom ratu u nas, s posebnim naglascima na Jasenovac i Križni put. A tko je kada prvi put čuo za Bleiburg i nije baš ovdje važno, osobito ako se zna za odavno tiskanu knjigu. "Rat je završio sedam dana kasnije", u kojoj su dijelom opisana i poslijeratna stradanja, a uz navođenje i broja stradalih. Ona je tiskana 70-tih godina prošlog stoljeća i tko je želio mogao je, dakle, iz nje ponešto doznati o tome. Nije se, usto, skrivala od javnosti, jer ta se, uistinu pozamašna knjiga, primjerice u splitskoj klasičnoj gimnaziji koju sam pohađao, čak dijelila kao poklon za odličan uspjeh.

Izvolite.

Jakša Raguž:

Ja bih se nadovezao na neka sada otvorena pitanja.

Slažem se, prvo, kako u Domovinskom ratu nije bila riječ o građanskom ratu nego o kombinaciji (unutarnje)

pobune i (vanjske) oružane agresije. Ako potonje prihvatimo, otvara se pitanje kriterija kako popisati stradale pobunjenike i agresore, prema kojim načelima. Naime, riječ je o tome da su u mnogim krajevima Hrvatske u velikom broju ili isključivo ratovali na strani agresora građani drugih jugoslavenskih republika. Osobno sam se, istražujući na terenu, suočio s tim pitanjem. Radio sam na prostoru Dubrovačko-neretvanske županije, gdje srpsko stanovništvo čini mala zajednica koja većim dijelom nije sudjelovala u agresiji. Agresiju su izvršili pripadnici srpskog naroda iz BiH te građani Crne Gore. U Hrvatskoj, u tom sklopu, i nije problem pribaviti popise žrtava i stradalnika. Stoga institucije u Dubrovniku i Metkoviću, gdje sam radio na terenu, imaju relativno dobro sređenu situaciju u arhivima. Policijska uprava Dubrovačko-neretvanska posjeduje, primjerice, kronološke popise po danima – kada je tko stradao i je li bila riječ o civilu ili pripadniku neke oružane postrojbe. Ti se podaci daju provjeriti i iz materijala u ratnim bolnicama u Dubrovniku i Metkoviću. Postoje i smrtni listovi za gotovo svaku stradalnu osobu. Sačuvani su, naime.

No kada sam, s druge strane, pokušao na terenu doći do nekih određenih podataka o stradalima nastao je problem. Naime, pri korištenju literature o stradanju Srba iz BiH tijekom rata u Hrvatskoj i BiH, a koju su objavili Srbi iz BiH, otkrio sam, nakon kritičkog pristupa, niz falsifikata. Sjećam se,

primjerice, jednoga specifičnog slučaja. Riječ je o podatku da su u općini Čapljina u jednome slučaju hrvatske snage ubile 12 srpskih civila. Istražujući sam otkrio da je riječ o 12 vojnih rezervista koji su stradali u borbi pokraj Čapljine, a koji su, unatoč tome, ipak prezentirani kao pripadnici civilnog stanovništva poubijani u svojim domovima.

Što se tiče istraživanja na terenu, primjerice u Trebinju, posvuda sam nailazio na zatvorena vrata i sumnjivost. Naime, tamo postoji strah od Haaškog suda i ovoga novog suda u BiH za ratne zločine. U Trebinju sam saznao da se 90-tih godina 20. st. otpočelo s pisanjem monografije o Trebinjskoj brigadi Vojske Republike Srpske, tj. bivšoj 472. brigadi Jugoslavenske narodne armije (JNA), ali i da je na pola puta projekt prekinut, a svi su materijali povučeni i nestali. Shvatilo se, naime, kako bi oni mogli veoma dobro mogli poslužiti za podizanje optužnice o agresiji na prostoru Dubrovnika.

Što se tiče izvora na hrvatskoj strani, u Hercegovini, tamo sam, pak, bio relativno dobro primljen kada sam pristupio istraživanju ove teme. Međutim, situacija je u tamošnjim institucijama kaotična. Ustvrdio sam, pritom, pri posjetima Crvenom križu Mostara i općine Stolac da su popisi stradalih u veoma lošem stanju i neobrađivani te da nisu potpuni. I u arhivima policije je slično: ako se i pokaže dobra volja za njihovim otvaranjem, oni su najče-

šće nesređeni, nepotpuni (pola je dokumentacije nestalo u ratu) ili pročišćeni. Slično je stanje i u komisijama za nestale. Posjetio sam, primjerice, sjedište Federalne komisije za nestale u Mostaru i dobio jedan popis u kojemu su evidentirali svi nestali Hrvati u BiH od doline Save do Neuma. Međutim, detaljnije ga proučavajući, otkrio sam u njemu doslovce stupidne greške. Kao primjer mogu navesti slučaj malog sela Orašje u blizini Trebinja: u popisu se navodi da je iz njega nestalo gotovo 40 Hrvata. Meni je ta tvrdnja bila neobična, jer znao sam da u cijelom selu nije bilo toliko Hrvata. I onda sam shvatio grešku. Autori su popisa, naime, preuzeli imena nestalih Hrvata iz posavske općine Orašje i samo ih ponovili kod navođenja i ovoga sela. A kako nitko ništa kontrolirao, naime da se jedno mjesto navodi na 5., a drugo na 35. stranici, greška je postala službenim podatkom. Usto, mnogo osobe za koje čak i policija zna da su mrtve, ova komisija i dalje vodi kao nestale. Dakle, jednom riječju, situacija je katastrofična.

Slična je situacija i kod Bošnjaka u Hercegovini. Štoviše, i lošija je, jer njih uopće ne zanimaju njihove žrtve koje su poubijali Srbi. S tim u vezi, pripremajući rad o stradanju civilnog pučanstva u Mjesnoj zajednici (MZ) Stjepan Krst, u kojoj je, uz veliki broj Hrvata, 1992. ubijeno i 13 Bošnjaka, nastojao sam dobiti podatke i od bošnjačke zajednice u Stocu. No, otkrio sam da Bošnjake u Stocu to uopće na

zanima. Njih interesira samo 1993. godina, rat sa Hrvatima, što se može iskoristiti za dnevopolitičke svrhe. Tražili su, stoga, od mene da to istražujem. Ja sam ponudio da, uz njihovu pomoć, istražim stradanja u MZ S. Krst, no oni su i tada pokazali posve mašnji manjak interesa.

Na kraju bih samo ponovio da, što se tiče Dubrovnika i Metkovića, doista postoje veliki interes i spremnost tamošnjih institucija da se pomogne istraživačima tema koje su u vezi s Domovinskim ratom te da se veoma dobri podaci iz popisa stradalih mogu, uz nešto više truda, uistinu i dobiti. Drugih prepreka uistinu nema. Eto, toliko od mene.

Igor Graovac:

Hvala.

Ja bih, prije no što predam riječ sudionicima okruglog stola koji su se već prijavili za raspravu – gospodinu Ivanu Pšenici i gospodi Jadranki Cigelj – želio naglasiti kako je kolega s HIP-a zapravo otvorio jedno ključno pitanje, pa koristim prigodu, iako sam već iskoristio svojih uvodnih pet minuta, da o tome odmah nešto kažem kako bih potakao i daljnju diskusiju o tome. Jasno je, naime, da svi problemi kod istraživanja ljudskih gubitaka nastaju (a i ranije su nastajali) zbog grešaka izazvanih izjednačavanjem demografskih sa stvarnim gubicima. A i u potonjima se često zlorabe pokazatelji, jer ne obuhvaćaju se sve žrtve i svi stradalnici, a zbog nepotrebne difirencijacije, odnosno umjetnoga prethodnog

određenja koga se uopće smatra stradalim.

Stoga se, i u prvima dosadašnjim istraživanjima Domovinskog rata, pokazalo jedan veliki problem: u popisu stanovništva 2001. ima dosta onih koji nisu bili obuhvaćeni popisom stanovništva 1991. godine, a nedostaju, istodobno, oni koji su bili popisani 1991. godine. Iz tih je razloga gotovo nemoguće uporediti podatke tih popisa, posebno što su, ustoj, izvedeni prema različitim metodologijskim načelima. To, iako je riječ o poteškoćama u vezi s demografskim gubicima, predstavlja ogromnu teškoću i za utvrđivanje stvarnih gubitaka. Uzmimo, primjerice, samo jedan pojednostavljeni primjer: mnogo je državljana BiH, koji su s pravom sudjelovali u Domovinskom ratu, u njemu i stradalo. Oni se, prema kriteriju koji se u nas koristi, smatraju stradalima u Domovinskom ratu, dakle stradalima ne samo na hrvatskoj strani nego stradalima kao hrvatskim državljanima. No, bosansko-hercegovačka strana već i javno optužuje hrvatsku stranu zbog drskosti krađe mrtvih, jer ti se kasnije stradali nalaze, naravno, u popisu stanovništva 1991. u BiH te se pribrajaju onima stradalima iz te zemlje. Riječ je, što se u nas i u ranijim istraživanjima javljalo, o istim stradalima popisanim na dva ili više mjesta. To svakako treba izbjeći. Slično je i s posebnim tretmanom onih koji su u Domovinskom ratu stradali kao agresori ili, pak, dragovoljci, posebno

ako su došli iz inozemstva. U svim tim slučajevima, a da se i ja, doduše nevoljko, poslužim povijesnim analogijama, posve je jasna zbrka: naime, svi primjerice znamo da dragovoljci, poput onih u Španjolskome građanskom ratu, nisu nikakve španjolske žrtve ili nikakvi španjolski stradalnici. Oni su, doduše, stradali u Španjolskoj, ali se u popisima stradalih vode, među ostalim, prema državama porijekla.

Ovaj primjer, a u sklopu malog primjera o kojemu je kolega izvjestio, pri čemu se ide od čovjeka do čovjeku, svjedoči s kakvim se poteškoćama već početno suočava istraživač ljudskih gubitaka, čak i kada je riječ o uistinu malom području obrade teme. Može se samo zamisliti kakvi će problemi nastati kada bude riječ o istraživanju koji se odnosi na cjelokupno područje RH, posebno s obzirom na već spomenutu činjenicu o razlikama u popisivačkim metodama pri popisima stanovništva 1991. i 2001. godine. Dakle, treba se veoma oprezno raditi te, moguće, pojedine kategorije žrtava i stradalnika u početku voditi i kao dvojbene, odnosno u posebnim tablicama, popisima i sl., sve dok se ne razriješi njihov status i odredi ili sazna njihova uloga. Kada se, pak, što je ovdje naznačeno i kao cilj, obavi regionalno objedinjavanje svih stradalih s područja bivše druge Jugoslavije, onda će se moći uočiti tko gdje pripada, i to bez obzira što je svatko stradali imao pravo, želju ili volju da strada na nekome drugom području, a ne na onome gdje je ranije

bio popisan, ili je, bez vlastite volje ili dragovoljno, prebačen na neko drugo područje gdje je i stradao, a nije se nalazio u ranijim popisima stanovništva tog područja.

Pritom, zaključno, treba naglasiti i razlike između žrtava i stradalnika: stradalnici su, posve pojednostavljeno, pripadnici vojnih, političkih i sl. skupina (stoga oni, još pojednostavljenije, izražavaju neki oblik dragovoljnosti ili, točnije, mogućnosti stradanja, jer žele se žrtvovati ili ih drugi žrtvuju), pa se, stoga, posve razlikuju od nevinih, civilnih žrtava.

Vesna Teršelič:

Gospodin Pšenica.

Ivan Pšenica:

Hvala.

Evo, i ja konstatiram da nakon 14-15 godina još nigdje u nas nije izrađen popis stradalih. Dakle, trenutačno u Hrvatskoj i nema popisa svih žrtava i stradalnika u Domovinskom ratu.

Ovdje slušam i o raznolikim svojstvima ili karakteru Domovinskog rata, a meni je i svima vama treba biti jasno da je taj rat bio obrambeni i da je na djelu bila agresija na RH. Međutim, kada slušam navode o zajedničkoj bazi podataka o stradalima ili o uspostavljanju zajedničkog broja stradalih u tome ratu, čak i na regionalnim razinama, postavljam odmah i pitanje kako je moguće ostvariti takvu suradnju kada, primjerice, optužnica za ratni zločin koji je počinjen u Hrvatskoj,

tj. na području Ovčare u Vukovaru govori o karakteru sukoba, tj. nekome etičkom sukobu. Usto, koja će institucija, osim Fonda za humanitarno pravo, s druge strane u tome konkretnom slučaju sudjelovati i je li uopće moguće doći do podataka o tome? Mi s Fondom za humanitarno pravo ostvarujemo dobru suradnju i nemamo nikakvih problema, međutim – kada je riječ o podacima – njih bi trebala dati neka državna institucija, a nika-ko udruga. Ja kao čelnik udruge imam i svoje podatke, no jesu li oni posve točni ili vjerodostojni spram onih kojima raspolaze neka institucija u RH, to je uistinu upitno. Naime, o čemu je riječ. I mi, kada tražimo podatke od institucija, na žalost sve teže do njih dolazimo. Čak je i u procesu izgradnje spomenika svim stradalima u Domovinskom ratu, koji je u tijeku, veoma teško doći do imena.

Ja sam i prije okruglog stola kraće razgovarao i s Vesnom o tome. Upravo stoga i pozdravljam osnivanje *Documente*, nadajući se da neće proći još 15 godina do izrade popisa stradalih. Taj posao, kada je riječ o nestalima, trebali bi odraditi Međunarodni i Hrvatski Crveni križ. Pritom, kada obitelj dođe i prijavi nekoga da je nestao, tu nije upit ni nacionalnost, ni okolnosti, ni ništa, nego je upit o nestanku. I evidencija bi se trebala voditi prema tome ili tako. To sam čak i predložio na jednome skupu u Srbiji, da to odradi Međunarodni Crveni križ kojemu je, praktički, to i zadaća. Mi

iz udruga možemo pomoći s nekima našim popisima, ali glavni je popis – i u Hrvatskoj – onaj institucija.

I s Mirsadom Tokačom također sam u više navrata razgovarao, a u sklopu nastojanja utvrđivanja broja stradalih u ratu/ratovima na prostoru bivše druge Jugoslavije.

Često sam, pritom, i primao kritiku svojih stavova, no uvijek sam bio za to da se riješe sva pitanja onih koji se vode kao nestali, neovisno o okolnostima nestanka. Naime, obitelji trebaju jednom konačno doći do saznanja gdje su njihovi nestali – i do riješi taj problem. Naravno, ako je riječ i o sudioniku Domovinskog rata prema Zakonu o pravima hrvatskih braniteljima i članova njihovih obitelji te on ima i neki svoj status, neka se i to riješi, ali najvažnije i najpotrebnije je da se riješe sve sudbine.

Evo, zasad toliko. Pozdravljam nastojanja *Documente* jer, unatoč udrugama, pa i određenim institucijama u Hrvatskoj do danas nismo utvrdili točan broj žrtava i stradalnika Domovinskog rata.

Vesna Teršelič:

Hvala.

Igor Graovac:

Ja bih pridodao samo jednu rečenicu. Potpuno ste, naime, u pravu u dijelu u kojemu ste govorili o regionalnoj suradnji: riječ je o tome da se želi ostvariti suradnja sa svima onima koji se na vlastitom primjeru žele suočiti

ili već suočavaju s vlastitom prošlošću, dakle s onima koji su voljni kritički sudjelovati u jednome projektu koji je metodologijski i vrijednosno istovjetan ovome što mi pokušavamo raditi. Pritom, naravno, suradnja je takvih ustanova i udruga ne samo dragovoljna nego i moguća samo s onima koji to žele ostvariti prema već spomenutim načelima.

Jadranka Cigelj:

Ne govorim ovdje kao predstojnica Ureda za udruge, govorim kao civilna žrtva rata iz jedne druge države. Gospodin Graovac mi je uzeo, točnije već izrekao neke moje misli. Svi koji ste pratili moju sudbinu zamijetili ste da ja sebe nikada nisam nazivala žrtvom Domovinskog rata. Ja sam žrtva jedne teške političke bitke koja je rezultirala onim što je rezultirala, među ostalim i bivšim koncentracijskim logorom Omarska. Mnogi su me povezivali s Domovinskim ratom jer sam se, kao bivša žrtva, sudjelujući na mnogim kongresima u svijetu, trudila prezentirati i ono što se dogodilo u RH. U Bosni sam, usto, i stradala kao državljanka RH. Ja sam, naime, Zagrepčanka, rođena i odrasla u njemu, no mnogi me vezuju za prostor BiH jer tamo sam živjela.

Drago mi što se osnovala *Documenta*. Ovdje, pritom, koristim prigodu pozdraviti među nazočnima svoga bivšeg radnog kolegu Alberta Binga, koji je svojedobno gotovo slučajno izrekao jednu definiciju koje se ja nastojim

pridrđavati, a ta je: Źrtva je univerzalna kategorija. Nadam se da će *Documenta* djelovati u skladu s tim naćelom.

Ono Źto je veoma dobro za *Documentu* sada – sa povijesnoga i vremenskog odmaka – a to vam govorim iz osobnog iskustva, upravo je vremenski odmak Źrtve. Prvih godinu dana nakon stradanja aktivirala sam se u Hrvatsko-me informativnom centru (HIC) sa Źeljom za osvetom. Strahovita je ona bila, pa je i moja objektivnost bila veoma upitna. No, već drugu godinu, kada sam naiŹla na ljude srpske nacionalnosti koji su mi govorili svoje sudbine, a bili su civilne Źrtve rata, shvatila sam da me isto boli njihova prića kao Źto me boli i moja prića. Źto je veći vremenski odmak, to ćovjek postaje objektivniji i kritiĉniji, a istina dolazi viŹe do izraŹaja. A zamke su politiĉke – bilo koje politiĉke – opcije velike i treba ih doista izbjeći. Mnogi ste ćuli da sam i dobivala priznanja zbog takva pristupa, iako me mnogi istodobno prezentiraju kao desnićarku, no ne ljutim se, jer ne poznaju me. Dobivala sam priznanja zbog toga Źto sam govorila o civilnim Źrtvama rata bez nacionalnih oznaka. Meni je bilo posve jasno tko je agresor – i u RH i u Republici BiH. Nisam se libila to reći i izreći. Ćinjenica je i da sam uvijek izgovarala i imena onih koji su meni poćinili zlo, kao i imena odgovornih osoba kojima se danas sudi. Međutim, izbjegavala sam pritom radi Petra zamrziti i sv. Petra. Nadam se da će se toga pridrđavati i *Documenta*.

Usputno, ono Źto se malo zna, imam sina koji je druge nacionalnosti negolija, i time se ponosim. Mislim da je ta ćinjenica oplemenila i njega i mene. On ima dvojno drŹavljanstvo: nije bosansko nego makedonsko-hrvatsko. Te su me ćinjenice uvijek negdje drŹale u ljudskoj ravnoteŹi, a odgojila sam ga u skladu s tradicijskima katoliĉkim metodama. Svi mi volimo prićati o tome kako smo krŹćani. A krŹćanstvo poneŹto i nameće ili određuje.

U tom sklopu Źelim ponuditi suradnju, među ostalim i stoga Źto organizacija koju smo gospodin Bing i ja osnovali 1993. godine – Međunarodno druŹtvo za ljudska prava, hrvatska sekcija – posjeduje veliku banku podataka, koju ćemo vam vrlo rado podastrijeti putem kontakta u naŹoj srediŹnjici, jer ja sam svu dokumentaciju predala u Frankfurt, U toj banci podataka nalazi se popriliĉan broj adresa (24.000) ljudi svih nacionalnosti, mogućih svjedoka, koje smo već dostavili Sudu u Haagu ili ih tamo odnijeli. Gospodin je Bing, usto, i idejni tvorac jednoga projekta na kojemu smo radili, a koji se zvao "Glas Źrtve, glas za Źrtvu". Taj je projekt blizak onome Źto vi sada nastojite ućiniti. Mislim da ste pritom u prednosti upravo stoga Źto mnogi ljudi nisu do danas bili spremni progovoriti, a moguće su veoma relevantni svjedoci. Time će se zasigurno izbjeći i uistinu neugodne situacije, kakvu sam, primjerice, ako mi dopustite da napravim digresiju, imala ja, odnosno u koju su me dove-

le poneke bivše žrtve. Vi se zasigurno sjećate slučaja Duška Tadića i skidanja 11 točki optužnice u tom slučaju, pri čemu su mnogi smatrali, osobito poneke žrtve, da je to neopravdano skinuto. No, to nije točno: baš zahvaljujući mom svjedočenju skinuto je 11 točki neopravdane optužnice. Jedna ga je žrtva, naime, teretila iz straha da D. Tadić izbjegne kaznu. U sklopu tako shvaćene njegove odgovornosti, ta ga je žrtva (potom i druge žrtve) iz Bosne među ostalim teretila da je počinio zločin silovanja, i to nada mnomo. Zbog toga sam i ja bila pozvana kao svjedok Saveznog tužilaštva u Njemačku, gdje sam došla u jednu veoma neugodnu situaciju. Sva sreća da sam pravnik. No, neovisno o tome, morala sam izjaviti kako o tome moji prijatelji i bivši supatnici lažu, i to iz straha da se odbace i druge optužbe. Poslije sam pomalo zapala i u nemilost kod mojih supatnika. I u jednome drugom slučaju – slučaju zamjenika zapovjednika koncentracijskog logora – slično sam postupila, smatrajući da svaka žrtva mora svjedočiti samo o prostoru svoga stradanja te ne smije interpretirati prostor tuđega stradanja.

Naposljetku ću vam, sada kao predstojnica Ureda za nevladine udruge, još jednom ponoviti da ću vas rado povezati s međunarodnim organizacijama koje se bave sličnom ili istom problematikom. I bez obzira što tko misli, intimno u sebi, to bi trebalo, što je ovdje već rečeno, biti izraženo kroz konstruktivnu, malo žešću ra-

spravu, pa čak i svađu. Pritom u tome, i na jednome okruglom stolu, trebaju sudjelovati i civilne žrtve rata. U potonjem slučaju ostvarila sam i nekakvu prednost, jer evo nikada u Hrvatskoj nisam na neki okrugli stol pozvana kao bivša žrtva, a sada sam nastupila i u tom svojstvu. Prednost sam ostvarila jer sam i predstojnica vladinog Ureda za udruge. I to je ta, da u šali kažem, mala i isključiva manipulacija vlasti. No, ja vas molim da daljnjih nimalo šaljivih manipulacija ne bude te apeliram da, uz povjesničare i političare, i žrtve aktivno sudjeluju u traženju i popunjavanju potrebne dokumentacije, ma kakva naposljetku istina bila. Moguće je da ja mogu tako govoriti jer, primjerice, nikoga u Bleiburgu nisam izgubila. Mogućnost je postojala. No, sretna je okolnost, što moj otac u vrijeme Drugoga svjetskog rata u nas nije bio na prostorima Jugoslavije te nije pripadao niti je mogao pripadati bilo kojoj opciji. Ta okolnost mi je pripomogla da ne budem opterećena prošlošću. U protivnom, moguće bih i ja drugačije gledala i na Drugi svjetski rat u nas te na stradale, koje veoma cijenim, u Bleiburgu i na Križnom putu.

Evo, hvala lijepa.

Vesna Teršelič:

Hvala Vama i hvala na podsjećanju da je žrtva najvažnija...

Jadranka Cigelj:

I jedna dopuna - žrtva nikada nije dobila satisfakciju kroz mogućnost

resocijalizacije. A žrtva ne traži milostinju, ona traži zaposlenje i krov nad glavom, nastavak rada. I kada razgovarate s ljudima koji su stradali – to će vam i drugi reći – posve shvatite da žrtve lakše praštaju i zaboravljaju ako se vrate u normalan život. One su, usto, ona klica dobrog koje, na temelju osobnog iskustva, mogu pripomoći razumijevanju povijesti i izbjegavanju zala u budućnosti.

Vesna Teršelič:

Hvala vam.

Gospodin Pandža.

Ivan Pandža:

Ivan Pandža, Hrvatski invalidi

Domovinskog rata grada Zagreba.

Ja bih par riječi izrekao sa našeg stanovišta, znači invalida, branitelja... Pritom moram reći da mi pomalo uvijek nekako sumnjičavo gledamo na vas stručnjake. To vrijedi i danas. Naime, kada pogledam popis osnivača *Documente* moram reći da u našim krugovima poneke od njih smatramo veoma čudnima. Stoga se nadam da nećemo više ovdje govoriti o tome je li u ratu bila na djelu agresija, građanski rat... ili nije, na što se vi uvijek vraćate. A žrtva je žrtva. I ja sam shvatio da vi želite popisati sve stradale, sve žrtve i sve poginule. Normalno, pritom ćete nastojati vidjeti tko je bio vojnik, a tko civil.

Ipak, moram reći, gospodine doktor Lalić uvijek mora pohvaliti svoga heroja, gospodina Račana, kojega ću ja ubu-

duće zasigurno predložiti za junaka Domovinskog rata. A moram reći i gospodinu Pusiću da je veoma jasno i lako ustvrditi tko je bio agresor s obzirom da su sve jedinice JNA, od najmanje do najveće, napadale od Tuzle, Banja Luke, Bihaća, Mostara..., pa do Trebinja - Hrvatsku, vršeći agresiju na nju. No, o tome ćemo kada tema okruglog stola bude agresija, a ovdje razgovaramo o stradalima. Vi stručnjaci ste, usto, uzimajući podatke od HHO-a (a sigurno ima i raznih drugih podataka), utvrdili da je u Oluji bilo, koliko je meni poznato, približno 220 civilnih srpskih žrtava, i to nenamjernih, kolateralnih... Usputno, vjerujem da je to u povijesti najmanje takvih žrtava u povijesti ratovanja. A pogledajte što se poslije događa: vidite, gospodin Veljko Džakula najnormalnije ovdje s nama razgovara, dok su Norac, Gotočina i, da ne nabrajam, ne znam koji drugi negdje drugdje. Ja sam bio jedan, mali zapovjednik jedne jedinice sastavljene od približno 200 ljudi, koje sam vodio prema Vukovaru, a nemam ni približno niti mogu dobiti bilo koje od odlikovanja kao gospodin Džakula, jedan od srpskih vođa koji u svojem kraju nizašto nije odgovoran. No, dobro, i to opet ne spada u ovu priču o stradalima.

Evo, upitna je, čuli smo, i Deklaracija o Domovinskom ratu. Vi kao stručnjaci to znate. No, s naše točke gledanja ona nije upitna. A do danas, usto, još ništa nije ustvrđeno: tko nas je napao i otkuda naziv Domovinski rat? To sam

već gospođi Vesni neki dan spomenuo: ja ga ne smatram i ne nazivam Domovinskim nego oslobodilačkim ratom. Jer prije njegova izbivanja mi nismo imali državu, a stekli smo je oslobodilačkom akcijom, točnije oslobodilačkim ratom. No, takve su dileme moja privatna stvar, stvar običnoga građanina civila koji je, da tako kažem, sa ceste otišao u taj rat.

Kada je, još jednom, HHO obradio Bljesak i Oluju, ustvrdio je samo određene žrtve. A nitko ni danas ne govori o tome koliko je, samo na tim okupiranim područjima, bilo žrtava ne samo među ne-Hrvatima nego i ostalima. Kada se, isto tako, u nas predstavljaju Srbi, a obično se samo o njima govori, nikada se ne uzima u obzir što o tome misle Srbi koji su s nama bili branili ovu državu, koji su poštovali ovu državu.

I pitanje grobova se izbjegava. No, je li moguće da nitko ne zna gdje su zakopani svi ti stradali ljudi. Ako, primjerice, i ne znamo za grobove u vrijeme Drugoga svjetskog rata u nas i nakon njega, ja nikako ne mogu prihvatit da ljudi u ovome ratu koji su počinili zločine i njihovi susjedi, a koji se sada i vraćaju, ne znaju gdje su zakopani žrtve i stradalnici. Zbog odbijanja iskaza stradali se ni do danas ne mogu normalno sahraniti, a kako bi njihovi najmiliji znali gdje su. Stoga, kada se bude radilo na regionalnoj suradnji, treba i to ustvrditi i pokušati, u tom sklopu, doći i do takvih podataka.

Naposljetku, bilo je i usporedbi sa španjolskim borcima. Kao da se izgleda zaboravlja da su i muslimani – kada je otpočeo Domovinski rat – bili Hrvati. Tako su se izjašnjavali i pisali. U međuvremenu se, što je normalno, to promijenilo, posebno nakon rata. Muslimani imaju na to pravo. Međutim, kada je riječ o mrtvima, nevažno je jesu li bili ovi ili oni. Oni su mrtvi i nadamo se da ćete to ustvrditi.

Zoran Pusić:

Može replika...

Oprostite, gospodine Pandža, nisam točno shvatio u kojemu ste kontekstu mene citirali.

Ivan Pandža:

A dobro ste se prepoznali, na Vas sam mislio.

Zoran Pusić:

Nisam se prepoznao, nego ste izgovorili moje ime.

Ivan Pandža:

Nisam, nisam...

Igor Graovac:

No, dobro, nemojmo se prepirati oko detalja!

Ivan Pandža:

To možemo, gospodine Pusiću, poslije Vi i ja danima raspravljati...

Igor Graovac:

Ipak bih naglasio da su posljednje dvije diskusije također ključne za

ovaj okrugli stol. One sadrže jedan apel sa motrišta žrtve i sa stajališta stradalnika. Pritom, što je poznato u suvremenoj viktimologiji, žrtve su u pravilu, što je i ovdje potvrđeno, manje neobjektivne ili osvetničke od tzv. neutralnih promatrača koji često potiču zločin, govor mržnje itd. Gotovo isto vrijedi i za stradalnike, posebno one, točnije njihove predstavnike, koji su stradali u opravdanome obrambenom ratu. A takav je, po meni, i pristup *Documente* te svih ostalih udruga i ustanova ovdje okupljenih: svi koji se bavimo ili želimo baviti istraživanjima ljudskih gubitaka na neki način istodobno i želimo da na kraju istraživanja žrtva pobjedi, pa da pobjedi i stradalnik nasuprot počiniteljima zločina. No, unatoč tome, s druge strane nikako pritom ne možemo ni pomisliti ne popisati među stradale i one koje čak moguće i mrzimo.

Ivan Pandža:

Rekli smo žrtve, sve žrtve i ustvrditi gdje su...

Igor Graovac:

Točno. I zato smatram već spomenute dvije diskusije veoma ključnima, što je, zapravo, i dublji smisao našeg okupljanja. Dakle, ako čak i zadržimo različita mišljenja ili se i nadalje budemo razlikovali u nekim finesama, nikako se nećemo razlikovati u odnosu spram ovih pitanja, pitanja cjelovitog obuhvata svih stradalih: svih žrtava i svih stradalnika.

Ivan Pandža:

I da nađemo one žrtve koje su nestale, one se sigurno znaju, nisu sada otišle ne znam gdje!

Igor Graovac:

Tako je, ali nemojmo više ići u detalje. Sve raznolike finese i grublje izraze ili nespretne izraze uvijek možemo omekšati ili u razgovorima pojasniti.

Ivan Pandža:

I da dodam još samo to: vidite, kod tih žrtava sada ima ovih ili onih. Vi znate, to moram reći, svake godine u automobilskim nesrećama strada u nas više ljudi negoli što ih je stradalo za četiri, gotovo pet godina rata. A mi smo taj rat pretvorili u – ne znam ni ja – što. A da i ne govorimo, u tom sklopu, o odšteti stradalnika i svih drugih. Vi znate, kada je riječ o braniteljima, da se oni tretiraju na neki nama čudan način. Branitelji i oni koji su stradali da bi se vratili svojim kućama imaju, primjerice, točno određeno što im se mora obnoviti, a ne i ono što su ranije imali. Drugoj se strani, pak, priznaje sve, da ne kažem po želji.

To su stvari na koje sam želio ukazati, iako je sve to teško izbjeći. No, molim da pogotovo između povjesničara, s kojima općenito imamo loša iskustva kada je riječ o novijoj povijesti, ne bude postignut neki nakaradni dogovor. Mi svi se trebamo dogovoriti. I kada kažete činjenice i ustvrdite ih, nemojte se potom međusobno dogovarati je li bilo ovako ili onako. Sada se sve lako dokazuje, jer sve je zapisano.

Nije više ono vrijeme kada se činjenice navodno nisu znale...

Igor Graovac:

Hvala.

Vesna Teršelič:

Samo bih najkraće napomenula da će o točnom broju ubijenih koji je utvrdio HHO moguće govoriti Srđan Dvornik. Nije mi, usto, poznato priznanje koje je navodno dobio gospodin Džakula. Ali znam da je Srpski demokratski forum dobio priznanje za svoj rad – i to zaslužen.

Sljedeći su se za riječ javili gospoda Siniša Novak, Zoran Pusić i Ante Nazor. Potom slijedi stanka.

Siniša Novak:

Ja bih se prvo predstavio: Siniša Novak, ZDRUG Hrvatske obrane Nikola Šubić Zrinski. Već sam se u nekoliko navrata susretao s Vesnom, s predstavnicima *Documente* i Centra za mir. U mnogome se, što je normalno, i razmimoilazimo, ali težimo razgovorima, a sa ciljem da iznađemo u vezi sa čime možemo i zajednički djelovati. Ja bih se, međutim, vratio na meritum stvari, jer smo sada otišli malo u širinu. Mislim da se ovdje nismo okupili kako bi samo iznosili svoje osobne stavove o tome što je u redu ili nije u redu. Ovdje bi, u stvari, trebali napraviti jedan korak prema naprijed u prikupljanju određenih činjenica, koje ćemo potom objediniti unutar *Documente* ili, već kako će se zvati, nekoga drugog tijela. Na temelju tih činjenica trebali bi

usvojiti i određene zaključke, odnosno postići suglasnost u cijeloj ovoj priči. Pritom su meni zanimljiva neka pitanja. Ne zanima me, prvo, toliko sama metodologija rada, odnosno kako postići zaključke, jer ona je znanstveno utvrđena, koliko me, drugo, zanimaju svrha i cilj cijele ove priče. Mi se ovdje moramo dogovoriti u vezi sa svrhom i ciljem, ako su oni spoznaja istine o Domovinskom ratu, istine o događanjima na ovim prostorima. ZDRUG će, ako je o tome riječ, to svakako poduprijeti. No, ako je riječ o dezavuiranju Domovinskog rata, onda se ZDRUG tome već u startu protivi. Pod time smatram pojavu i stanje u kojima se, unutar činjeničnih stvari koje se ustvrde, ide u njihovo političko pozicioniranje. Najkraće, vi ste bili s one strane, a mi smo bili s ove strane, pa ćemo zaključivati onako kako to nekoj od strana odgovara.

A bilo je ovdje govora i o stradalima iz BiH, koji se, s jedne strane, evidentiraju u BiH, a potom, s druge strane, i u RH. Mislim da se oni, ako su stradali ili poginuli u Hrvatskoj, moraju u svakom slučaju evidentirati u RH. O tome se, naravno, mora obavijestiti i Vlada BiH, odnosno moraju obavijestiti institucije koje u BiH popisuju stradale, jer ipak je riječ o građanima BiH.

Zaključno, iako mi je veoma žao što to moram reći, moram se referirati na gospodina Pusića, odnosno samo na jedan dio njegove diskusije u kojemu

je rekao naša Hrvatska. Morate shvatiti da moja Hrvatska nije i vaša Hrvatska, jer vaši su pogledi na Hrvatsku i stavovi o njoj posve različiti od mojih pogleda i stavova.

Zoran Pusić:

Za razliku od donedavno dominantnoga mišljenja da su aktivnosti na zaštiti ljudskih prava protuhrvatske, ja mislim da su one duboko patriotske. Naravno, sve ovisi o tome što smatrate da je za vašu zemlju dobro.

Siniša Novak:

Gospodin Pusić, ispričavam se, ali ja govorim. Ako Vi imate nešto za reći, govorite kasnije.

Zoran Pusić:

Ja samo...

Siniša Novak:

Još bih naglasio jednu stvar, i to onu povezanu s dokumentima koji će se stalno javljati u cjelokupnome ovom procesu. Želio bih da vodimo računa o tajnosti dokumenata, a ne kao što poneki do sada nisu vodili računa u nekima drugim situacijama kada su dokumente na razne načine dostavljali trećim osobama, a bez obzira na njihovu tajnost. Jesu li oni predstavljali državnu, vojnu ili službenu tajnu, to nikoga živog nije zanimalo. Dio se tih dokumenata sada, primjerice, nalazi u Haagu. Određeni su dokumenti tamo dospijevali i iz MORH-a i drugih ministarstva. Ipak, nitko nikada nije pokrenuo pitanje njihove tajnosti. Stoga,

već sada upozoravam da se, u vrijeme prikupljanja potrebne građe, vodi računa o tome kako poneki dokumenti sadrže i određeni stupanj tajnosti. Stoga u javnost ne treba izlaziti sa tim dokumentima. Oni se samo prikupljaju i arhiviraju, a na uvid javnosti se stavljaju nakon mogućeg odobrenja od strane za to određenih organa. Toliko. Hvala.

Zoran Pusić:

Samo čas, oprostite, ovo o tajnosti nisam posve točno shvatio. Inače, o tajnosti mi imamo iskustvo u sklopu već desetogodišnjega rada. A tajnost je, prema našem mišljenju, važna samo onda ako je riječ o zaštiti žrtve...

Ivan Pandža:

Je li Vi pomalo vodite okrugli stol? Molim voditelje da ne dopuste i da ovaj skup preuzme Pusić...

Igor Graovac:

Molim vas da ovako ne raspravljamo. Nemojmo zbog umora, a uskoro će se servirati kava; sada sve pokvariti ili onemogućiti nastavak ovoga veoma dobrog okruglog stola. Usputno i jedna mala ispravka ili čisto tehnička nadopuna: dokumenti koji imaju oznaku tajnosti ne mogu biti u posjedu *Documente* – to valjda svi znamo. Oni se moraju predati u HDA i potom, prema pravilima struke, koristiti. Primjedba o tome je, dakle, opravdana, ali je, zapravo, sa stajališta *Documente* te svih drugih ovdje okupljenih besmislena. Jer takvi će se dokumenti, ako ih uop-

će i bude, predati odgovarajućoj ustanovi, a neće se držati pri *Documenti*. Time će se izbjeći raditi ono što se drugi radili. Zato i idemo u partnerstvo.

Siniša Novak:

Ja Vas razumijem, ali ono što želim reći je to da su to o čemu Vi govorite i ranije znali državni organi, pa su ipak takve dokumente dostavljali ili prepustili neovlaštenima. Da ne navodim i to kako se u privatnim arhivima određenih časnika ili nekih drugih ljudi nalaze hrpe dokumenata. Ti dokumenti još nisu izišli na vidjelo, no moguće će, u ovom procesu *Documente*, izići na vidjelo. Pritom bi trebalo voditi računa baš o tome da se oni i dostave u HDA, jer...

Igor Graovac:

To će se i desiti, posebno ako se ostvare već spomenute tri razine suradnje ovdje nazočnih. Drugo je pitanje, mimo okruglog stola, što je kod nas moguće da netko godinama nakon završetka rata kod sebe doma drži dokumente s oznakom državne tajne.

Vesna Teršelič:

To je upozorenje .

Igor Graovac:

Upozorenje se prihvaća. Protuzakoničnih radnji neće biti.

Vesna Teršelič:

I naravno da ćemo to poštovati.
Replika.

Igor Graovac:

Evo, ako može, i jedna replika.

Dražen Lalić:

Ne mogu izdržati a da ne komentiram izjave o mojoj i vašoj Hrvatskoj, i to stoga što su one u izravnoj vezi sa suočavanjem s prošlošću. U situaciji kada postoji samo jedna Hrvatska i samo jedan pristup Hrvatskoj, kada su stavovi i mišljenja o Hrvatskoj unisoni, u takvoj, doduše – nadam se – prevladanoj sterilnoj situaciji uopće nema niti može biti suočavanja s prošlošću, a mislim ni suočavanja sa sadašnjošću i budućnošću. Ranije sam naglasio pluralističku demokraciju kao blagotvoran kontekst za suočavanje s prošlošću. Sretan sam, u tom sklopu, što svi ne mislimo isto o Hrvatskoj i što više ne postoji samo jedna Hrvatska i jedna za to vezana politička opcija, za koju će glasovati 98 posto ljudi na nekima lažnim izborima. Ako hoćete, sretan što postoji Vaša, gospodine Novak, i Pusićeva Hrvatska, moguće i moja te ostale Hrvatske, jer u tome se krije osnova za valjano suočavanje s prošlošću. Jer, ako bi postojala samo jedna Hrvatska i samo jedan pristup Hrvatskoj, u tom slučaju zasigurno ne bismo ovdje zajedno sjedili i razgovarali te dogovarali zajedničke aktivnosti. U takvom bi slučaju na raspravi o suočavanju s prošlošću sjedili samo vi ili samo mi, a najvjerojatnije je da bi sjedili samo oni. Uvjeren sam da je društveno veoma korisno što na ovakvim skupovima sjedimo i komuniciramo zajedno te se dogovaramo

što poduzeti u interesu ove zemlje i njene budućnosti, i to bez obzira na naše međusobne razlike.

Vesna Teršelič:

Molim vas, možete li takva pitanja raspraviti međusobno za vrijeme stanke?

Igor Graovac:

Dobro, ipak još samo jedna rečenica.

Siniša Novak:

Ma ne postoji moja i gospodina Pusića Hrvatska. Ja nisam mislio niti tvrdio da postoje dvije Hrvatske. Mislim da postoji jedna. Ipak, slažem se s Vama da je ona dobra ako postoji i njegova i moja. Ali to ne znači da se nas dvojica možemo složiti.

Dražen Lalić:

Dobro je da se ne slažemo i da o tim neslaganjima možemo voditi dijalog...

Josip Jurčević:

Ako samo mogu omekšati za kraj, osim vaše, njegove, moje i pojediničanih Hrvatski, postoji i iseljena Hrvatska.

Igor Graovac:

I, šaleći se, njihova Hrvatska itd. No, nakon svega, imamo prigodu iskoristiti i kraću stanku.

Vesna Teršelič:

Predložila bih, jer pozornost nam je popustila, da iako imamo već predbilježena četiri govornika popijemo kavu, pojedemo poneki sendvič...

Vesna Teršelič:

Imamo već sada sedam prijavljenih diskutanata, a voljela bih da ostvarimo planirano, tj. da završimo rad okruglog stola do 14 sati. Ipak, predlažem da diskusiju produžimo maksimalno do 14,45 sati, a potom da usvojimo zaključke. Moguća pitanja, stoga, ograničavam na tri minute za svako pitanje.

Josip Jurčević:

Pa pustite četiri minute!

Igor Graovac:

Mi koji smo iskoristili i po sedam minuta, apeliramo da sljedeći sudionici rasprave govore tri minute.

Ivan Pandža:

A i ne moraju uopće...

Vesna Teršelič:

Što se tiče zaključka, njih ćemo, s jedne strane, ovdje na glas pokušati artikulirati Igor i ja. Sve se, s druge strane, snima te će na raspolaganju biti i transkript.

Josip Jurčević:

Ali bez intervencija?

Vesna Teršelič:

Svakako. Uostalom, svaki će sudionik okruglog stola autorizirati svoje izlaganje.

Ivan Pandža:

Hoćemo li svi to dobiti i moći uraditi?

Vesna Teršelič:

Svi. A transkript će biti i na Internetu. Ako, pak, nešto i ne bude u redu sa snimkom ili njenim dijelovima, alarmirat ćemo vas, a zaključke ćete saznati danas i ovdje te ćete ih moći korigirati ili utjecati na njih.

Predlažem da nastavimo s diskusijama prema redoslijedu prijava: prva se prijavila gospođa Vesna Ivanović, a potom se prijavio gospodin Ante Nazor.

Vesna Ivanović:

Pozdravljam moderatore i sve sudionike okruglog stola. Ja sam Vesna Ivanović, koordinatorica projekta Međunarodni položaj Hrvatske u Domovinskom ratu u Institutu za međunarodne odnose. Kako je ovaj okrugli stol posvećen uspostavi veza i objedinjavanja napora u vezi sa dokumentiranjem te afirmiranju načela suradnje i konstruktivne razmjene podataka, ja ću iznijeti samo dvije činjenice, odnosno neću odvlačiti pozornost nego ukazati na te konkretne činjenice. Prva je da ovih dana izlazi iz tiska knjiga prof. dr. Slobodana Langa, koja govori o dobrim djelima u ratu i sadrži približno 120 svjedočenja, autentičnih priča o dobru. Dakle, ona može koristiti *Documenti*. Druga se činjenica u vezi samog Instituta za međunarodne odnose odnosi na već dovršenu velika kronologija Domovinskog rata u tri toma, a na više od 2000 stranica. S tim u vezi treba nešto poduzeti jer izda-

vačke kuće ne pokazuju spremnost njena publiciranja. Molila bih pomoć, ako netko zna kako publicirati takvu jednu knjigu, kronologiju Domovinskog rata.

Vesna Teršelič:

Hvala.

Vesna Ivanović:

Još nešto: autor toga impresivnog rukopisa je ovdje nazočni gospodin Ante Živković.

Josip Jurčević:

Kako je rađena kronologija, prema kojim kriterijima?

Vesna Teršelič:

Moguće to možemo čuti i od samog autora?

Vesna Ivanović:

Da, da...

Ante Živković:

Kronologija o osamostaljenju RH i Domovinskom ratu obuhvaća razdoblje od početka 1989. do 15.1.1998. godine, kada Mirovne snage Ujedinjenih naroda napuštaju Hrvatsku. u nju su unijeti više od 15.000 događaja i 5.000 imena te dijelovi i izvještaji više od 5.000 intervjua i izvještaji koje su u funkciji razumijevanja događaja. Kronologija ne sadrži komentare: samo se navode datumi, događaji te izvještaji ili dijelovi intervjua koji objašnjavaju događaj ili njegovu pozadinu. Uz izvještaje se navodi datum kada su one dane, a

uz dijelove intervjua i medij u kojemu su oni objavljeni.

Isključivo su korišteni javno dostupni izvori: više od 600 knjiga, pojedini brojevi ili emisije više od 250 časopisa, pisanih medija, radio i tv postaja te više od 60.000 stranica zapisnika sa suđenja u Haagu. Razumijevanju događaja pridonose i informacije o angažmanu približno dvije stotine aktivnih aktera u agresiji na RH i BiH i o drugim događajima povezanim s okončanjem agresije na Hrvatsku i osamostaljenjem prije 1989. godine. Usto se prikazuje i njihov angažman od 2002. do danas. Indeks imena i indeks nešto više od 200 događaja olakšava korištenje kronologije.

Namjera je da se, uz dio naklade, priloži i CD. A upravo se priprema dovršenje kronologije za tisak i nastoje pribaviti sredstva za njeno tiskanje.

Vesna Teršelič:

Hvala i čestitam.
Gospodin Nazor.

Ante Nazor:

Pozdravljam sve nazočne. Ravnatelj sam Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata, koji je osnovan radi prikupljanja i sređivanja arhivskog gradiva iz toga razdoblja. Dakako, i njegova objavljivanja i znanstvenoga istraživanja. Centar je osnovala Vlada RH, što nam je, u samom početku na neki način dalo jednu negativnu stigmju, iako ne znam zašto. Mi smo, naime, naišli na

jedno nepovjerenje, kako kod nekih branitelja, tako i kod dijela ljudi koji su u nevladinim organizacijama, što je meni potpuno neshvatljivo.

Glavni se cilj Centra, dakle, očituje u prikupljanju gradiva iz Domovinskoga rata, a jedan je od programa Centra u svakom slučaju i izrada popisa stradalih u tom ratu. Mislio sam da je razlog današnjeg okupljanja dogovor o načinu prikupljanja podataka i sređivanja tog popisa. No, nije tako ili nije samo tako. Stoga se moram osvrnuti na pokušaje nametanja određenih stavova, primjerice na spomen Deklaracije o Domovinskom ratu, posebice na pridjeve uz nju – da je ona skandalozna, jer volio bih znati zašto je skandalozna; da li zbog mjesta na kojemu je raspravljano o njoj ili zbog činjenica. Ako je ona utemeljena na činjenicama, onda ne vidim razlog zašto bi bila skandalozna. Prema tome, ne bih sad otvarao ovo pitanje, ali molio bih, ako smo se ovdje okupili da bi razgovarali o popisu žrtava Domovinskog rata, onda neka to i ostane temom razgovora. Interpretacije nekih događaja, deklaracija, činjenica... ostavimo za neki drugi skup, jer očigledno nismo u svemu suglasni.

Metodologija o tome kako doći do podataka o stradalima, odnosno do konačnog popisa poginulih manje je ili više poznata, ali neke kriterije ipak treba odrediti. Ovdje je bilo spominjano koga se sve može tretirati kao žrtvu i stradalnika Domovinskoga rata. Čini se veoma jednostavno. Treba napraviti

popis poginulih u Domovinskom ratu i navesti način stradanja, koji će pokazati tko je žrtva ili stradalnik. Mislim da je, primjerice, svaki nedužni civil koji se našao u Hrvatskoj dok je trajao Domovinski rat, a koji je izravno stradao od ratnog djelovanja, žrtva. Hoćemo li kao kriterij za izradu popisa stradalih uzimati prebivalište, pa onda posebno popisati ljude koji su 1991. imali prebivalište na teritoriju RH, a posebno one koji su došli u Hrvatsku iz raznih razloga, o tome se može razgovarati, ali moje je mišljenje da se svaki stradali u Domovinskom ratu treba popisati. I vjerujem da je to zajednički interes svih nas, jer onog trenutka kad žrtva ili stradalnik dobije ime i prezime (a veoma je važan i opis načina na koji je netko stradao), onda prestaje manipulacija sa stradalima upravo u onom razmjeru kakva je bila na ovim prostorima nakon Drugoga svjetskog rata u nas. Mislim da je, uz pijetet prema stradalima, to glavni cilj popisa koji svi želimo napraviti.

Evo, da skratim, meni je isto veoma zanimljiva i ovdje spomenuta kronologija gospodina Živkovića, jer Centar je među ostalim osnovan i da bi se izradila objektivna kronologija Domovinskoga rata. Do sada su, želio bih upozoriti, mnogi događaji iz tog rata prikazani samo publicistički. Mi i danas mučimo muku kako, dakle, doći do dokumenata, a povijest se piše na temelju dokumenata, originalnih izvora. Mi smo locirali gdje su dokumenti: oni su u većem dijelu zaista

u institucijama hrvatske države. Kod raznih imatelja – od HDA i Središnjega vojnog arhiva do HIC-a. Poznati su i veći imatelji gradiva, koji su, zapravo, privatne osobe. Jedan od važnijih ciljeva Centra je, stoga, izraditi barem popis cjelokupnoga dostupnog gradiva iz Domovinskog rata, jednu jedinstvenu bazu podataka o tome koja će biti lagano pretraživa, a da bi se moglo objektivno istraživati taj rat. Da završim, mene zanima ako se možemo gospodin Živković i ja naći poslije i pogledati tu kronologiju, iako je nama u ovoj godini jedna od glavnih programskih aktivnosti sređivanje gradiva RSK-a. Centar ima više od 2400 kutija koje su nesređene, a dio tog gradiva još je kod nekih drugih imatelja. A kako ćemo pisati povijest ako ne sredimo ono što je temelj za pisanje povijesti. To je možda i najvažniji cilj Centra.

Igor Graovac:

Hvala.

Kratko bih odgovorio na dvije tvrdnje. Ukazao sam, prvo, s pravom na činjenicu problema onih koji su stradali u Domovinskom ratu a da nisu bili hrvatski državljani. Vaša interpretacija, ako sam je dobro shvatio, teži obuhvatiti sve stradale, bez obzira na kriterij državljanstva, pa bi, grubo govoreći, u stradale u Domovinskom ratu trebalo ubrajati i, primjerice, arkanovce, odnosno one njihove pripadnike koji su na području RH stradali u vrijeme Domovinskog rata. A ja sam, među ostalima, htio da se to ne desi. Ne mo-

žemo, dakle, kada je riječ o demografskim, a onda izvedeno stvarnima gubicima, pribrajati stradalima one koji nisu bili građani Socijalističke Republike Hrvatske (SRH), koja se potom transformirala u RH.

Drugo, Deklaraciju o Domovinskom ratu spomenuo sam samo u jednome posebnom kontekstu: u suvremenoj se viktimologiji, naime, smatra da ideologijama, politici i državama treba onemogućiti pravo miješanja u mrtve. Deklaracija je u tom pogledu nepotrebna, pa i ništetna. Ona, doduše, može imati svoju svrhu kao politički akt, kao saborska izjava, što je posve legitimno. I neke druge države su o pojedinima povijesnim razdobljima davale ili daju slične izjave. No, meni je osobno ona suvišna, jer, primjerice, ni u drugoj Jugoslaviji nikada nije donesena deklaracija, recimo o narodnooslobodilačkoj borbi (NOB), niti je u Sovjetskom Savezu donesena deklaraciju o Oktobarskoj revoluciji. Stoga mi se Deklaracija o Domovinskom ratu, naposljetku, čini i posve nepotrebni definiranjem onoga što će ionako biti definirano u kasnijima znanstvenim istraživanjima. Na sreću, iako je politička deklaracija, ona nije obvezatna za istraživače, koji će tek morati definirati Domovinski rat i sva njegova svojstva. Stoga, o njoj više ne raspravljajmo.

Ante Nazor:

Oprostite, ali kakve to veze ima s popisom stradalih?

Igor Graovac:

Ima, jer ona teži definirati čak i svojstva rata, čime kod neupućenih ili onih koji su skloni pridržavati se takvih deklaracija izaziva zabune, odvođi ih na krivi trag. Oni, ako poštuju sve njene tvrdnje, mogu potom ispusti, primjerice, iz vida neke vrste žrtava i stradalnika ili zanemariti neke oblike naših ponašanja u ratu spram susjeda i sl. Samo u tom sklopu, dakle u strogo znanstvenom smislu, ona je, iako legitimna, nepotrebna.

Ivan Pandža:

A gdje ćete Vi svrstati arkanovce? Oni su veoma važni.

Igor Graovac:

Arkanovci će biti svrstani u tablice poginulih agresora na području RH. Bit će, dakle, popisani, ali ne kao stradalnici Domovinskog rata nego kao stradali u njemu. To je ta bitna razlika.

Ivan Pandža:

Ali meni je važno što se u Deklaraciji o Domovinskom ratu upravo navodi i da se svi zločini, točnije zločinci trebaju navoditi s imenom i prezimenom.

Igor Graovac:

Točno, u tome se slažemo, i to neovisno o Deklaraciji. A pošto to znamo, nemojmo se onda time opterećivati.

Dražen Lalić:

Opet se, iako, odviše javljam za riječ, no moram izreći svoje mišljenje o tome kako u tablice trebaju biti svr-

stani svi ljudi koji su se borili na hrvatskoj strani, a došli su, primjerice, i iz inozemstva. Neki su od njih bili strani državljani ili, recimo, naši iseljenici, odnosno njihova djeca. Usto, veoma je važno u ovom kontekstu što navodimo i primjer povezan sa Španjolskim građanskim ratom. U Španjolskoj još traju sporenja o tom ratu i stradalima u njemu, ali su, pritom, ipak prikupljeni precizni podaci o strancima koji su borili na republikanskoj strani kao pripadnici internacionalnih brigada ili, pak, na drugoj strani.

Naposljetku me, također, i zanima u kojoj će tablici biti prikazani građani RH koji su izgubili život u borbama u BiH? Iz tih je razloga znakovita kontroverzna Deklaracija o Domovinskom ratu, jer u njoj izražena definicija rata u BiH (tj. o odnosu RH spram toga rata) određuje narav ovakvih diskusija i pripadajućih aktivnosti.

Igor Graovac:

Slažem se.

Josip Jurčević:

Ako mogu...

Igor Graovac:

Samo, ako može, nakon gospodina koji je sada na redu.

Vesna Teršelič:

Sedmero se ljudi, naime, još prijavilo za diskusiju

Igor Graovac:

Možemo, ipak, uvesti i poneke iznimke ako je o replikama riječ, no one mogu trajati najviše jednu minutu.

Vesna Teršelič:

Dobro, no samo kratke replike.

Siniša Novak:

Samo kratko, no poradi istine moram nešto reći. Ovdje je spomenut Domovinski rat, odnosno Deklaracija o Domovinskom ratu, uz tezu kako se ranije, konkretno u vezi s NOB-om, nije usvajala nikakva deklaracija. S tim u vezi bih napomenuo, jer ne znam jeste li s time upoznati, kako je bilo prikupljeno 420.000 potpisa kada je traženo da i pripadnici Hrvatske vojske u Domovinskom ratu budu tretirani kao svi oni koji su dobili rat, dakle na isti način kao što su bili tretirani i raniji pripadnici savezničkih vojski. Međutim, taj se problem nije uočio niti je pokrenut bilo kakav postupak s tim u vezi. Pritisak u vezi s Deklaracijom o Domovinskom ratu je, stoga, i zamišljen da se kroz instituciju Sabora RH Domovinski rat i označi onako kako treba označen. Zbog toga nemojmo uopće razgovarati o pripadnicima NOB-a koji su, samim time što su bili pripadnici NOB-a, uživali ili imali određene povlastice i privilegije, o kojima se, usto, nije ni smjelo razglabati.

Vesna Teršelič:

Imamo mnogo prijavljenih...

Igor Graovac:

... no ipak zaključimo temu. Odgovorio bih, stoga, na nekoliko konkretnih pitanja, osobito na jedno, jer vidim da će ono, i na kraju, kada se suglasimo o načelima i oblicima međusobne suradnje, moguće biti posve nepotrebno sporno, a meni se činilo jasnim. Stoga dijelom ponavljam već navedeno. Naravno da će svaki stradalni hrvatski građanin biti popisan, i to neovisno o mjestu (na području RH, BiH ili bilo gdje drugdje) ili obliku stradanja (bio žrtva ili stradalnik). On se, dakle, popisuje jer je stradao u vrijeme Domovinskog rata, a zato što je bio hrvatski građanin u vrijeme njegova početka, dakle jer se nalazio u popisu stanovništva iz 1991. godine. Njegovo je stradanje neovisno o mjestu stradanja. Drugi, uključivo i neprijateljski vojnici stradali u isto vrijeme na području RH ne mogu se smatrati stradalima, žrtvama ili stradalnicima Domovinskog rata, jer nisu u trenutku stradanja bili državljani RH. Poseban problem, pak, naposljetku predstavljaju oni stradali koji su u međuvremenu, od 1991. pa do stradanja, stekli – uz neko drugo – i hrvatsko državljanstvo, a tih je, prema nekim neproverjenim pokazateljima, među stradalima, osobito stradalnicima, približno 40 posto.

Josip Jurčević:

Stradali u statusu drugoga državljanstva?

Igor Graovac:

Važno je, iako je i kada je riječ o dru-

gome državljanstvu, da je ipak riječ o stradanju državljanina RH. Pitanje je kojemu državljanstvu dati prednost. No, pustimo to za sada, jer to će se istraživanjima razriješiti. Dovoljno je za sada da neosporno znamo kako su svi stradali građani SRH, potom RH žrtve i stradalnici Domovinskog rata. Oni, pak, koji su kao stranci stradali, bilo kao agresori ili kao dragovoljci, nisu. No, ipak moramo popisati sve stradale, no i voditi ih u spomentim slučajevima odvojeno....

Josip Jurčević:

Slažem se da sada više ne raspravljamo o tome, uz napomenu da prikupimo sve što možemo, i to bez obzira na državljanstva stradalih.

Igor Graovac:

U redu: treba popisati sve stradale, no voditi ih, kada je to nužno, i odvojeno...

Jakša Raguž:

Upozorio bih da je tijekom rata na prostoru Hrvatske djelovala i jedna komisija: Komisija za otkrivanje genocida i ratnih zločina nad Srbima u Krajini, i to prema općinama. Tako je, primjerice za Dvor, Glinu, Kostajnicu i Okučane, evidentirano tko je i kada poginuo, u kojoj postrojbi i pod kojim okolnostima. Prikupljena je velika količina građe, koja je, koliko sam uočio, dosta dobro obrađena.

Vesna Teršelič:

Hvala.

Zoran Pusić:

Ipak, mnoga će pitanja i poslije ova ga skupa ostati otvorena. Primjerice, hoćemo li Srbe, posebno srpske civile stradale u Hrvatskoj u vrijeme Domovinskog rata pribrajati žrtvama i stradalnicima tog rata, a Hrvate koji su stradali u BiH, koji su, dakle, tamo došli iz RH, određivati kao stradalnike Domovinskog rata? Nije ni čudno, na temelju ovakvih primjera, da neka pitanja i nadalje ostaju otvorenima. Oko ponekih moguće nikada i neće-mo usuglasiti mišljenja, no na poneka ćemo naći zajedničke odgovore, ali samo putem zajedničke suradnje i utvrđivanja što većeg broja činjenica. Ova diskusija trebala bi tome poslužiti.

Josip Jurčević:

Sada, pak, nepotrebno otvaramo pitanje kategorizacije stradalih, a struka je odavno razriješila to pitanje.

Vesna Teršelić:

Sjajno!

Igor Graovac:

Idemo dalje.

Ivo Paić:

Suočavanje s prošlošću događa se kao paradoks: ono je suočavanje sa sadašnjošću. Očekivani *Documentini* prinosi tome – pokretanjem javne rasprave “s razine prijepora o činjenicama”, uz “dijalog o” njihovim “interpretacijama” – ne mogu se ostvariti mimo rečenoga paradoksa. Sljedećim napo-

menama o činjenicama i interpretacijama želim samo skrenuti pozornost na njegovo postojanje:

1. Nedavni rat i, za vrijeme njegova trajanja, stvaranje samostalne hrvatske države pripadaju događajima koji se u životu naroda ne zaboravljaju. Takvi događaji utiskuju smisao, traže odgovore i proizvode obveze (samo)osviještenom pojedincu. Iz njih proizlaze mnoga pitanja o njihovoj važnosti. Poneka, pak, preuzima kao vlastita, poneka odbacuje. Dio pitanja ostavlja lebdjeti između DA i NE odgovora: odlučuje se za neko svoje razložito MOŽDA dok nema ili još nema jakih razloga za jedan ili drugi pol odluke o dvojicama.

2. Naše sjećanje uvodi te događaje u neponovljive situacije sadašnjeg života, a kronološke/datumske razmake od njih prevodi i ispunjava pojmovima stečena iskustva o njihovoj blizini našim osviještenima životnim interesima i očitovanjima života. Ukratko: sadašnjost daje smisao prošlim događajima. Tako ih možemo razumjeti na životno bitan način, jer samo je sadašnjost, kao “univerzalna forma svakog iskustva” (Derrida), smisao prošloga. Pobjedničkom uzviku “Imamo Hrvatsku!” iz 1992. dajemo smisao i razumijemo ga danas bolje nego onda naprosto zato što znamo više no što se onda znalo. Stoga, događaji koji se u životu naroda ne zaboravljaju doista i jesu ono što znamo o njima. Isto vrijedi i za sudionike minulih događaja te za njihova djela.

3. Nama se prošli događaji, međutim, ne pokazuju kakvi su oni po sebi (kakvi su doista bili!) te se bavimo njihovim tragovima i njihovom neponovljivom naknadnošću, kao i neprevladanim traumama njihovih sudionika. A iz domene davanja smisla prošlim događajima ne mogu se isključiti tzv. elementarne činjenice ili, pak, najjednostavniji podaci o događajima. Stoga bi, u najboljem slučaju, istraživanje izvora trebalo kolikogod je moguće biti neovisno o pretpostavkama. No, to nije moguće: povjesničari ne promatraju povijest okom nevinim od predrasuda: oni su, također, zarobljenici “točke motrenja”, u njima se već nalazi fikcija (Burke). Toga se, dakako, ne mogu osloboditi ni istraživači prošlosti koja se prešućuje. A prešućivanje je prošlosti moć.

4. Ipak, mnogi se potrebni brojevi i izračunljivi podaci o ratu u načelu mogu datirati i razumjeti u svojoj posebnosti: poginuli i u ratu nestali vojnici i građani, prognano stanovništvo, etnički očišćeni prostori, razorena i opljačkana domaćinstva, oštećenja ili pljačka kulturnih dobara... Poneke se podatke može i odijeliti od drugih i promatrati ih kao međusobno neovisne. A ima i podataka koje sadašnji život (a drugi i ne postoji) potiskuje i u stranu zabacuje, a da se pritom ne izobličuje stvarnost do koje nam je stalo u suočavanju s prošlošću.

5. Međutim, postoje i mnogi brojevi i izračunljivi podaci kojima sadašnjost

ne može dati sadržajan, odvojen smisao, napose ako oni nastaju istodobno s već spomenutima podacima o ratu i stvaranju države. Riječ je, primjerice, o velikom dijelu pretvorbenih i s njima povezanih zahvata u tkivo društva: pravno zaštićeno posezanje u generacijama stvarano narodno bogatstvo. Tome se s pravom pripisuju i značajke ratnog profiterstva.

Usto se javljaju i tvrdnje da je i to zločin u ratu, zločin za trajanja rata, beskrvni zločin izvan bojnog polja..., vrsta zločina bez kazne što su ga, u već stečenoj nacionalnoj državi, činili i Hrvati Hrvatima. U tim prekršajima postoje situacijske konstelacije žrtve, prekršitelja, države i javnosti (Matthews).

Žrtva o kojoj je ovdje riječ ne može se dovoljno sadržajno pojmiti viktimološkom odredbom žrtva. Ona se ne može generacijski reproducirati, a da se ne reproducira (umnažajući se) moć dijela bogatstva stečena na tamnoj strani pretvorbe.

6. Bitan uvid u rat i stvaranje hrvatske države ne dijeli ono što je nedjeljivo niti daje smisao tim događajima domoljubnom ili kojom drugom njihovom idealizacijom, čak sakralizacijom (kao kada se kaže da je netko uskrsio hrvatsku državu). Što je komu, pak, sakralno/sveto to je izuzeto od istraživanja, dvojbi i bilo kakve sumnje jer traži vjeru, a ne znanje.

U složenu pojmu žrtve sijeku se te i druge polarnosti rata i stvaranja države kao empirijskih, pak ne idealnih

neprotuslovnih zbivanja. To se lagano može vidjeti na primjeru bliskome mnogim braniteljima. Iz rata su se vratili kao pobjednici koji postaju žrtve pretvorbenih zahvata u život, u njihov život – gubitak radnog mjesta, adrenalinom tiskana pokretljivost u ratu, intenzivna egzistencijalno uvjetovana prijateljstva i, nakon svega, pasivizacija na burzi rada u njihovu radikalno izmijenjenu svijetu života: političko koristoljublje pretvara ih u državom izdržavane osobe. U svakodnevnu izričaju takav se branitelj vjerojatno pita: “A gdje sam ja tu?” Odgovor na pitanje pojedinca – a uvijek je o pojedincu riječ – vodi prema razumijevanju naknadnosti i čitanju tragova onih događaja koji se u životu naroda ne zaboravljaju te traži njihovo osmišljavanje upravo u dimenziji svakodnevna života – danas. U tom smjeru išlo bi i oživljavanje semantičkih potencijala označavanja vrste i načina žrtve: prinositi nešto (život, zdravlja, materijalni probitak...) nečemu – domovini, ideji, državi..., žrtvovati se odricanjem od nečega vrijednoga ili nesebično davanje, biti žrtvovan nečemu i za nešto žrtvi nepoznato, izvanjsko, manipulativno... S time su, usto, u vezi i mijene vrijednosti i statusa žrtve u strukturi i dinamici sustava prije-za vrijeme-poslije: prije hrvatske (zakašnjele) nacionalne revolucije, za njena trajanja te nakon uspostave nacionalne države i ozbiljenja punine sadržaja pojma hrvatske nacije.

7. Naposljetku, i riječ dvije o onome čime je – naravljju naše rasprave – moguće i trebalo započeti niz ovih napomena. Domovinski rat je pojam konstruiran vezama triju entiteta: obrana domovine, stvaranje nacionalne suverene države i suverenitet nacije. To su ujedno entiteti u kojima se i u njihovu međusobnu odnosu kristaliziraju hrvatski politički, ideološki i povijesnoznanstveni interes, njegova obrana i njegovo legitimiranje. To su i tri snažna hrvatska mobilizacijska, motivacijska i orijentacijska simbola i pojma. Oni su na različite načine ugrađeni u izjave, manifeste i deklaracije politike i pojedinih udruga. A i neprijatelj je također imenovao svoj rat. Međutim, sam rat je bio poprište sukoba niskog intenziteta čije se značajke u vojnoj znanosti već desetljećima istražuju, a u vojnim dokumentima koriste u takvu ratu ili protiv njega. No, ova nategnuta razlika između Domovinskog rata i stvarne prakse ratovanja nije predmet ovih napomena.

Vesna Teršelič:

Hvala.

Samo bih naglasila kako smatram da su na prvome mjestu ubijeni i nestali, a potom smrtno stradali.

Josip Jurčević:

Pojam žrtava je, međutim, veoma širok i ne podrazumijeva samo smrtno stradale osobe nego, primjerice, i ranjene, prognane, izbjegle, zlostavljane, zatvarane, opljačkane... osobe.

Vesna Teršelič:

Gospodin Veljko Džakula.

Veljko Džakula:

Pozdravljam moderatore i sve prisutne. Ja sam Veljko Džakula, predsjednik Srpskoga demokratskog foruma, nevladine organizacije koja ima mrežu svojih ureda u RH, kroz koje je, u desetogodišnjem radu, prošlo približno 30.000 do 50.000 ljudi. Mi se suočavamo s njihovim problemima, često tragičnima, i statusnim pravima, no o tome sada ne želim pričati nego samo naglasiti da mi je veoma drago što je otpočela ova aktivnost i što je organizacija koju ja vodim pozvana dati svoj doprinos tome, a kako bi se iznijelo što više činjenica i podataka o nedavnom ratu, posebno stradalima koji su ubijeni ili se još vode kao nestali. Predstavljam poziciju, točnije stranu koja je i u Drugome svjetskom ratu u nas imala velik broj ubijenih i nestalih. Tim više osjećam i ovu tragediju iz posljednjeg rata, tragediju ljudi koji traže svoje nestale ili poginule.

Mislim – barem kada je riječ o nestalima – da se u nas, na žalost, javljaju dvostruki aršini u sagledavanju žrtava i stradalnika rata (bilo na hrvatskoj ili srpskoj strani). Netko je, ipak, ovdje danas rekao da je žrtva jedna, jednaka, da spram nje nema podvojenosti, pa se, stoga, spram nje tako i treba odnositi. Činjenica da vodim organizaciju koja se susreće s ljudima iz područja u kojima se baš odvijao rat i gdje su ratne strahote proizvele velika strada-

nja moguće će, prije svega, pripomoći u ohrabriranju ljudi da progovore o svemu što znaju, posebno o poginulima i nestalim osobama. Ja sam, inače, iz zapadne Slavonije, gdje još ima veći broj nestalih osoba. Stoga je i veoma važno iznaći načina udobrovoljiti ljude da progovore, a kako bi se što prije skratili iščekivanja i potrage za nestalima. To je ono što, vjerujem, želimo svi mi svi koji smo se ovdje danas okupili. Organizacija koju predstavljam je i do sada surađivala sa svima sličnim organizacijama te podupire i ovu inicijativu. Važno je ohrabriti ljude da govore o ratnima vremenima i zločinima koji su počinjeni. Ljudima se, pak, treba pristupati pažljivo, da ih se ne preplaši. Ne smije se oni osjećati napadnutima ili prozvanima. Ne smije im se pristupati s predrasudama. Samo na taj način možemo saznati istinu o poginulima i nestalim osobama. Veoma je važno, usto, da i državne institucija o tome vode računa. Ekshumacijama se, u tom sklopu, treba pristupati jednako, uz pristup kakav žrtve zaslužuju. Ne može se, s jedne strane, naglašavati kako su one žrtve srbočetničke agresije, a – kada se ekshumiraju srpske žrtve – ništa, s druge strane, ne govoriti. To naglašavam jer mi je žao svih ljudi koji potražuju svoje. A mi ih moramo ohrabriti, takoreći udobrovoljiti, kako bi slobodno progovorili o poginulima i nestalim osobama. Ja sam uvijek apelirao na te ljude te uvijek govorim i poručujem mojim sunarodnjacima koji su izbjegli da progovore na bilo koji način

(porukom, pismom...) o svakome poginulom i nestalom. Saznanje o njim će smanjiti tenzije opadati i proizvesti poštovanje spram stradalih. Ipak, vjerujte mi, suština je da i državne institucije u tome jednako postupaju. Tek tada će ljudi shvatiti da imaju šanse o tome govoriti te da i nekakvu zaštitu dok to iznose. A veoma je važno da se ne samo ti podaci i činjenice o ratu saznaju.

Iako sam ovdje u početku bio pomalo i prozvan, ne želim ipak replicirati. Samo spominjem da sam nakon Bljeska ostao u RH i suočio se s hrvatskim pravosuđem. Stoga, ako ima bilo kakvih elemenata koji me terete, ako sam za bilo što odgovaram ili ako neko raspolaže nekima spornim podacima o meni, onda će hrvatsko pravosuđe kao institucija vjerojatno i provesti neke mjere. Do tada je ružno nekoga okrivljavati, a ni ne znati što se od njega traži. Naglašavam, suočio sam se sa svime i to sučeljavanje je važno ne samo za mene. Jer, čuli smo, više je istina. Na protekle događaje, stoga, i ja gledam iz nekakva svog ugla te moja istina uopće ne treba biti nikakva prava istina koju će netko prihvatiti, netko htjeti čuti, a drugi ne. Sve ću, ponavljam, dati od sebe da kao čovjek pridonosim istini. A reći ću vam i zašto: otac i majka su mi bili u ustaškom logoru u Staroj Gradiški, i to u dobi od 10 i 12 godina; tamo su im ostali i braća, stričevi, ujaci... te je 17 Džakula otišlo. Za njih ni danas moj otac ne zna gdje su. No on me je kasnije

učio (jer samo su on i sestra mu ostali živi) da su nas ne Hrvati nego ustaše poklali, pobili, popalili... I mene je iz logora spasio Hrvat te me othranio do kraja rata. Moj otac je, dakle, povišesne finese znao razlučiti, i to još u dobi od 12 godina. Majka mi je, pak, u dobi od 10 godina izgubila oca. Ta činjenice je njena vječna tragedija. Kad s njome i danas o tome razgovaram, a ona danas ima 74 godine, ona se na pomen svoga oca automatski vraća u vrijeme kada je imala 10 godina. Ne možete ni zamisliti kako se promijenili kada o njemu govori: "Eto, imala sam minduše, njegov poklon. Vidjela sam ga, no i on je potom nestao". A i do danas ne zna gdje je on.

Zbog toga posve i razumijem sve ljude koji danas slično proživljavaju. Zbog istine o tome i nastojim se uključiti. No, to nikako ne znači da oni koji su za nešto odgovorni ne trebaju za to i odgovarati. Ni sâm od toga ne bježim.

Igor Graovac:

Hvala.

Vesna Teršelič:

Jedna replika – gospodin Pšenica.

Ivan Pšenica:

Pa, moram ovdje neke stvari demantirati ili dopuniti, jer nisu točno izrečene. O čemu je, naime, riječ? Spomenuo sam, naime, pitanje zatočenih i nestalih osoba od 1991. godine. Ako se fokusiramo samo na rješavanje tog problema, sigurno je da je u izrečenome i puno neistina. U izvješćima

su odgovornih ljudi u RH, u kojima se govori o problemu nestalih, 1.142 žrtve te velikosrpske agresije, što ste i sami rekli. No, ako ste i sami, gospodine Džakula, pratili zadnji sastanak Povjerenstva za nestale s Komisijom Vijeća ministara iz Beograda (na čelu s gospodinom Gagićem), tamo je spomenuto 2.540 ukupno nestalih hrvatskih građana. U tom su broju, dakle, izraženi i oni koji su stradali u toj agresiji, ali i oni koji su bili sastavnim dijelom te agresije na RH. Stoga nije točno da je riječ o jednome ili istom broju nestalih. Zalažem se, ipak, što je ovdje već spomenuto, da se svi stradali evidentiraju, ali s jasnim napomenama i razlikama u vezi s okolnostima njihova stradanja. U protivnom bi sve bilo nevjerodostojno, udaljeno od one istine koja je posve dostižna, pa i jedina.

Nadalje, nije točno ni da se vrši pritisak na povratnike, na one koji bi, prema našem mišljenju, trebali barem u dobroj mjeri znati gdje se nalaze oni koje mi tražimo. O tome sam razgovarao i s državnim odvjetnicima, koji mi odgovaraju da su im ruke vezane. Ne može se, naime, pozvati na ispitivanje te povratnike, pa ni na puki razgovor, jer time se opet ugrožavaju pripadnici srpskog naroda. Mi smo, stoga, upravo zato, a na našu inicijativu uveli anonimni telefon u RH: svatko se, a da mu se ne zna ni ime ni bilo koji drugi podaci, može javiti na taj telefon te svjedočiti o nestalima. Često se, međutim, u telefonskim razgovorima

javlja i nepovjerenja, sve do provokacija kako time stvaramo mogućnost nastanka novih Ovčara. No, na sreću, ima i dobrih informacija te se taj telefon i dalje koristi.

Sve u svemu, ni riječi o pritiscima. Inače, osobno smatram kako bi bilo normalno da ljudi koji se vraćaju u Hrvatsku, a koji su u vrijeme rata i postojanja navodne Krajine, u stvari okupiranoga dijela hrvatskog teritorija, budu pozvani pružiti saznanja o nestalima, gdje su ti stradali koji se još traže.

Igor Graovac:

Hvala. Slijedi još jedna replika.

Vesna Teršelič:

U redu, ali kratka, u jednoj rečenici.

Siniša Novak:

I ja bih se, jednim primjerom, referirao na riječi gospodina Veljka Džakule.

Nedavno je u Osijeku, na jednome skupu mirovnih organizacija, pokraj mene sjedio gospodin koji je bio u Srpskoj vojsci Krajine, koji je, među ostalim, izjavio: "Pa i ja sam bio neki branitelj". To je točno te se i ja u potpunosti slažem sa tom njegovom izjavom. I on je, naime, bio branitelj u slučaju da je branio svoj prag, svoju kuću, familiju, obitelj, djecu.... U svakom je tom slučaju bio branitelj. Ali ako je branio srpsko, onda on, za mene, nije bio branitelj.

I još jedna napomena, iako ovaj skup

nije mjesto za to, ali ja ću je ipak izreći: za to što ste vi danas na ovome skupu, za to možete zahvaliti hrvatskoj državi i činjenici što su svi ljudi koji su, zapravo, poduzeli terorističke akcije protiv RH u jednome trenutku od Vlade RH bili amnestirani.

Vesna Teršelič:

To je bilo više od jedne rečenice.

Igor Graovac:

Naposljetku, molim još jednu intervenciju, iako moramo završiti. Apelirao bih da se ne izgovaraju tzv. teške riječi. Naime, apostrofirani gospodin – V. Džakula – ako je to uopće točno i važno, nazočan je ovdje kao i svi mi drugi “zahvaljujući hrvatskoj državi”. Ni on, dakle, nije ovdje mimo hrvatske države, jer građanin je RH kao i svi mi ostali. Mi smo, u tom sklopu, i zahvalni RH što možemo održati ovakav okrugli stol te se ne bismo diferencirali prema bilo kojemu kriteriju...

Vesna Teršelič:

E sad, dugi, dugi je popis prijavljenih diskutanata te molim kraće diskusije. Gordan Bodog je sljedeći prijavljeni.

Gordan Bodog:

Ovdje sam u ime sljedećih organizacija: MIRamiDA Centar i iZmiR – Inicijative izgradnje mira sudionika i sudionica Domovinskog rata i aktivista mirovnih i ljudsko-pravaških organizacija. Ne znam koliko su o radu tih organizacija ovdje prisutni upoznati. U koordinaciji sam, usto, za promo-

ciju i rad na nacionalnoj platformi za izgradnju mira, a u organizaciji čija je prva nacionalna konferencija održana u prosincu prošle godine u Vukovaru.

Ovaj je okrugli stol, recimo, započela Vesna, koja je, kao i organizatori (Dijalog i *Documenta*), iznenađena velikim odazivom. I ja sam time ugodno iznenađen: samom činjenicom da je ovakav heterogeni skup bilo uopće i moguće pripremiti. Mislim, stoga, da ovakav ili sličan skup do sada nije ni održan. Bilo bi, s tim u vezi, lijepo reći da je inicijativa za ovakav skup potaknuta od strane institucija hrvatske države, ali nije. Da bi se on održao bilo je potrebno nekoliko posljednjih godina voditi niz razgovora, dogovora, pregovora... ne samo sa akterima, koji se veoma profesionalno bave ili se žele baviti naslovljenom problematikom, nego uopće sa žrtvama, stradalnicima, protagonistima..., istim onima o kojima su danas mnogi već rekli da činimo sve u ime njihova dostojanstva i svega drugoga na što oni imaju pravo. Naglasio bih, pritom, potrebu suptilnosti kada je riječ o stradalima i prikupljanju činjenica o njima. Tu suptilnost trebamo stalno imati na umu te je pokazivati i kada ovdje međusobno raspravljamo. Čak i u najsitnijim detaljima, poput upadanja u govor drugoga ili javljanja prije reda prijave diskusija, čime izražavamo i neki naš odnos spram onoga što želimo raditi, a na čemu ćemo morati raditi mnogo godina.

Pozadinu svega čini i pitanje tko ima pravo raditi ovaj posao ili tko ima pravo interpretirati protekle događaje. Naravno, to pravo prije svega ima struka, koja, usto, pritom ima i veliku odgovornost – stručnu i moralnu – da sve to sintetski obuhvati, što još nije učinjeno. Ipak, potrebni su i odmak te mjera, jer nije samo struka pozvana govoriti. Usto, ono što su već trebale napraviti struka i država, napravili su, samoorganizirajući se, građanke i građani: od pitanja potrage i identifikacije do iznalaženja informacija i uspostavljanja dijaloga o stradalnicima, poginulim i nestalim osobama. Neću vas, međutim, time opterećivati. Dovoljno je reći da i ovdje potvrđujemo koliko je taj proces bogat i potreban te da ga itekako i svakako treba nastaviti. Stoga, i prije nekakvih zaključaka, za koje ni ne znam mogu li se već sada uopće i sastaviti, jer nismo izradili popis evidencija, prijepora..., naglasio bih, na što me potaklo nekoliko prethodnih govornika, samo jedno, a to je odaziv onih s kojima želimo raditi – organizirati intervjue, prikupljat činjenice... jer njihov je odaziv ključan. Imam iskustvo rada s organizacijama koje traže nestale osobe, nestale pripadnike svojih obitelji... Riječ je o ljudima koji taj problem nisu ostavili iza sebe, oni i dan danas žive s njime i u njemu. Način na koji se javnost, a potom i ovakvi procesi odnose spram njih i njihovih priča sadrži, na određeni način, i psihološko-terapeutske doprinos. Stoga svaka informacija i svaka činjenica, a ne samo njihova ar-

hiviranja, utemeljenja i provjere, nužno moraju biti dostupna tim ljudima, i to ne samo putem internetskih baza podataka, jer mnogo se protagonista njima ne služi ili nema prigodu služiti se njima. Ova priča, ovaj proces mora, i kao dokaz inkluzivnosti, javnosti biti pristupačan. Takav se pristup javnoga rada ne može isključiti.

Vesna Teršelič:

Hvala

Gospodin Ozren Žunec.

Ozren Žunec:

Ja sam Ozren Žunec s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Od 2002. voditelj sam projekta Socijalni korelati Domovinskog rata, koji još traje, pa mi je cjelokupna problematika o kojoj ovdje govorimo iznimno dobro poznata iz prakse, kada sam se i sâm suočavao s velikim problemima. Ovaj je skup danas ponajprije orijentiran na činjenice, odnosno na potragu za činjenicama, što doživljavam kao veliku pomoć, jer sociolozi, kojima pripadam, a za razliku od povjesničara kojima su fokusu pojedinačni događaji i dokumenti, pokušavaju rekonstruirati šire socijalne i političke dinamike te moraju raditi na višoj razini apstrakcije, što zahtijeva da su neke predradnje već napravljene, a nisu. U našem smo se projektu, stoga, morali suočavati sa svim problemima istraživanja pojedinačnih činjenica, istraživanja najosnovnijih podataka, poput, recimo, broja poginulih ili nestalih i slično. Prate li se mediji, pak, naići ćemo

u istim listovima, i to u razmaku od samo nekoliko dana, veoma različite podatke koji se međusobno razlikuju i za više od 1.000 poginulih samo na hrvatskoj strani, pa je s time teško raditi. Nadam se da će se u zaključcima skupa – za koje ne znam kako će biti formulirani – naći mjesta i za daljnji rad ove skupine i za istraživanja nekih važnih svojstava žrtava i stradalnika. Primjerice, struktura je poginulih veoma bitna za određivanje naravi rata. Važno je da znamo koliko ima stradalih civila u odnosu na poginule vojnike, odnosno vojne osobe, jer to je ključno pitanje koje određuje narav rata.

Isto tako mislim da je veoma važno raspolagati i s detaljnim podacima o tome koliko je ljudi stradalo koji nisu bili državljani RH, a sudjelovali su u ratu u Hrvatskoj, dakle na drugoj strani kao pripadnici dobrovoljačkih jedinica pridošlih iz Srbije ili JNA, dok se ona nije 1992. povukla iz Hrvatske. O tome bismo strane također trebali imati posve jasnu sliku, a nemamo je. Jedini svježiji podatak o broju pripadnika JNA poginulih 1991. pokraj Vukovara i u njemu a do kojega danas možemo doći dao je jedan srbijanski novinar koji se hvali bliskim vezama sa visokima vojnim krugovima u Srbiji i Crnoj Gori. A i to je jedino na čemu se temelji kredibilitet tog izvora. Svi znate, usto, probleme u vezi s Veritasovim podacima, s kojima ste se vjerojatno i sami suočavali. Sve u svemu, za srpsku stranu zapravo još ništa pouzdano nije utvrđeno.

Druga stvar bitna za određivanje naravi rata jest odnos ranjenih i poginulih, pa bismo i te podatke trebali imati. Ne želim sada ulaziti u raspravu o tome što taj omjer pokazuje, nego samo ukazujem na važnost tih podataka: naime, ako je odnos ranjenih i poginulih ispod jedan, riječ je o likvidaciji. Stoga se, na temelju tih podataka, može i odrediti narav pojedinih događaja, a moguće i rata u cjelini.

Nadalje, kad se govori o žrtvama i stradalnicima, tu je važno da u njih budu uračunati i oni koji su izbjegli ili bili prognani i napustili svoje domove. Gospodin Ivan Pandža je o tome govorio, kako i kolega Dražen Lalić. Naime, broj je poginulih u ovome ratu zapravo razmjerno malen, ali je zato iznimno velik broj onih koji su napustili svoje domove, a što također govori o naravi rata i ciljevima koje su zaraćene strane u njemu imale. Predlažem, stoga, da se nakon vjerojatnog uspjeha ovog skupa, čije je značenje već u tome da je do njege uopće došlo i da se na njemu mirno raspravlja, razvide mogućnosti stalnije ili barem povremenog nastavljanja ovakvih razgovora na kojima bismo mogli raspraviti o ovima i drugim pitanjima.

Vesna Teršelić:

Hvala na veoma konstruktivnom prijedlogu. Replika?

Josip Jurčević:

Zanimljivo je uporediti situaciju u RH kada je riječ o poginulima, kojih ima

20 puta manje nego što je bilo prognanika. Evidencija o prognanicima je veoma solidno sredena i te građe ima približno jedan dužni kilometar registratora, a o prognanicima postoji također i cijeli niz zbirnih i analitičkih podataka, te je – primjerice – već sredinom 90-ih godina 20. stoljeća o tome objavljena i jedna stručna knjiga u kojoj su navedeni brojni pokazatelji i vrijednosni aspekti. Kada je riječ o poginulima, evidencija je, pak, više negoli katastrofalna i glede vojnih osoba i glede civila te i danas nedostaju pouzdane osnovne evidencije i podaci. Stoga smatram kako se *Documenta* i druge nevladine organizacije ne bi sada trebale opterećivati s prognanicima i izbjeglicama, nego bi, pored poginulih, bilo daleko važnije prikupiti podatke o drugima kategorijama žrtava o kojima postoje iznimno loši i nepotpuni ili nikakvi evidencije i podaci. Tu prije svega mislim na zlostavljane, opljačkane i drugih niz kategorija osoba kojima su kršena različita ljudska prava. No, o svemu tome postoji već razrađena stručna metodologija, pa smatram da na novome prvom sastanku ne bi, bez prethodne pripreme, ni trebali otvarati i te probleme.

Igor Graovac:

Riječ je, kako sam shvatio, o svojstvima koji se vide prema kriteriju stradanja. Ako su, pak, neka istraživanja već dovršena, naravno da se ona samo integriraju, jer neće se valjda *Documenta* baviti nečim što je već kvalitetno istraženo.

Vesna Teršelič:

Bez suvišnog ponavljanja, molim.
Gospodin Ladislav Bogнар.

Ladislav Bogнар:

Budući da je vrijeme odmaklo i da smo poprilično umorni, ja bih samo u nekoliko natuknica htio skrenuti pozornost na neka pitanja za koja mi se čini da su danas malo ostala po strani. Inače, jedan sam od onih koji su inicirali osnivanje *Documente*, pri čemu sam, na neki način, i aktivno sudjelovao, no htio navesti samo svoje motive. Meni je drago što se u to sada uključuju mnoge znanstvene institucije. I sam sâm znanstvenik. No, motivi su mi, ipak, ponešto drugačije ili izvan toga artikulirani. Naime, bio sam i branitelj te sam sudjelovao u Domovinskom ratu od rujna 1991. do travnja 1992. godine, a nakon toga sam se mnogo bavio mirovnim aktivnostima. Ja vidim, u tom suočavanju s prošlošću, mogućnost za jednu katarzu koja se treba dogoditi u hrvatskom društvu, koja bi trebala uroditi sljedećim korakom u demokratskog razviku društva: naime, mi sada ne bismo trebali stalno živjeti u prošlosti, nego se trebamo potruditi i poduzeti neke radnje u našem društvu kako bismo mogli ići naprijed.

Ja sam osobno, prije 2-3 godine, u tom sklopu pokrenuo pitanje koje se ovdje dosta malo ili nimalo ne spominje. To pitanje moguće i nije učestalo, ali se javljalo. Konkretno se svodi na moje spoznaje (jer bio sam u Hrvatskoj

vojsci na veoma odgovornim dužnostima) o tome da su pojedini lokalni moćnici, posebno u Osijeku, uzeli sebi za pravo likvidirati pojedine hrvatske branitelje. To sadrži i moj zahtjev, kojega sam svojedobno uputio, o potrebi procesuiranja takvih slučajeva, da se oni ispituju te da se ustvrdi istina o tome, koju su tražili, putem obraćanja meni, i pojedinci: žrtve ili svjedoci tih slučajeva. Nažalost, to procesuiranje se veoma teško ili nimalo provodi. Štoviše, za ljude koji su pritom kao žrtve stradali ne koristi se određenje hrvatskih branitelja, koje se, potom, pridaje počiniteljima zločina, tzv. službenim braniteljima. Dakle, potonji su službeni branitelji, a njihove žrtve, također hrvatski branitelji, nitko i ništa. To pitanje se, naravno, proširilo i na civilne žrtve, zbog kojih su mi se, također, mnogi građani obraćali i o čijem stradanju danas žele mnogi svjedočiti.

Usto, što bih htio i na ovome skupu ukazati, sada se javljaju i nove žrtve toga proteklog rata: svjedoci koji svjedoče o tim događajima. Oni bivaju premlaćivani, izloženi različitim oblicima prijetnji, pa poneki iznenadno izvrše i samoubojstvo. A riječ je, mislim, o veoma organiziranoj aktivnosti i ljudi iz institucija. Svako svjedočenje, naime, koje završi, čak i ovdje u Zagrebu, pri vrhu, pri državnom odvjetništvu, već sutradan dolazi faksirano na adrese onih na koje se odnosi i počinje obrada svjedoka.

Te su obrade veoma različite, a ja bih iznio samo jednu: slučaj Vjenceslava Billa, koji je također hrvatski branitelj, a kojega su pokušali ubiti, no nisu uspjeli te on sada svjedoči o spomenutim događajima. Taj je čovjek nevjerojatnim stvarima izložen – od prijetnji, preko fizičkih napada i napada na njegovu imovinu (primjerice, česta bušenja automobilskih guma), do sudskih procesa. I umjesto da odgovaraju oni koji su ga učinili invalidom i pokušali likvidirati, on odgovara pred hrvatskim pravosuđem, i to zato što usudio reći da ga je netko pokušao likvidirati i zato što nije htio sudjelovati u kriminalnim radnjama onih koji ga na te radnje prisiljavaju.

Želim, stoga, ukazati na jedan ozbiljan problem u nas, a taj je da su ljudi koji bi trebali svjedočiti o navedenim događajima izloženi nevidenom pritisku. S tim u vezi se javlja i jedna vrsta žrtava rata. Ne znam kako ćete ih klasificirati, ali vodite računa da se i za njih neka rubrika nađe, ako već ništa ne činimo da se zaustavi njihovo stradanje.

Igor Graovac:

Izvedene žrtve?

Vesna Teršelič:

Izvedene žrtve, hvala.

Gospodin Srđan Dvornik.

Srđan Dvornik:

Kao prilog HHO-a dokumentiranju zbivanja u ratu spomenuo bih primjer terenskog istraživanja, koji je doveo do

objavljivanja popisa civilnih žrtava u i nakon operacija Bljesak i Oluja 1995. godine. Izvještaji o tome govore sami za sebe. Tu nema velike mudrosti. Ljudi su išli po terenu, tamo gdje su se događale te operacije, i nisu u izvještaje uvrstili ni jedan slučaj ubijene ili nestale osobe, a da ga tri neovisna izvora nisu potvrdila. To, moguće, nije mnogo u odnosu na interpretaciju koja bi rezultirala nekakvim historijskim izvještajem, analizom ili sudom o cjelini toga što se dogodilo. To je samo jedan gradivni element, moguće malen, ali neophodan pri konstatiranju činjenica i odbacivanju prakse razbacivanja žrtvama.

Želim, međutim, pošto govorim među zadnjima na ovome skupu, naglasiti nešto što ovdje još nije rečeno. Kada se, pak, izrekne ovakva rečenica, obično slijedi i optuživanje svih drugih da su nešto prešutjeli, pa govornik koji je to izrekao ispada pametan jer, eto, to samo on vidi. No, upravo obrnuto, ja želim pohvaliti sudionike skupa zbog stvari koja nije rečena: nitko, naime, nije ni indirektno niti direktno ni na koji način apelirao da se bilo što prešuti, da se prikrije bilo koja žrtva, bilo koji stradalnik... To smatram dobrim polazištem što se i prešutno i eksplicitno slažemo u tome da registriranje svih žrtava i stradalnika rata na teritoriji RH zavređuje sav trud i resurse koji se mogu angažirati.

Diskusiju traži pitanje koje su zapreke takvom angažmanu. Jedne su, s kojima je počeo kolega J. Jurčević, da, zapanjujuće, niti institucije koje

bi trebale biti ne samo nadležne i odgovorne nego čak i politički zainteresirane ništa, u najmanju ruku, ne čine ili čak opstruiraju prikupljanje i registriranje podataka. To se treba fokusirati, a potom slijedi razmatranje čemu i odakle prepreke. Jer, iako je uloga civilnog društva u tome vrijedna, na kraju krajeva pouzdanost i potpunost podataka mora zajamčiti država. Jer riječ je o stvarima koje se ne mogu raditi na mišiće nego moraju biti obavljene solidno, profesionalno, obuhvatno i odgovorno, a da bi se na njih moglo osloniti u daljnjim analizama, da izdrže kasnije provjere itd. Stoga akteri civilnog društva mogu doduše biti inicijatori, kontrolori, čak i izvori pritiska ako ih treba poduzeti, no oni nikada nisu dostatni da sami obave posao prikupljanja i verifikacije svih dostupnih podataka o žrtvama i stradalnicima rata. Jer kao akteri civilnog društva, mi smo amateri. Tako to i treba biti i ne treba se s time u vezi zavaravati. Bitno je znati čija je javna i službena odgovornost za podatke, njihovo prikupljanje, njihovu provjeru i pohranu te stavljanje na raspolaganje za različite obrade i druge načine uporabe.

Drugo je, pak, pitanje interpretacije činjenica, koje nije ovisno ni o kakvim čimbenicima izvan naše kontrole (institucije, država, druge države, međunarodni akteri itd.) nego se tiče nas samih. S time u vezi nas je odmah u početku I. Paić urekao onom prvom napomenom kako nema činjenica

bez interpretacije. To, naravno, ne znači da treba šutjeti o činjenicama ili se okaniti njihova traženja nego da treba biti svjestan interpretacija koje i nesvjesno učitavamo već kada biramo što ćemo tražiti, kada definiramo što ćemo prepoznavati kao činjenice, a prije no što išta iz njih izvedemo i zaključimo. Iz engleskog jezika prodr-la je i u hrvatski jezik jedna znakovita dvoznačnost, a koja se očituje u sve češćem miješanju prepoznavanja i priznavanja (što se skriva pod jednom riječju: recognition): i kada mislimo da samo prepoznamo (i registriramo) nešto u objektivnoj stvarnosti, činimo nešto što je zapravo akt priznavanja – nešto uzimamo kao činjenicu, a nešto ne, pa ono što smo priznali kao činjenicu uzimamo na znanje s određenim obilježjima, dok druga ispuštamo. To je, međutim, neizbježno, ali nužno je znati da je to tako i nastojati to držati pod kontrolom tako da se maksimalno osvijeste sve prešutne pristranosti.

O tima ugrađenim pristranostima svjedoče i neke tenzije koje su se ovdje dale osjetiti u razlikama između nekih iskaza. Napredak je da danas imamo posla samo s verbalnim tenzijama, jer bilo je rasprava koje su imale i šakačke, ako ne i mnoge nasilnije nastavke. A mi svi, osim što smatramo da treba ustanoviti određene činjenice, zastupamo i neke teze – moralne, političke, vrijednosne, ideologijske, svjetonazorske, kakve god hoćete, čak moguće i vjerske – kojima će te činjenice dobro doći kao potkrepa ili će diskredi-

tirati one suprotne našima. Moglo bi se, u tom sklopu, i te kako raspravljati primjerice i o tome treba li se državotvorni karakter (Domovinskog) rata zaista i izražavati time da se piše početnim velikim slovom, što je ideologijski naglašeno i u naslovu ovoga skupa, te je li nacionalni parlament pravo mjesto za donošenje suda o tome da je ova zemlja bila ili ne agresor u drugoj zemlji. Takve su rasprave važne i ovoj zemlji potrebne, ali mi, ako hoćemo ustanoviti elementarne stvari – tko je sve tu stradao – moramo biti svjesni postojanja posebnih interesa i ideologija, koje, pak, moramo držati pod kontrolom. Stoga je najbolje otvoreno ustanoviti njihovo postojanje, kako se ni jedan od interesa ili ni jedna od ideologija ne bi prošvercali kao nešto prirodno ili nešto što se podrazumijeva kao opće uvjerenje. Bitno je, dakle, što potpunije i prema općim standardima prikupiti sve moguće podatke, a to činiti bez ikakvih tabua.

Vesna Teršelič:

Hvala.

Sada je već 14:05 sati. Poneki su sudionici skupa već morali otići, a još na popisu za diskusiju imamo dva imena. Potrebno je, usto, da se dogovorimo u vezi sa zaključcima. Telefon koji je maloprije zvonio zvoni zato jer zovu novinari da čuju što smo zaključili. Dakle, ne zanimaju samo nas zaključci nego i poneke ljude izvan ovog prostora. Ipak, još dvije diskusije.

Katja Damjanović:

Samo najkraće, a u ime Hrvatskoga Crvenog križa. Naša je institucija znana po tome što nikada nikoga nije odbila, jer u nas nema razlika po bilo kojoj, pa ni nacionalnoj osnovi. Druga činjenica, na koju smo također veoma ponosni, izražena je u tome što je Međunarodni odbor Crvenog križa, i to prvi put u povijesti, predao podatke jednome nacionalnom društvu: naime, svoju je bazu podataka iz nedavnog rata predao Hrvatskome Crvenom križu.

Vesna Teršelič:

Hvala, i čestitam.

Ivan Pšenica:

Ti će se podaci moći javno koristiti?

Katja Damjanović:

Na žalost, ne, iako su dostavljeni HDA-u.

Ivan Pandža:

Crveni križ je, usputno, svojedobno bio i u Jasenovcu. Moguće bi V. Džankuli bilo korisno to znati.

Vesna Teršelič:

Dalje.

Albert Bing:

S obzirom da kao profesionalni povjesničar radim na projektu Domovinski rat u HIP-u, želio bih najkraće ukazati na nekoliko problema s kojima se suočavaju istraživači recentne prošlosti. Kao prvo, postoji jedan iznimno važan

problem, koji je naglašen i u predtekstu ovoga skupa, a to je pitanje suočavanja s prošlošću. Odnos oprema prošlosti sadrži, naime, svoju znanstvenu, ali i javnu dimenziju. U tom pogledu valja pozdraviti inicijativu povezivanja državnih i nevladinih institucija. Međutim, postoji opasnost da se podaci, koji se, primjerice, odnose na viktimološku znanost, svedu samo na uske znanstvene okvire, čime se gubi njihovo empatijsko svojstvo koje je od velike važnosti za odnos prema prošlosti na ovim prostorima.

U tom je kontekstu od iznimne važnosti i pitanje definiranja pristupa građi, jer treba se shvatiti da bez dokumenta – a ova se inicijativa naziva *Documenta* – nema ni kvalitetnog odnosa prema prošlosti. Mi se možemo pozivati na načela pluralizma povijesne istine, komparativnu povijest i sl., no bez pristupa dokumentu nema kvalitetnog odnosa prema prošlosti, pa, dakle, slijedom toga, niti katarze.

Ono što osobno očekujem od ove inicijative jest stvaranje okvira za kvalitetnije istraživanje. TOME bi pripomogao jedan program referalnih aktivnosti, primjerice promoviranje informacijskih specijalista.

Osobno se, inače, bavim problematikom pozicioniranja Hrvatske u međunarodnoj zajednici, što je, među ostalim, povezano i s problematikom viktimologije. Već samo aspekt informiranosti o sudu u Den Haagu, primjerice, ili pak problematika uza-

jamnih recepcija u sklopu integracijskih procesa kojima navodno težimo ukazuju na problem obaviještenosti, odnosno pristupa građi. U praksi odnos publikacija i dostupnih dokumenata u inozemstvu u odnosu na RH je 100:1. Važno je, stoga, u vezi s problemom u pristupu informacijama, i povezivanje na regionalnoj i široj razini. Kratko ću naznačiti i još jedan problem, koji je već spomenut, a to je pitanje prikupljanja informacija na osnovu usmene povijesti. To je sjajno. Postoje s tim u vezi dokumenti Hrvatske televizije koji se mogu shvatiti kao vid oralne povijesti i kao svjedočanstva oblikovana u trenutku nastanka događaja. Oni se trebaju uzeti u obzir. S tim u vezi moguće je potrebno poduzeti i neke inicijative.

Drugo, što bih također želio naznačiti, jest problem pristupa događaju koji se ne temelji samo na pokušaju vjerodostojne rekonstrukcije događaja nego i na ustvrđivanju njegove recepcije, što se odnosi i na već spomenutu dokumentarnu vrijednost medija. Danas se s tim u vezi kao relevantno pitanje može naglasiti i problem izražen sintagmom političko-medijske paradigme. U tom sklopu valja upozoriti kako u nas postoji i jedna riznica podataka: Vjesnikova dokumentacija, koja je teško dostupna povjesničarima.

Vesna Teršelič:

Hvala.

Zahvaljujem se odmah sada svima,

jer, prije no što prijedem na zaključke, znam da više nitko neće slušati. Zahvaljujem vam što ste bili otvoreni za komunikaciju i čini se veoma otvoreni za suradnju. Zahvaljujem se i svima koji su moderirali ovaj okrugli stol, prije svega Igoru Graovcu, i koji su sudjelovali u pripremi ovog skupa, osobito ekipi *Documente*: Martini Tenko, Mili Simić Dodoja, Tanji Petrović, Maji Dubljević i Davoru Konjikušiću. Prijedlog mogućih zaključaka bi bio da postoji i zajednički interes, a mislim da postoji i volja za suradnju na utvrđivanju imena i okolnosti pogibije i smrtno stradalih...

Josip Jurčević:

Na području RH.

Vesna Teršelič:

... na području RH (dobivamo, evo, cijelu rečenicu). Možda bi to bila i najkraća moguća formulacija zaključaka i možda bi bilo moguće nagovijestiti da ćemo se i sljedeći put naći u sličnom sastavu. Kada i gdje te na koju temu odlučit ćemo nakon pregleda svih bilješki i prijedloga. No, već sada je sigurno da je jedno pitanje mnogima zanimljivo: pitanje načina opisivanja okolnosti stradanja. Dakle, pri utvrđivanju imena smrtno stradalih, veoma je važno navesti i okolnosti njihova stradanja. Ipak, ne bih sada htjela bilo što prejudicirati. Naposljetku, *Documenta* može ponovno ponuditi saziv i organizaciju sličnog skupa, iako bi u budućnosti bilo itekako dobrodošlo da to sazivaju te organiziraju i drugi.

Josip Jurčević:

Predlažem da naš budući sastanak zajednički organizira nekolicina organizacija, institucija i pojedinaca. Za daljnji rad, kada je riječ o organizacijama i institucijama, na više bi načina bilo korisno da sljedeći sastanak priredi i sazove skupina organizacija koje pokrivaju civilno društvo, državne institucije i znanost. U tom bi se slučaju moglo krenuti metodološki sustavno, od predlaganja cilja i načina prikupljanja podataka, do podjele posla, mobilizacije na poslu, pronalaženja izvora financiranja te načina prezentacije prikupljenih ili obrađenih podataka.

Igor Graovac:

Hvala.

Inače, nisam sklon nekima formalnim zaključcima. Moguće je samo potrebno konstatirati postignute visoke suglasnosti u vezi s prethodnim definicijama i potrebama istraživanja. Postoji, međutim, i jedan tehnički problem, koji će se javiti do održavanja sljedećeg sastanka ili okruglog stola. Obično se nakon sličnih skupova sudionici razidu te ne uspostave mrežu suradnje, pa čak ni prostu razmjenu informacija. Dakle, svi oni koji su suglasni s projektom trebaju se stvarno, čak i na vlastitu inicijativu, međusobno povezati, a kako bi projekt ostvario i pokazao rezultate. Da nam se ne desi ponovni susret za godinu dana na istu temu. Jer, primjerice, slične su skupove već održali Institut društvenih znanosti I. Pilar te HIP, a ipak ozbiljnija suradnja nije ostvarena. A teško

je poslije skupova osposobiti mrežu suradnje. Ipak, danas smo se barem upoznali, o nečemu dogovorili te, što bi mogao biti zaključak, izrazili volju i želju za suradnjom. Za stvarnu povezanost trebaju još pojedinačni napori te napori ustanova i udruga ovdje okupljenih.

Dražen Lalić:

Prema mom iskustvu, međutim, ljudi koji idu sami nešto napraviti veoma često u tome ne uspiju. Znači *Documenta* bi, koja je sastavljena od nekoliko organizacija, mogla imati ili preuzeti ulogu svojevrsnoga veznog igrača...,

Igor Graovac:

...poticatelja,

Dražen Lalić:

... mogla bi diseminirati informacije povezane sa suočavanjem s prošlošću drugima akterima i zainteresiranima. A nije riječ samo o podacima u vezi s poginulima nego u vezi s ranjenima, silovanim ženama, prognanicima i izbjeglicama te drugim žrtvama. U središte svojih aktivnosti trebamo staviti žrtvu, a ona je univerzalna kategorija. Dakle, naglašavam važnost dokumentiranja činjenica u vezi sa žrtvama, naravno bez obzira na njihovu etničku, političku i drugu pripadnost.

Igor Graovac:

Odlično, samo uz napomenu potrebe razlikovanja stradalnika od žrtve.

Josip Jurčević:

Napomenuo bih još nešto, što je, uostalom, Srđan Dvornik zanimljivo i točno izrekao: ovo je, na žalost, prvi skup koji je prema područjima okupio tri glavna aktera koji bi zajednički trebali raditi na ostvarenju istog cilja – prikupljanju povijesne građe ili osnovnih podataka o žrtvama i stradalnicima. Mislim, stoga, da bi zaključak trebao biti da tri glavna aktera koordinirano, zajedno, suglasno, suradno, kako god hoćete, rade na ostvarenju tog cilja imajući u vidu da sama vlast to ne može realizirati, ali niti da se bez nje to ne može realizirati.

Vesna Teršelič:

Hvala. I to ćemo zapisati.

Siniša Novak:

Ipak, temelj cijele priče nije da se popišu svi stradali bez obzira na stradavanje. Stvar je baš u tome da se oni popišu, ali da uz navođenje i načina te razloga stradavanja.

Igor Graovac:

Želi li još netko dopuniti ove navodne zaključke?

Vesna Teršelič:

Nitko. Hvala svima i svako dobro.

OKRUGLI STOL O DOKUMENTIRANJU RATNIH ZBIVANJA

U Hrvatskome novinarskom domu u Zagrebu održan je 9. veljače 2006. okrugli stol na temu Dokumentiranja ratnih zbivanja u Domovinskom ratu. Na skupu su se, u organizaciji Documente - Centra za suočavanje s prošlošću, okupile tri razine sudionika koji se bave ili žele baviti temom Domovinskog rata: predstavnici vladinih ustanova te arhivskih i znanstvenih institucija te civilnih udruga, mirovnih i onih nastalih nakon Domovinskog rata. Cilj je takva okupljanja uspostava suradnje i dijaloga pri dokumentiranju ratnih događanja. Okrugli je stol, stoga, bio prigoda pokretanja okupljanja predstavnika zainteresiranih ustanova, institucija i udruga, a s težnjom razmjena informacija i podataka o temama i područjima rada u vezi s ratnim zbivanjima. Pritom se očekivalo i evidentiranje teškoća koje priječe ili ometaju ostvarenju zajedničkih interesa i/ili ciljeva okupljenih, a u vezi s mogućom zajedničkom temom o dokumentiranju Domovinskog rata.

Okrugli su stol moderirali Vesna Teršelič, voditeljica Documente, i Igor Graovac, znanstveni suradnik Hrvatskog instituta za povijest i predsjednik Zajednice istraživača Dijalog, udruge za promicanje znanstvenog dijaloga iz Zagreba. Okupljeni su predstavnici

ostalih ustanova, institucija i udruga, pak, pojedinačno predstavili poslove u vezi s temom okruglog stola, naglašavajući pritom i načela ustanova, institucija i udruga koje predstavljaju.

Krajnji je cilj moguće suradnje okupljenih izražen u potrebi izrade cjelovitog popisa stradalih (žrtava i stradalnika) na području, točnije s područja Republike Hrvatske. Takav je cilj, uz imena i prezimena stradalih te opis načina i okolnosti njihova stradanja, moguće ostvariti razmjenom podataka iz ustanova, institucija i udruga uključenih u taj posao, čime bi se, usto, izbjegle i manipulacije stradalima kakve su, primjerice, uslijedile nakon Drugoga svjetskog rata i poslijeratnih stradanja u nas.

ZAKLJUČCI S OKRUGLOG STOLA

Zaključeno je da su stradali (žrtve i stradalnici) univerzalni i/ili jedinstveni, i to bez obzira na njihovu etničku, političku, socijalnu ili neku drugu pripadnost (svojstvo). Na temelju takva određenja stradalih treba:

1. ustvrditi činjenice o svima žrtvama i stradalnicima u Domovinskom ratu te
2. izraziti postojanje zajedničkog interesa i volje za suradnjom pri utvrđivanju imena i prezimena te okolnosti stradalih (prije svega se trebaju ustvrditi stradanja onih koji su 1991. bili građani ili građanke Hrvatske, a potom i onih koji su stradali na području Hrvatske a iz drugih su republika bivše druge Jugoslavije, sada samostalnih država).
3. Pritom je nužno ostvariti suradnju vladinih ustanova te arhivskih i znanstvenih institucija te organizacija civilnog društva (udruga).
4. Pri dokumentiranju zbivanja u Domovinskom ratu koristit će se, s tim u vezi, primjerena i/ili odgovarajuća znanstveno utemeljena metodologija i suvremene tehnike istraživanja..
5. Ako se pritom i jave prijepori u vezi sa simboličkim značenjima, jer okupljeni i voljni za suradnju dijelom pripadaju različitim ideološkim ili

političkim orijentacijama, oni će se prevladati baš strogom primjenom znanstvene metodologije.

6. Uskoro će se, u skladu sa svime navedenim i postignutim, održati još jedan sličan skup na kojemu će se i konkretizirati model suradnje između zainteresiranih ustanova, institucija i udruga.

7. S tim u vezi je, naposljetku, predloženo i usvojeno da pojedinci, ustanove, institucije i organizacije civilnog društva budu suorganizatori toga sljedećeg skupa na kojemu bi se, uz navedeno, ponovno raspravljalo o metodologiji, ali i tehnikama (načinu i obliku) prikupljanja podataka o stradalima.

**PRAVNI STATUS ŽRTVE U
ORUŽANIM SUKOBIMA –
LJUDSKI GUBICI U
RATOVIMA U BIVŠOJ
JUGOSLAVIJI**

[Zagreb, 25.11.2010.]

STRUČNO SAVJETOVANJE O PRAVNOM STATUSU ŽRTAVA U ORUŽANIM SUKOBIMA

LJUDSKI GUBICI U RATOVIMA U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI

Hotel 'Dubrovnik', Zagreb, 26. studeni 2010.

PROGRAM

09:00 – 09:30 **POZDRAVNI GOVORI I UVODNE RIJEČI**

- Vesna Teršelič, *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Zagreb*
- Ivan Grujić, *Predstojnik Ureda za zatočene i nestale Vlade RH, Zagreb*

09:30 – 11:00 **METODOLOGIJA DOKUMENTIRANJA LJUDSKIH GUBITAKA**

moderator: Igor Roginek, *Documenta*

- Slaven Rašković, *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Zagreb*
- Sandra Orlović, *Fond za humanitarno pravo, Beograd*
- Slaven Ružić, *Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb*
- dr. sc. Ewa Tabeau, *Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju, Haag*
- dr. sc. Dragutin Babić, *Institut za migracije i narodnosti, Zagreb*
- Elizabeth Minor, *Oxford Research Group, London*

Rasprava

11:00 – 11:30 **PAUZA ZA KAVU**

11:30 – 13:00 **PRAVNI STATUS ŽRTAVA, ZAKONSKI OKVIR**

*moderatorica: dr. sc. Snježana Vasiljević,
Pravni fakultet, Zagreb*

- *Međunarodna pravna regulativa
dr. sc. Ivana Jelić, Pravni fakultet Univerziteta u
Podgorici*
- *Hrvatska, zakonski okvir
dr. sc. Ksenija Turković, Pravni fakultet
Sveučilišta u Zagrebu*
- *Srbija, zakonski okvir
Sonja Manojlović, Apelacioni sud u Beogradu*
- *Bosna i Hercegovina, zakonski okvir
mr. sc. Mehmed Hadžić, Pravni fakultet
Univerziteta u Sarajevu*
- *Kosovo, zakonski okvir
Agon Vrenezi, pravnik, ekspert za ljudska
prava, Priština*

Rasprava

13:00 – 14:00 **RUČAK**

14:00 – 17:00 **DILEME U ODREĐIVANJU PRAVNOG**

**STATUSA (primjeri: civil – vojnik, "naoružani
civilni", direktna – indirektna žrtva...)**

*moderator: Bogdan Ivanišević, International Center
for Transitional Justice, Bruxelles*

- Predrag Miletić
Fond za humanitarno pravo, Beograd
- Mladena Tadej
Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Zagreb
- Bekim Blakaj
Fond za humanitarno pravo, Priština
- Mladen Stojanović
Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek
- Tomislav Fresl
Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Zagreb

Rasprava

17:00 – 18:00 **ZAKLJUČCI I PREPORUKE**

PRAVNI STATUS ŽRTVE U ORUŽANIM SUKOBIMA - LJUDSKI GUBITCI U RATOVIMA U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI

Igor Roginek:

Dobro jutro, dobrodošli i dobrodošle. Moje ime je Igor Roginek, koordinator sam istraživanja u *Documenti* – Centru za suočavanje s prošlošću. Hvala vam svima što ste pokazali interes za ovu važnu temu i što ste došli u ovolikom broju. Posebno hvala svima vama koji ste došli iz drugih zemalja, iz regije, ali i Nizozemske, Velike Britanije... Vjerujem da će nam današnja rasprava pomoći da razrješimo nedomice i dileme s kojima se svi susrećemo u radu, a ovdje su danas prisutni predstavnici i znanstvenih institucija, vladinih tijela, komisija, nevladinih organizacija, pravosudnih tijela, stručnjaci, istraživači, sociolozi i povjesničari, pravnici i suci, novinari..., svi mi koji godinama predano radimo na utvrđivanju činjenica o stradalima, ubijenim i nestalim građanima i građankama, na izgradnji mira i povjerenja i ublažavanju ratnih posljedica, što je preduvjet za razvoj multietničkih i multikulturalnih sredina i održivi mir.

Documenta je osnovana 2004. godine i od tada aktivno radi na procesima suočavanja s prošlošću i ustanovljenju činjenične istine. Žrtvama rata, naime, želimo odati pijetet tako što ćemo omogućiti da njihova imena i okolnosti stradanja budu poznate bez obzira na to kojoj su etničkoj ili vjerskoj skupini pripadali, koju su političku ili ideološku ideju branili. Smatramo da je obaveza svakog društva osvijestiti da žrtve ratnih stradanja nisu naprosto brojevi, već ljudi s imenom i prezimenom.

Upravo je i ova današnja rasprava doprinos tom cilju. A ona je zapravo i svojevrсни nastavak jednog okruglog stola, slične metodološke rasprave koji smo organizirali u veljači 2006. godine u Novinarskom domu, pod nazivom “Dokumentiranje zbivanja u Domovinskom ratu”. Taj je okrugli stol, kao i ovaj danas, okupio brojne relevantne sudionike i sudionice, a zaključci i preporuke koji su proizašli od tamo bili su od velike pomoći u aktivnostima sustavnog prikupljanje građe o ratnim zbivanjima i utvrđivanju činjenica. Vjerujem da će i ovaj današnji skup dati značajan doprinos tome.

Toliko od mene za početak, ja bih sada zamolio Vesnu Teršelič, voditeljicu *Documente* te potom i pukovnika Ivana Grujića, načelnika Uprave za zatočene i nestale u MOBMS-u, da nam se obrate uvodnim izlaganjima i otvore skup. Hvala vam lijepo, Vesna izvoli.

Vesna Teršelič:

Hvala, Igore. Dobro jutro svima, hvala vam što ste se odazvali pozivu na ovaj značajan skup o otvrđivanju statusa žrtve u oružanim sukobima, o metodologiji prikupljanja gradiva i utvrđivanju činjenica o stradalima.

Nit vodilja je da je iznimno važno sačuvati okolnosti stradanja, ime i prezime, priču svake osobe koja više nije tu. To smo na prvom mjestu dužni onima kojih više nema i za kojima se još uvijek traga. Čuli smo puno ovih dana i od predsjednika Josipovića i od predsjednika Tadića da će se ulagati dodatni naponi u rasvjetljavanje i rješavanje sudbine nestalih. To je, dakle, važno i zbog onih za kojima se još uvijek traga. To je važno zbog ubijenih, ali i zbog svakog od nas, jer svi imamo pravo doznati istinu, pravo doznati činjenice o tome što se dogodilo. Svaka nasilna smrt ili nestanak iziskuje reakciju, kako od sugrađana i sugrađanki, tako i od institucija bez obzira na to je li riječ o Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Kosovu, Srbiji ili Crnoj Gori. Danas su oko stola oni koji aktivno rade na dokumentiranju činjenica o ubijenima i svih spomenutih zemalja. Jako mi je drago što su tu kolegice iz Ljubljane i Makedonije, mada je njihov zadatak druge vrste.

Mislim da je ova rasprava o pravnom statusu žrtve svima dragocjena. Htjela bih zahvaliti pripadnicima diplomatskog kora koji su s nama i svakako veleposlanstvima Finske i Norveške koja

su omogućila financijski da se okupimo i vodimo ovu vrlo značajnu metodološku raspravu. Ona je nažalost jedna od rasprava. Stručnjaci i stručnjakinje već godinama vode ove rasprave. A da je moguće naći jednoznačne odgovore, odavno bismo ih pronašli, no bojim se da je možda danas bitno da čujemo konkretne primjere. Ja znam da su okupljeni pripremili vrlo konkretne primjere, da međusobno govorimo o dilemama i stavimo neke nove naglaske i naprosto usmjerimo snop svjetla na dijelove sive zone s kojim se suočavamo kako bismo jednostavnije odgovorili da li je neka od ubijenih osoba imala status borca ili je imala status civila. Vjerujem da danas, kad izađemo iz ove prostorije, nećemo znati sve odgovore, ali isto tako vjerujem da ćemo barem na neka pitanja imati više odgovora i da ćemo pri publiciranju podataka u metodološkim objašnjenjima moći unijeti i dio zapazanja sa ove naše današnje rasprave.

Ja ne bih više dužila, nego bih predala riječ gospodinu Grujiću, koji doslovce od prvog dana rata radi na prikupljanju podataka o nestalima. Izvolite.

Ivan Grujić:

Hvala lijepo. Prije svega sve vas želim pozdraviti i izraziti zadovoljstvo što smo se okupili da razgovaramo o ovoj izrazito značajnoj temi. Dakle, temi o kojoj, kao što je rekla gospođa Vesna, danas nećemo dati sve odgovore na sva postavljena pitanja, ali je sigurno važno da započnemo razgovarati upra-

vo o metodologiji, o statusu žrtve, da utvrdimo definicije. One već postoje u nacionalnom zakonodavstvu u Hrvatskoj u kaznenom pravu, postoje u međunarodnom pravu. Isto tako koliko znam definicije postoje i u Srbiji, i u Bosni, postoje zakoni koji su dali pravni okvir. Ali se postavlja pitanje, kada govorimo o ovom regionalnom pristupu, da li su te definicije iste? Nisu. Dakle, već tu nailazimo na jedan određeni problem. To je problem o kojem će morati pravnici razgovarati, ne samo pravnici nego i sociolozi, kako bismo došli do nekakvih zajedničkih, pomirljivih kriterija. Kriterija koji su prihvatljivi za sva zakonodavstva i definicije koje će definirati upravo te žrtve. Tu se postavlja i pitanje statusa žrtve. U različitim zemljama u regiji različito su definirani statusi žrtava, različitim zakonima. Kada govorimo o žrtvi ili prikupljamo podatak o žrtvi, da li je taj podatak relevantan u trenutku prikupljanja? Da li u trenutku stradanja? I da li je došlo do promjene statusa u međuvremenu, što je isto moguće? Danas ćemo imati jedan primjer. Vidio sam primjer i to me asociralo da govorim u ovom trenutku o tome. Moguće je da je neka žrtva u trenutku stradanja bila civil, a kasnije je dobila status nekakve vojne osobe ili borca. Zbog socijalnih prava, ali isto tako imamo određenih manipulacija, i o tome isto treba voditi računa. Što je bitno? Bitno je da uz ovaj naš rad ne negiramo neke stvari dok ih ne utvrdimo. Znači, imamo žrtvu koja, moguće, mijenja status kroz

određeno razdoblje i o tome treba dakako voditi računa.

Ja ću nekoliko riječi reći iz iskustva, odnosno govorit ću ukratko o metodologiji koju smo mi u Republici Hrvatskoj, institucije države, primijenili u prikupljanju podataka o ovoj jednoj kategoriji stradalnika, a to su nestale osobe.

Prije svega smo se odlučili da kriterij za evidentiranje bude kriterij Međunarodnog komiteta Crvenog križa koji uostalom ima mandat za takve aktivnosti i gdje postoje u ovom trenutku preporuke UN-a da je to organizacija koja ima mandat i čiji kriteriji se priznaju. Dakle, nakon preuzimanja tih kriterija mi smo vidjeli da moramo ići u šire prikupljanje podataka od onog koje je propisano od strane Međunarodnog komiteta Crvenog križa. Zašto? Zato što upravo preko tih podataka, a sada se to ugradilo u hrvatski model, jest jasno da preko tih prikupljenih podataka posredno možemo doći do imena drugih žrtava koje nisu evidentirane. Tada smo odlučili da okupimo stručnjake, sociologe, psihologe, kriminaliste, liječnike, pravnike. Napravili smo jednu široku radnu grupu i svatko je iz svog područja dao one elemente koje je želio da uđu u taj upitnik. Nakon usvajanja tog upitnika za prikupljanje podataka koji je bio temelj prišlo se edukaciji kadrova, što je normalno, anketara, i nakon toga je krenula aktivnost prikupljanja podataka koji su prikupljeni na 138

mjesta u Republici Hrvatskoj, a tome je prethodila snažna propagandna aktivnost. Nakon te aktivnosti prišlo se u prikupljanje podataka, a u onim slučajevima gdje nije bilo moguće da žrtve, odnosno članovi obitelji žrtve dođu dati takve informacije, njima se išlo u kuću. Dakle, išli smo prema ljudima. Nakon prikupljenih podataka koji su, ja bih rekao, bili količinski impresivni, ali i kvalitetni, izvršena je analitička i informatička obrada, i to je bio temelj za traženje nestalih osoba u Republici Hrvatskoj.

Dakako da je za nas od izuzetne važnosti sljedeći korak, a to je provjera tih evidencija, a one su provjerene usporobom sa evidencijama drugih organizacija, međunarodnih organizacija gdje smo vidjeli da postoje određene razlike, ali razlike su postojale zbog različitih kriterija. Tada smo se odlučili na sljedeći korak i usuglasili kriterije za prikupljanje podataka i ušli u još jedno dodatno prikupljanje podataka i provjeru evidencija tako da je nastala jedinstvena evidencija sa Međunarodnim komitetom Crvenog križa. A svi ti podaci verificirani su od nadležnih službi, institucija države, i Srbije i Bosne. Na taj način smo praktično dobili popis nestalih osoba, teritorijalni popis po mjestu nestanka, ali i po pripadnosti, po državljanstvu.

Držim da je to jedan za sada zasigurno od najboljih popisa žrtava, najtočniji. Dakako da je on javno objavljen i da svatko tko ima bilo kakvu infor-

maciju može tu informaciju dostaviti nadležnim tijelima. Ne samo Hrvatske nego i Srbije, Bosne, i to je na tim popisima isto jasno naznačeno. I međunarodnim organizacijama. Svaka ta informacija dodatno se obrađuje i ako zadovolji kriterije, dolazi do novog upisa.

Dakao da ako netko drugi radi slične stvari, ovo može poslužiti kao nekakva šablona, što ne znači da je to nešto što je najbolje. Možda postoji bolje. S tim da moram napomenuti da upravo ovu metodologiju na neki način jednim dijelom su preuzele i Republika Srbija i Bosna i Hercegovina, a neke dijelove su preuzele neke međunarodne organizacije, tog našeg modela. Trenutno je stanje da se završava takav sličan popis u Bosni i Hercegovini, ali i u Srbiji gotovo na istovjetan način. Dakako da će ova inicijativa koju ima i *Documenta* dobro doći jer svaki novi podatak, pa taman da je i jedan, možda će otkriti jednu sudbinu i riješiti jedan slučaj što je za nas od izuzetne važnosti.

Isto tako moram napomenuti da u Republici Hrvatskoj postoji popis poginulih osoba. Taj popis je u prvoj fazi pravljen za potrebe Međunarodnog kaznenog suda i on je rigorozno pročišćen i dakako da nije obuhvatio sve žrtve po državljanstvu jer neki od njih su nestali na graničnim prostorima, na području drugih država ili su tamo ubijeni, i ti ljudi zbog toga nisu uvršteni u taj popis. Taj popis

broji 12.046 osoba. Dakako da smo morali ići dalje. U ovom trenutku je pri kraju i završava se popis svih onih za koje smo imali podatke da su smrtno stradali vezano uz oružane sukobe u Republici Hrvatskoj, bez obzira na nacionalu, vjersku ili bilo kakvu drugu pripadnost. To u ovom trenutku završava Dokumentacijski centar. Taj popis obuhvaća i popis smrtno stradale djece, odnosno ubijene djece.

Tu dolazimo do onog novog problema, a to je definiranje izravne ili neizravne žrtve. Pitanje je gdje je tu granica? Dakle, nestala osoba je direktna žrtva. Njena obitelj je indirektna žrtva, ali gdje je tu granica te indirektno žrtve? Da li je to supruga, djeca, stric, baba? Na koji način ćemo tu odrediti gdje je tu granica? Nekom je najbliži rođak peto koljeno koji možda jače pati od onog koji je prvo koljeno. Tu moramo isto biti vrlo mudri i vidjeti na koji način postaviti ovu situaciju. To je jedno pitanje. Mislim da ćemo o njemu dosta morati razgovarati.

Za status sam rekao. Postoje različiti zakoni, različiti pristupi i o tome ćemo imati zasigurno jako puno posla da donesemo onaj konačni zaključak.

I konačno, rekao sam da postoje pravni okvir u državama i držim da ćemo danas kroz ovu pravnu raspravu puno o tome čuti i da ćemo vjerojatno otići odavde, ne vjerojatno, nego sigurno puno pametniji sa novim idejama, i to je sigurno proces koji smo danas otvorili, ali koji sigurno danas nećemo

završiti. Dakako da sva ova promišljanja koja će ovdje biti bit će od velike koristi i nama koji radimo u državnim institucijama na ovim poslovima.

I konačno, da zahvalim organizatoru što me pozvao, Vesni, što sam danas s vama da i ja u ovoj raspravi čujem vaša promišljanja i naučim neke stvari. Hvala vam lijepo.

Vesna Teršelič:

Hvala puno.

Igor Roginek:

Hvala Vesni, hvala gospodinu Grujiću. Zamolio bih sada sljedeće paneliste, gospodina Babića i Slavena Raškovića da nam se pridruže ovdje, da zamijene mjesta sa... Izvolite sjednite.

Već smo čuli u izlaganju gospodina Grujića, i od Vesne, da spominju i moguće manipulacije. Svi znamo da živimo u regiji pomalo podložnoj političkim manipulacijama brojem žrtava rata. Zato smatram da je rad na očuvanju takve dokumentacije i utvrđivanje činjenica izrazito važno i da značajno pridonosi povijesnoj perspektivi utemeljenoj na činjenicama o onom što se događalo u regiji tijekom devedesetih. Konačan rezultat svih ovdje relevantnih institucija, znanstvenih, vladinih, a i nevladinih organizacija, konačan popis svih stradalih na području bivše Jugoslavije je nekakav krajnji produkt koji bi svima nama trebao biti glavni cilj.

O kakvom se zapravo velikom i opsež-

nom poslu radi možda najbolje govore podaci da je u ratovima na području bivše Jugoslavije poginulo, prema podacima MKSJ, oko 140.000 ljudi. Četiri milijuna ih je protjerano iz svojih domova. I da se još uvijek u regiji traži, odnosno smatra nestalima 14.610 osoba. Ovdje s nama su predstavnici i organizacija i institucija, i znanstvenih i vladinih, koje predano godinama rade na utvrđivanju činjenica na različite načine, različitim metodama, različitim metodologijama pa je ova prva sesija zapravo uvod u ono što nas očekuje kasnije tijekom dana. Smisao ove konferencije je pokušati barem malo se približiti u rješavanju tih dilema i nedoumica koje imamo.

Uvodna sesija zapravo će biti prezentacija tih različitih metodologija kojima istraživači i istraživačice rade. Ovdje su kolegice i kolege iz *Documente*, Fonda za humanitarno pravo, Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata, Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju, Instituta za migracije i narodnosti te Oxford Research Group koji će predstaviti različite metodologije i pristupe istraživačkom radu, a kasnije ćemo u diskusiji malo više porazgovarati o tim modelima. Mi se nismo dogovorili za neki poseban redoslijed izlaganja, ali evo ja ću si kao moderator uzeti diskrecijsko pravo da prvo čujemo nešto o našem projektu.

Zamolio bih stoga kolegu Slavenu Raškovića iz istraživačkog tima *Docu-*

mente da nam ukratko predstavi metodologiju kojom se mi služimo pa ćemo onda vidjeti dalje kako to rade druge organizacije i institucije, u čemu su razlike ili sličnosti.

Slaven Rašković:

Hvala Igore. Dobar dan svima. Igor je već rekao par riječi o projektu na kojem *Documenta* radi intenzivno dvije godine. Ja neću previše govoriti o važnosti projekta u nekom širem društvenom smislu. Potrudit ću se zadržati se što više na pričanju o metodologiji istraživanja. Ono što je možda važno naglasiti kad govorimo o istraživanju ljudskih gubitaka, da postoje nekakve dvije glavne vrste istraživanja. Jedni su demografski gubici i meni je neizmjerne čast što ću tu danas čuti neke od vrhunskih stručnjaka koji se bave demografskim istraživanjima ljudskih gubitaka poput Ewe Tabeau i doktora Babića. Oni će nam o tom puno više reći. Ja ću vam reći malo više o istraživanjima kojima se pokušava utvrditi poimenični popis svih žrtava rata. To su istraživanja malo drukčijeg tipa gdje bi poimenični popis svih žrtava rata trebao biti konačni cilj i rezultat.

Kada sam u literaturi čitao malo o tim istraživanjima koja se bave pokušajem utvrđivanja poimeničnog popisa svih žrtava rata, skoro u svakom tekstu ćete pronaći jedno od ključnih problema koji istraživači navode, a to je da prolaskom vremena takva istraživanja postaju sve manje i manje moguća, odnosno da nakon prolaska

nekoliko desetaka godina od ratnih sukoba izrada relevantnog poimeničnog popisa žrtava rata postaje gotovo nemoguća. To je jedan od razloga zašto je *Documenta* zajedno s partnerskim organizacijama iz regije krenula u projekt „Ljudski gubici u Hrvatskoj ‘91. – ‘95.“. Još jedna odlika te vrste istraživanja je činjenica da su ta istraživanja zbog potrebe intenzivnog terenskog rada jako skupa i nije uvijek lako pronaći sredstva, tj. institucije koje su spremne uložiti velike iznose u takvu vrstu istraživanja.

Kao što sam rekao, *Documenta* je zajedno s partnerskim organizacijama u regiji razvijala vlastitu metodologiju, mi koristimo podjednaku metodologiju kao i recimo Fond za humanitarno pravo. Međutim, svaku od metodologija trebalo je prilagoditi za svaku pojedinu zemlju. Jer postoje u svakoj zemlji razlike koje moramo poštivati da bismo uspješno proveli istraživanja. Kad smo počeli provoditi istraživanje u Hrvatskoj, jako je važna činjenica bila da je postojao cijeli niz publicirane građe o žrtvama rata, dakle najrazličitijih vrsta građe, počevši od knjiga, publikacija, audio/videozapisa, spomenika, da ne nabrajam. To su bili izvori koje se nije moglo zanemariti, ako se kreće u jedan takav ozbiljan projekt. Bila je potrebna jako dobra analiza svih tih izvora prije nego što bi se krenulo u neku dodatnu provjeru ili prikupljanje podataka na terenu. Upravo zbog toga smo mi i razvili našu metodologiju na taj način.

Ona se sastoji, sada mogu malo reći, od sustavne metodologije istraživanja. Ona se sastoji prvenstveno od prikupljanja najrazličitije vrste građe. Tu smo apsolutno pokucali na sva vrata i pokušali dobiti sve popise koji postoje, obišli sve knjižnice koje postoje, i sve već izdane knjige i publikacije o tome preuzeli, kopirali, skenirali, išli po terenu, slikali spomenike gdje su poimenični popisi ljudi i slično. Prikupljanje građe nam je bilo prva faza istraživanja. Kasnije, kada se ta građa donekle obradila i digitalizirala, unižela se u jednu bazu podataka, iz nje smo dobili značajan početak za daljnji rad.

Osim analize sve te građe, najvažnija metoda kojom se mi koristimo u našem istraživanju je metoda intervjua, tj. strukturiranog intervjua gdje su pitanja većinom zatvorenog tipa, gdje tražimo od ljudi informacije. Osim što dopuštamo ljudima u dijelu gdje pričamo o okolnostima stradanja, prepuštamo ljudima da nam ispričaju priču koju mi pokušavamo isto strukturirano sastaviti da bi bila razumljiva.

Dakle, nekakve faze istraživanja bile bi prikupljanje građe, analiza i obrada građe, zatim provjera tih prikupljenih podataka na terenu. Neizmjeno je važan taj aktivni pristup problemu, tj. terenski rad gdje mi istraživači i istraživačice idemo po terenu svakodnevno po Hrvatskoj... Mi smo prvo radili svojevrzni pilot-projekt u Sisačkomoslavačkoj županiji koji sad upravo

završavamo. Neizmjereno je važan taj aktivni element u istraživanju gdje se doslovno ljudima kuca na vrata, objašnjava što radimo i traži se od njih da nam daju podatke. Iako smo mi već imali popise za skoro svako mjesto u Sisačko-moslavačkoj županiji, nismo se oslanjali samo na njih jer često davanje povjerenja samo popisima, ma koliko oni bili precizni i vjerodostojni, može dovesti do toga da se neki ljudi opet zaborave. Uvijek je potrebno postavljati prava pitanja da bismo dobili prave odgovore tako da se ne smijemo ograničiti na postojeću građu jer teško da ćemo saznati nove informacije.

Terenski rad je neizmjereno važan za ovakvu vrstu istraživanja i izuzetno zahtjevan. On zahtijeva značajna materijalna ulaganja, zahtijeva i vrlo detaljnu pripremu istraživača koji svakodnevno moraju biti na terenu i razgovarati sa obiteljima žrtava o stvarima koje nisu baš tako jednostavne za svakodnevno slušanje i razgovaranje. Uvijek postoji mogućnost da istraživači dožive i sekundarnu traumatizaciju. U pripremi za takav rad je potrebno i psihološka priprema istraživača, stalni psihološki nadzor i slično.

Ono što bi trebalo biti rezultat istraživanja koje *Documenta* provodi je jedna relevantna javno dostupna baza podataka koja vjerojatno u početku ne bi bila dostupna cijeloj javnosti, nego istraživačima ili drugim institucijama, tj. na neki način zainteresiranoj stručnoj javnosti koja bi mogla doprinijeti

da se neki podaci koje nemamo dopune, kao što bismo i mi mogli podijeliti i razmjeniti naše podatke s njima. To bi trebalo biti neki konačan cilj. Govorim opet u klasičnom smislu cilja istraživanja, govorim o širem društvenom značaju samog istraživanja.

Rekao sam, radimo na području Sisačko-moslavačke županije koje sad završavamo i počinjemo raditi na malo širem području. Dosad smo išli po županijama, ali smo zaključili da s obzirom na drugačiji teritorijalni ustroj, odnosno na to da županije u vrijeme oružanih sukoba nisu ni postojale, nema smisla ograničavati se na taj novi administrativni ustroj tako da ćemo krenuti malo šire pa ćemo pokušati obraditi veći dio Zapadne, a potom i Istočne Slavonije.

Zanimljiva je, kad već govorimo o terenskom radu, mala anegdota. Već smo tri-četiri mjeseca radili na istraživanju na terenu Sisačko-moslavačke županije i naše kolege iz *Documente* koji rade na drugim projektima su svakodnevno slušali naše priče o terenu, ali smo mi nekako zaključili da oni baš ne mogu zamisliti kako točno izgleda taj naš terenski rad. Pa smo za njih napravili jednu malu prezentaciju s fotografijama, raznim pričama i mogu vam reći da su ljudi koji se bave sličnim poslom kao i mi, unutar iste organizacije ali na drugim projektima, bili jako šokirani, da su jedno vrijeme imali puno razumijevanja za nas, za sve naše zahtjeve kad su vidjeli prezentaciju, uvjete u kojima radimo,

probleme s kojima se susrećemo... O tom bih mogao pričati jako dugo, ali stvarno ovdje sada nije mjesto.

Mi smo dosad stvarno pregledali ogromnu građu, preko osamdeset knjiga i nekoliko stotina časopisa i novina. Iz različitih izvora smo evidentirali preko četiri tisuće žrtava iz Sisačko-moslavačke županije. Istraživači na terenu su razgovarali sa više od četiri tisuće ljudi i kroz te razgovore smo uspjeli, a uvijek se trudimo pronaći najbližu rodbinu stradalih, ispuniti upitnike o žrtvi za preko dvije tisuće poginulih i nestalih sa područja Sisačko-moslavačke županije. Fotografirali smo više od dvije tisuće grobova, mjesta stradanja, skenirali nekoliko tisuća stranica različite dokumentacije iz privatnih i službenih arhiva... Dobra je stvar kad se radi o jednoj organizaciji kao Documenti koja se bavi dokumentiranjem i prikupljanjem arhivskog gradiva što su neki izvori poput dokumentacije sa svih suđenja o ratnim zločinima nama dostupni jer naši monitori za suđenja svu dokumentaciju koja proizlazi iz procesa pred hrvatskim i međunarodnim sudovima skeniraju, evidentiraju i mi ju imamo u našoj arhivi tako da je to vrlo važan izvor podataka.

Ono što bih ja još naglasio je da u jednom ovakvom istraživanju, a s obzirom na osjetljivost teme, mi svakako moramo održati vrlo, vrlo visoku razinu znanstvenih standarda, tj. provjerljivosti svega što utvrdimo. Mi to pokušavamo postići tako što za svaki

podatak s kojim bismo izašli u javnost tražimo provjeru iz tri neovisna izvora. Nažalost, to nekada nije moguće, ali ti visoki standardi se moraju postavljati upravo zbog osjetljivosti teme. To su stvari koje ne dopuštaju greške... To nije istraživanje javnog mnijenja o novoj usluzi neke telekompanije, nego stvarno ozbiljne stvari. Međutim, ono što bih isto rekao, pored te potrebe za državanja tako visokih standarda, zalažem se za nekakvu fleksibilnost po odabiru metoda. Dakle, sve dostupne metode iz raznih disciplina se trebaju koristiti u ovakvom istraživanju jer sve mogu donijeti nekakve rezultate i ta multidisciplinarnost je ključ za uspješnu provedbu ovakvog projekta.

Rekao bih na kraju i par riječi o nekim tipičnim problemima s kojima se surećemo u radu, a direktno su vezani uz ovaj metodološki pristup. Ponekad je, recimo, nemoguće pronaći kvalitetne sugovornike. To je ključni razlog zbog čega, kao što sam na početku izlaganja rekao, ovakva istraživanja prolaskom vremena postaju sve manje i manje moguća. Ukoliko nemate kvalitetne sugovornike preko kojih ćete već dostupne izvore provjeriti i kod kojih ćete saznati nove informacije o žrtvama, onda to istraživanje postaje besmisleno. A prolaskom vremena, prirodnim procesom starenja i odumiranjem stanovništva je jasno da je sve manje kvalitetnih sugovornika. Na nedostupnost sugovornika svakako utječu i razne migracije uzrokovane ratom koje su potpuno opustjele neke

prostore, ili obitelji stradalih više ne žive u Hrvatskoj, nego možda u Australiji, Kanadi ili ne znam gdje.

Također možda još jedan problem, više možda problem nas istraživača koji radimo u organizaciji civilnog društva. Mi smo organizacija koja se bavi ljudskim pravima, tj. suočavanjem s prošlošću, i ponekad se nađemo u dosta osjetljivoj situaciji gdje moramo napraviti ravnotežu između same potrebe da stvarno saznamo te podatke, jer je to cilj ovog istraživanja, dok s druge strane mi smo ipak organizacija koja se bavi ljudski pravima i stavlja fokus na prava žrtava, i nikada nam nije u interesu da nekoga tko je jako potresen ili traumatiziran, iako je to jedini svjedok nekog događaja, idemo dalje ispitivati, nanijeti mu još nekakvo veće zlo, još ga dodatno potresti ili slično. Tu se stvarno najrazličitijim trikovima moramo koristiti da se zbližimo s ljudima da bi nam bilo ugodnije i da bi nam možda neke stvari htjeli reći. Nekad u jednom danu napravimo petnaest razgovora ili ispunimo upitnike o petnaest žrtava, a nekad u jednom danu uspijemo ili nijedan ili jedan upitnik. To je stvarno, izuzetno težak posao.

Na kraju bih samo istaknuo da je neizmjerljivo važno postići što bolju suradnju svih uključenih aktera u ovakva istraživanja. Ovakva istraživanja, bez obzira da li koriste različite metode ili su komplementarna metodama, ne bi se međusobno trebala promatrati

kao konkurencija, nego trebali bismo biti partneri jer stvarno nema puno organizacija niti institucija koje se bave ovim poslom. Ukoliko si nećeš pomoć, pitanje je kakvi će biti rezultati bilo koga od nas. Naravno da nitko nema tendenciju napraviti istraživanje koje bi trebalo preuzeti ulogu nekakve važeće istine, nego bi to istraživanje trebalo biti postavljeno da konačni rezultat budu podaci koje svako buduće istraživanje ili nadogradnja istraživanja manje-više ne može ignorirati. Eto toliko, hvala vam na pažnji.

Igor Roginek:

Hvala Slavene. Slaven je spomenuo da se metodologija *Documente* u istraživanju ljudskih gubitaka u Hrvatskoj djelomično temelji na metodologiji koju je razvio Fond za humanitarno pravo koji, evo, već pet godina provodi istraživanje o ljudskim gubicima na području Kosova, od '98. do 2000., pa bih zamolio Sandru Orlović iz Fonda za humanitarno pravo da kaže nešto o njihovom načinu rada.

Sandra Orlović:

Dobar dan svima. Dakle, ja ću vam reći nešto više o metodologiji rada Fonda za humanitarno pravo na popisu ljudskih gubitaka na Kosovu u periodu od 1. januara 1998. do 31. decembra 2000. Kao ni moj kolega iz *Documente*, ni ja neću trošiti vreme i pričati o značaju jednog ovakvog istraživanja, ali ću se samo nakratko zadržati i pokušati objasniti koje su okolnosti dovele do toga da mi zapravo donesemo

odluku i krenemo sa jednim ovakvih poduhvatom.

Fond za humanitarno pravo je organizacija koja od svog osnivanja u decembru '92. godine istražuje, prikuplja dokumentaciju, prati i izveštava o kršenjima ljudski prava na prostoru bivše Jugoslavije, uključujući one najteže ratne zločine. Ta dokumentacija se godinama uvećala do neslučenih razmera tako da smo godinu-dve nakon okončanja ratnih sukoba na Kosovu postali svesni da tu postoji jedan neverovatno dragocen korpus činjenica, kako o zločinima, tako i o onim ljudima koji su izgubili život ili nestali u tim zločinima. Krajem 2004. godine Fond je instalirao jedan poseban softver, jednu elektronsku bazu podataka, koja nam je pomogla da svu tu obimnu dokumentaciju prikupljenu tokom godina organizujemo, sistematizujemo i analiziramo na jedan profesionalan način.

Nekako u to vreme, nekakvih četiri-pet godina nakon okončanja oružanog sukoba na Kosovu, postalo je jasno da institucije nemaju interes, odnosno da nisu zainteresovane za pravljenje jednog sveobuhvatnog popisa onih osoba koje su izgubile život ili su nestale na Kosovu, tako da smo mi na bazi ovih okolnosti donijeli odluku da sami započnemo rad na izradi popisa ljudskih gubitaka na Kosovu od 1998. do 2000. godine.

Pred sebe smo postavili dva cilja. Prvi cilj jeste utvrditi poimenični popis

svih osoba koje su izgubile život ili su nestale u periodu od 1. januara '98. do 12. juna '99. godine, dakle u jednom periodu koji koincidira sa trajanjem oružanog sukoba na Kosovu. Takođe utvrditi poimeničan registar osoba koje su ubijene ili nestale neposredno nakon završetka oružanog sukoba na Kosovu. Krajnji datum 31. decembra 2000. godine prosto zbog toga što je u tom periodu zabeležen veliki broj ubistava i nestanaka nealbanaca na Kosovu, ali i Albanaca koji su nakon odlaska srpskih snaga viđeni kao neki navodni saradnici srpskih vlasti. Da, samo da kažem, kada govorim o poimeničnom registru, da vam kažem šta će taj poimenični registar da obuhvati. To je ime i prezime žrtve, ime oca, mesto i datum rođenja, mesto i datum smrti, odnosno nestanka, zanimanje, bračni status, broj dece, poslednje prebivalište i na kraju status u ratu.

Drugi cilj koji smo pred sebe postavili jeste utvrditi što detaljnije okolnosti nestanka svake od ovih osoba. Ovde sam dužna dati nekoliko napomena, dakle kod ovih ciljeva naših istraživanja. Prvo, mi smo u javnosti ovaj naš poduhvat predstavili kao popis ubijenih, stradalih i nestalih u periodu od '98. do 2000. godine naprosto želeći da izbegnemo termin „ljudski gubici“ jer smo bili vrlo često suočeni sa nezadovoljstvom porodica žrtava koje su nas upozoravale da je termin „ljudski gubici“ nekako lišen bilo kakvog emotivnog i ljudskog sadržaja tako da vrlo često u javnosti možete da nađete na

ovakav naziv popisa ljudskih gubitaka na Kosovu. Takođe vrlo često u nekom kolokvijalnom smislu upotrebljavamo naziv popis žrtava na Kosovu u periodu od '98. do kraja 2000. godine. Naravno s punom svešću da termin „žrtve“ ne može da obuhvati u pravnom ni u moralnom smislu vojnike i policajce koji su pognuli tokom borbe. Međutim, ja ću u nastavku svog izlaganja upravo koristiti termin popis žrtava isključivo radi uštede vremena. Napomenut ću samo da ćemo okolnosti stradanja svih osoba u periodu od '98. do 2000. godine objaviti u knjizi koja će se zvati Kosovska knjiga pamćenja i to tako što će o svakoj pojedinačnoj žrtvi biti objavljen jedan mali narativ o tome ko je žrtva bila, neke porodične okolnosti, ali sa fokusom na objašnjavanje okolnosti pod kojima je ta žrtva ubijena ili nestala kao i podatke o mestu i datumu sahrane.

Da se vratim na samu metodologiju. Mi podatke o osobama koje su ubijene, stradale, nestale u periodu od 1. januara '98. do 31. decembra 2000. dobijemo analizom zaista brojnih izvora. Prema nekom uobičajenom shvatanju izvora, mi smo te izvore podelili na primarne i sekundarne. Naše osnovno pravilo prije analize tih podataka jeste da se neka činjenica, činjenica recimo o samoj smrti ili nestanku neke osobe, ili činjenice koje se tiču okolnosti ubistva ili nestanka neke osobe, uzimaju kao potvrđene ukoliko su potvrđene iz jednog primarnog izvora ili iz dva nezavisna sekundarna izvora. Ovdje

sam također dužna dati nekoliko napomena. Prvo, izvori koji se smatraju primarni u odnosu na utvrđivanje same činjenice smrti ili nestanka neke osobe su daleko brojniji nego što su to primarni izvori koji se tiču utvrđivanja okolnosti gubitka života ili nestanka neke osobe. Preciznije, iznet ću vam koji su to primarni izvori u jednom, a koji primarni izvori u drugom.

Kada se radi o utvrđivanju same činjenice smrti ili nestanka neke osobe, to su sledeći primarni izvori, za koje naše pravilo kaže da je dovoljno imati samo jedan takav izvor: tu su izjave svedoka ili članova porodice, sudski dokumenti, presude, transkripti, optužnice i tako dalje, liste nestalih osoba Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, razne liste, zvanične liste i zapisnici predatih tela, odnosno posmrtnih ostataka, i nekoliko zvaničnih dokumenata, kako vlade Srbije, tako i kosovskih institucija. S druge strane detaljne okolnosti smrti ili nestanka utvrđujemo ili na osnovu izjave svedoka. Znači, postoji dva primarna izvora. Jedan je izjava svedoka ili člana porodice, drugi primarni izvor je sudska dokumentacija, a svi ostali izvori moguće su sekundarni izvori.

Pomenuta izjava svedoka ili člana porodice, pojašnjenja radi, radi se dakle o izjavama koje uzimaju istraživači Fonda za humanitarno pravo na terenu, kako na Kosovu, tako i u Srbiji. Prilikom intrevjuisanja svedoka koristi se jedan specifičan formular koji se

sastoji iz dva dela. Jedan deo je rezerviran za neke relevantne podatke koje unosi sam istraživač, a drugi deo je rezervisan za izjavu koju dobija od sagovornika. Istraživač prilikom uzimanja izjave posebno vodi računa o tome da izjava bude precizna, sadržajna u pogledu nekih važnih elemenata kao što je identifikacija žrtve, identifikacija počinioca, okolnosti stradanja, mesto sahrane, datum sahrane i tako dalje. Ali posebno važno za nas jeste nedvosmisleno utvrditi da li svedok činjenice koje saopštava saznao iz prve ruke, neposredni, ili je ta saznanja dobio od neke druge osobe, iz druge ruke.

Pravilo o kojem sam govorila, jedan primarni izvor ili dva nezavisna, sekundarna izvora, u našoj praksi u većini slučajeva se primenjuje bez ikakvih problema ili nekih dodatnih izazova. Međutim, postoji određeni broj, istina manji broj, slučajeva, daleko manji, u kojima ovo pravilo nije tako lako primeniti, odnosno postoje određeni problemi. Ja ću navesti dve situacije onako više teorijske prirode, dok će moji kolege Predrag i Bekim to kasnije u nekim konkretnim slučajevima malo bolje približiti.

Prva problematična situacija jeste situacija u kojoj su dva primarna izvorna kontradiktorna. Jedan konkretan primer recimo jeste da član porodice nam kaže da je njihov član porodice bio u momentu stradanja civil, dok se u nekim zvaničnim izveštajima kasnije pojavljuje da je ta osoba u momen-

tu stradanja bila vojnik ili policajac. Druga situacija vrlo problematična jeste kada u pogledu ta dva nezavisna izvora analitičar shvati da se zapravo možda i ne radi o dva nezavisna izvora, dakle kad sa visokim stepenom uverenja možemo da zaključimo da su to izvori koji su nastali jedan na osnovu drugog. Konkretno, vrlo često neki novinski članci su nastajali na osnovu nekih zvaničnih izveštaja vlade Srbije pa zapravo u tom novinskom članku možete da prepoznate iste konstrukcije rečenica. Dakle, vrlo je očigledno da je taj članak nastao ne na osnovu istraživačkog rada tog novinara, već čisto prepisivanje iz tog nekog zvaničnog izvora.

Ovo su situacije u kojima se do rešenja dolazi na način da sam analitičar preuzima odgovornost i porcenjuje šta je u toj konkretnoj situaciji, šta treba uzeti za neku dokazanu činjenicu. Imali smo i jednu fazu naše verifikacije prikupljenih podataka. Od marta prošle godine pa sve do maja ove godine organizovali smo seriju od 27 javnih prezentacija do sada prikupljenih podataka, kako na Kosovu, tako i u Srbiji. Pozivali smo porodice žrtava, predstavnike nevladinih organizacija, novinare, predstavljali neke sumarne rezultate naših istraživanja, ali takođe na kraju tih prezentacija pozivali porodice žrtava da u našoj bazi podataka provere podatke o svojim najbližima, ali takođe i o onima koje poznaju, prijateljima ili poznanicima. I mogu vam reći da je ta čitava serija prezentacija

na kojoj je učestvovalo preko tri i pol hiljade ljudi zapravo nas uverila da je petogodišnje istraživanje, prvo, provedeno vrlo dobro, a s druge strane da smo postali svesni da je to istraživanje vrlo blizu kraja. Konkretno, mi smo tokom tih dvadeset sedam prezentacija i minimum tri i pol hiljade provera u našoj bazi podataka dobili negde oko pedeset novih imena za koje se kasnije tokom nekog dodatnog istraživanja ispostavilo da su to uglavnom indirektno žrtve, a ne žrtve koje su izgubile život ili nestale kao posledica oružanog sukoba. Ulilo nam je neku sigurnost da smo uradili dobar posao.

Obzirom da smo sa nama poneli kopiju naše baze podataka, ako je neko zainteresovan da pogleda kako ta baza podataka izgleda, pozivam vas na pauzi ili posle ovog skupa bit ćemo veoma srećni da vam pokažemo. Takođe na našem web siteu se nalazi jedna svedena lista ubijenih, stradalih i nestalih na Kosovu tako da svako može pristupiti toj listi i videti neke osnovne podatke o osobama koje su izgubile život u tom periodu i poslati nam eventualno neku ispravku ili kontakt osobe da je možemo kontaktirati i napraviti neko dodatno istraživanje. Eto ja ću da završim.

Igor Roginek:

Hvala Sandra na zaista informativnom izlaganju, mislim da smo dobili vrlo jasnu sliku o metodologiji istraživanja koju koristi Fond za humanitarno pravo. Isto tako, čini mi se važnim

spomenuti da je sličnu metodologiju, odnosno temelje sličnoj metodologiji dao još Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva, koji su zapravo prvi u regiji započeli sa sličnim projektom u Bosni i Hercegovini. I rezultati njihovog istraživanja su značajno doprinijeli demistifikaciji broja žrtava rata u BiH. Znamo da se procenjenim brojem stradalih u BiH manipuliralo i licitralo godinama. Taj se broj kretao od 200.000 pa do čak 400.000, ovisno o pojedinim osobama, odnosno institucijama koje su iznosile te podatke. IDC je došao do preciznog broja od nešto više devedeset osam tisuća, dakle poimenično popisanih žrtava.

Tu je njihovu metodologiju, odnosno rezultate takvog rada zapravo potvrdilo i istraživanje doktorice Ewe Tabeau i njenog kolege Jana Zwierchowskog iz Demografskog ureda Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju iz Haaga koji su u svom istraživanju jednom drugačijom metodom, demografskom analizom, došli do podataka od 104.732 osobe poginule u BiH, od toga civila 42.106, a vojnika 62.626. Ja bih sada dao riječ dao gospođi Tabeau i zamolio ju da nam ona u kratkom izlaganju predstavi njihovu metodologiju, njihovo istraživanje i rezultate njihovog rada. Izvolite.

Ewa Tabeau:

Puno vam hvala. Dobro jutro. Ja sam Ewa Tabeau, statističarka i demografkinja, istraživačica s desetogodišnjim iskustvom u području ratne demo-

grafije. Voditeljica sam Demografskog odjela u Uredu tužiteljstva pri Međunarodnom kaznenom sudu za bivšu Jugoslaviju u Haagu, i tijekom svog rada petnaestak puta sam svjedočila kao stručnjak u sudskim procesima, većinom o procjeni broja žrtava rata. Nisam jedini stručnjak za demografiju u Tužiteljstvu, tu su i moji kolege Helge Brumborg iz Norveške i Patrick Ball iz SAD-a. Osim nas, na Međunarodnom kaznenom sudu su o demografskim podacima i ljudskim gubicima svjedočili i stručnjaci iz Hrvatske, poput pukovnika Grujića koji je ovdje s nama, te kolegica Bilić i Radić.

Ja ću vam ovdje govoriti na osnovu vlastitog iskustva istraživačice. Često se nalazim u jedinstvenoj poziciji - ne prezentiram samo stručne nalaze i izvještaje, nego i pomažem u pripremi popisa žrtava, koji se prilažu presudama ili optužnicama i koji se prezentiraju na suđenjima. Danas neću govoriti toliko o konačnim procjenama o žrtvama, točnom broju žrtava u Bosni i Hercegovini, koje smo zajednički pripremili i predstavili moj kolega statičar Janek Zwierchowski i ja u veljači 2010. Za to bi trebalo puno više vremena, to je zasebna tema za posebnu konferenciju. Govorit ću o metodologiji brojenja ili procjene broja žrtava, koja je ista i u slučaju procjene žrtava u BiH i u utvrđivanju poimeničnog popisa, a korištene u suđenjima pred MKSJ. Janek i ja smo tom metodologijom došli do broja od 104.732 žrtve rata u BiH, odnono oko 105.000. To je

naša konačna procjena broja stradalih u ratu u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine. Metodologija koju smo koristili i dalje koristimo prilikom svojih daljnjih istraživanja vezano za ratne sukobe na području bivše Jugoslavije.

Prvo ću spomenuti koje tipove popisa žrtava koristimo u suđenju. Optužnice uglavnom sadrže i liste žrtava, tzv. predviđene popise. No nije uvijek slučaj da su takvi popisi sastavni dio optužnice; ponekad na nekim suđenjima imamo takve liste, a ponekad ne, no ti su popisi osnovni tip popisa žrtava koji koristimo. Takvi su popisi sastavljeni na temelju izjava svjedoka i prisjećanja preživjelih. Uz to ponekad idu i različiti dokumenti koji opisuju i potvrđuju kazneno djelo.

Drugi tip popisa su oni koje sastavljaju demografski stručnjaci i prilažu ih svojim izvješćima. Primjerice, u postupcima vezanima za slučaj Srebrenica (suđenja generalu Krstiću, Popoviću i ostalima, suđenje Blagojeviću i ostalima, slučaj Tolimir) popisi žrtava sastavljeni su na temelju izvješća stručnjaka, no nisu bili sastavni dio optužnica. Dakle, drugi tip popisa su popisi koje sastavljaju stručnjaci, demografi.

Ti popisi ne temelje se na svjedočenjima, već na drugim, različitim izvorima. U slučaju Srebrenice kao osnovni izvor poslužili su popisi Međunarodne komisije za nestale oso-

be i organizacije Liječnici za ljudska prava. Kasnije su dodani i neki drugi izvori koji su se uspoređivali s ove dva polazna popisa, no prvenstveno smo koristili listu ICMP-a koja je sadržavala popis žrtava iz Srebrenice identificirane DNK metodom. Treći tip izvora koji se koriste za te popise su podaci o ekshumaciji i popisi identificiranih osoba, koji se kasnije uspoređuju s drugim dokumentima ili izjavama svjedoka, drugim dokumentima, autopsijama, forenzičkim i antropološkim izvješćima, podacima o ekshumaciji, liječničkom dokumentacijom ili potvrdama o smrti. Takve podatke i dokaze na sudu prezentiraju i obrađuju stručnjaci za ekshumaciju, patolozi, antropolozi ili drugi eksperti. Ured tužitelja također sastavlja takve popise žrtava utemeljene na originalnim dokumentima kojima raspolaže ili na temelju vlastitih istraživanja.

Tijekom godina mnogo smo naučili o problemima u sastavljanju popisa žrtava. Vrlo brzo nam je postalo jasno da u mnogim slučajevima svjedoci ili rodbina žrtava nisu posve pouzdani izvor. Oni se sjećaju incidenta u kojem je netko stradao, ali se često ne sjećaju nekih detalja - kako se piše ime ili prezime žrtve, ne pamte datume... Sjećaju se, primjerice, datuma smrti jer je to velika trauma u njihovom životu, ali se ne sjećaju datuma rođenja žrtve. U takvim slučajevima nam je obrana ukazivala na te probleme i propuste, pa smo uvidjeli smo da postoji potreba za revidiranjem popi-

sa, identificiranje netočnih podataka i njihovo uklanjanje. Na koji način smo to učinili? Srećom, imamo na raspolaganju nekoliko velikih i značajnih izvora podataka, poput popisa stanovnika iz 1991. godine. Imamo i druge izvore o samom ratnom razdoblju koje smo dobili statističkih zavoda u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj. Na temelju toga smo sastavili veliku bazu podataka i digitalizirali sve dokumente za vlastite potrebe, kako bismo izbjegli da vladajuća tijela samovoljno donesu odluku tko je žrtva, a tko nije.

Zahtjevali smo da podaci o svim smrtima, prirodnim smrtima, budu dokumentirani temeljem dokumenata koji su bili na raspolaganju vlastima. Dakle, imamo te dvije velike baze podataka, možemo jasno utvrditi razliku između osoba koje su umrle prirodnom smrću i onih koji/e su stradale u oružanim sukobima. Naravno, pitanje je koji je postupak koristilo vladajuće tijelo kako bi prikupilo podatke o tim žrtvama? U većini slučajeva imali su odgovarajuće dokumente, smrtovnicu, a u nekim slučajevima ljudi su podlegli ozljedama, umrli su od posljedica ranjavanja, odnosno te su se povrede mogle klasificirati kao posljedica oružanih sukoba. Isto tako imamo izjave kojima se eksplicitno navodi je li osoba ili nije žrtva oružanog sukoba. Dakle, imali smo popise stanovništva prije i nakon sukoba, a i jasno smo dali do znanja vlastima da moraju prikupiti podatke o svim žrtvama.

Zahtjevali smo dokumentaciju iz vojnih evidencija triju vojski - ABiH, VRS i HVO-a, sve tri frakcije uključeni u sukob. Tu smo opet imali veliki broj smrtnih slučajeva, no nisu sve žrtve bili vojnici. Imate primjer zaposlenika/ ca Ministarstva obrane umrlih tijekom rata – nisu se borili na bojištu, ali ih se često navodilo na različitim popisima kao smrtno stradale pripadnike oružanih snaga. Isto tako i policajci, djelatnici Ministarstva unutarnjih poslova. Zanimljivo je da su i neki ljudi uključeni u proizvodni sektor, koji su pružali usluge vojnicima, također uključeni u ovu bazu podataka. Takvih žrtava nema puno, to je zanemariv broj, pa možemo reći da se većina onih koji/e se nalaze na tim popisima stradalih može bez sumnje smatrati vojnicima. Ukratko, sve osobe navedene na vojnim popisima smatramo ili vojnicima ili osobama koje su na neki način direktno povezane s vojskom.

Koristili smo i popise nestalih osoba koje je objavljivao MKCK, posljednji je iz 2009. godine. Koristimo i ICMP liste identificiranih osoba putem DNK metode, a imamo i popis ekshumiranih osoba koji uredno vodi bosanskohercegovačka Federalna komisija za nestale osobe. Iz svih tih popisa bilo je moguće identificirati žrtve. Tijekom vremena su nam i brojni drugi izvori postali dostupni, pa smo bili u odličnoj prilici da uspoređujemo podatke iz optužnica, popisa žrtava koji su priloženi optužnicama sa onim popisom koji smo prikupili od nadležnih institucija. Na

početku smo imali samo popis žrtava. I uzeli smo taj popis, povezali podatke sa podacima u popisu stanovništva i vidjeli jesu li svi uključeni u taj popis stanovništva, kako su navedeni, koja im je nacionalnost i slično. Željeli smo što više podataka saznati o tim osobama, vidjeti da li su uopće postojali, da li su živjeli na određenom području i tako dalje.

U drugoj fazi taj smo popis promatrali sa gledišta da možda ima i preživjelih na tom popisu, jer su i takve situacije moguće. Ponekad imate dvije ili više osoba sa istim imenom i prezimenom, možda su i neki drugi podaci identični (godina rođenja, ime roditelja). Jedna od tih osoba je, recimo, poginula, druga nije, i u takvim je slučajevima potrebno biti posebno pažljiv i precizan da se nedvojbeno utvrde sve činjenice. Dakle, bilo je nužno prikupiti što više informacija o okolnostima stradanja osoba s popisa priloženog optužnici i provjeriti jesu li ti podaci istiniti i točni, ili je možda netko preživio. Ono što je nam je u tom procesu trebalo su bili izvori o preživjelima nakon rata. Popis stanovništva u BiH je proveden 1991. godine, i to je to. Nakon toga više nije bilo popisivanja stanovništva, 2001. godine nije proveden. Na sreću, postoje neki drugi izvori. Koristili smo popise birača za izbore iz 1997., 1998. i 2000., kao i službeni registar prognanika i izbjeglica u Bosni i Hercegovini. Mislim da su takvi izvori dostupni i u Hrvatskoj; ne govorim specifično za popis birača, ali registar prognanika, izbjeglica i povratnika je dostupan.

Kada smo usporedili sve te popise, registre i dokumentaciju mogli smo iz nekoliko različitih izvora utvrditi okolnosti smrti svake žrtve. Ako se, pak, utvrdilo da se na popisu greškom nalaze osobe koje su preživjele našim istražiteljima prenijeli taj podatak. Oni su odlazili na teren i neposredno provjeravali i utvrđivali da li je riječ o preživjeloj osobi ili osobi koja je poginula.

Ukratko, naš pristup i metodologija je bila sljedeća – svaki popis žrtava smo usporedili s popisom stanovništva. O bilo kojem izvoru da se radi, uspoređivali smo ga s podacima iz popisa stanovništva iz ožujka '91, to nam je bio referentni popis. Na taj smo način potvrđivali liste stradalih i dopunjavali podatke o žrtvama - te žrtve nisu fiktivne, to su osobe koje su postojale, koje su živjele u Bosni i Hercegovini u vrijeme popisa stanovništva i gotovo sve su evidentirane tim popisom. Važno je naglasiti da smo prilikom utvrđivanja etničke pripadnosti svake žrtve navodili isključivo onako kako su se osobe deklarirale u popisu stanovništva, kako bismo eliminirali bilo kakve predrasude vezano uz promjenu etničke pripadnosti. Čak i ako je u nekim dokumentima vezanima uz stradanje osoba bila navedena nacionalnost, mi smo se držali onoga što je navedeno u popisu stanovništva. To je bio prvi inicijalni korak. U drugom koraku pokušali smo potvrditi status žrtve u ostalim izvorima, iz što više različitih i međusobno neovisnih izvora,

nadopunjući postojeće podatke. Na posljetku smo pokušali provjeriti i utvrditi jesu li te osobe ipak preživjele, pa ako jesu ukloniti ih s tog konačnog popisa.

Konceptualno sve zvuči jednostavno, no u praksi je to bilo vrlo teško provesti. Zašto? Ako se sjetite onih izvora o žrtvama rata, za konačnu procjenu broja žrtava u Bosni i Hercegovini koristili smo dvanaest velikih, opsežnih izvora koji su, kada se sve zbroji, imali oko 200.000 dokumenata. Sve njih smo morali provjeriti i izbaciti one koji se preklapaju i u kojima se podaci ponavljaju. Bilo je nužno sve te izvore objediniti, eliminirati njihova preklapanja i ponavljanja kako bismo mogli provesti statističku analizu žrtava. Taj smo posao radili deset godina, nastojeći ga odraditi što je moguće bolje i preciznije. Nakon što smo integrirali sve te dokumente i dobili jedan jedinstveni popis žrtava, usporedili smo ga i "spojili" s popisom stanovništva. "Spojili" znači da zapisi o pojedinim osobama u popisu žrtava i popisu stanovništva u potpunosti odgovaraju, da postoje jasno označene veze između tih grupa. Veze koje su nam omogućavale da prebacimo ključne informacije poput narodnosti, statusa...

Tu se pojavljuje još jedna izuzetno važna stvar – status civil-vojnika, kako pristupiti tom problemu. To je teško pitanje, već smo čuli da osoba može imati različiti status u različitom trenutku oružanog sukoba. To je moguće

i to je apsolutno tačno. Ono što smo mi učinili je sljedeće. Imali smo vojni popis koji je sadržavao oko 55.000 zapisa o žrtvama rata, pripadnicima sve tri vojske u BiH. Kada smo spojili sve druge izvore koje smo imali u jednu integriranu bazu podataka svih žrtva rata u Bosni i Hercegovini, usporedili smo te podatke sa popisima vojnih institucija. Dakle, oni koji su se nalazili na popisima vojnih institucija njih smo smatrali vojnim osobama, iako, kao što sam već ranije spomenula, nisu svi bili vojnici. Druga stvar je da nisu svi vojnici poginuli tijekom bitke. Naravno, nisu ni svi civili poginuli u neborbenim uvjetima. Imate primjere tijela vojnika koja su ekshumirana iz masovnih grobnica na kojima su jasno vidljivi tragovi mučenja i egzekucije, kao i slučajeve civila koji su poginuli u borbi, u Sarajevu ili Mostaru na primjer. Ali to je početni koncept kojeg smo se držali. Nakon toga smo poduzimali nekoliko koraka. Sve podatke o smrti iz naše baze podataka usporedili smo sa podacima vojnih institucija. Ona imena koja su bila u tim dokumentima i listama smatrali smo vojnim licima. Takva definicija i pristup dali su konačan podatak da je u ratu u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine poginulo oko 40% civila i oko 60% vojnika.

Nakon objave tih rezultata u BiH su uslijedile ozbiljne rasprave u kojima je potencirano stajalište da su naši nalazi pogrešni i netočni, da nije moguće da je poginulo toliko mno-

go vojnika, odnosno tako malo civila. No važno je imati na umu da se radi o procjeni stvarnog statusa. To je najbolje i najpreciznije što trenutno možemo postići. Ipak, moguće je uložiti dodatni napor kako bi se podaci pročistili - možemo uspoređivati podatke o vojnicima s podacima o ekshumiranim osobama. I, što se dogodilo kada smo to napravili? Tijela nekoliko tisuća tih osoba pronađena su u masovnim grobnicama i drugim ekshumacijskim lokacijama širom Bosne i Hercegovine. Ako vojne popise dodatno usporedimo s popisima identificiranih pomoću DNK metode, vidjet ćemo da za brojne masovne grobnice postoje nedvojbeni forenzički dokazi da ti ljudi nisu poginuli u borbi, već da su ubijeni. Primjer je Srebrenica - prema podacima Tužiteljstva iz 2005. godine, najmanje 65% nestalih vojnika je pronađeno u masovnim grobnicama. Neki od njih vjerojatno jesu poginuli u borbi, ali sigurno ne svi.

Ono što želim reći je da je izuzetno važno definirati tko je bio civil, a tko je bio vojnik. No, polazeći od toga, važno je i utvrditi okolnosti stradanja za svaku žrtvu pojedinačno. Na temelju tih definicija možemo početi utvrđivati konkretne okolnosti smrti osobe i nakon toga raditi procjenu od slučaja do slučaja, pokušavajući utvrditi tko je stradao pod kojim okolnostima, da li je poginuo, da li je ubijen, mučen, u kojem svojstvu... Vojnik koji je ubijen kao ratni zarobljenik nikako nije ista kategorija kao vojnik poginuo u bitci. I

naravno da će svi sudovi prepoznati tu razliku i da će znati djelovati na pravi način.

Ali na to se mora gledati kao na proces. Na početku smo imali populaciju žrtava rata. Pa smo morali prikupiti podatke o njima, dokumentirati ih. To je ono što Documenta radi, što rade ljudi u Beogradu i Prištini, i to je vrlo važan prvi korak. Vladine institucije su također jako puno napora uložile u taj posao. Sve je to važno, ali se na to mora gledati kao tek na jednu fazu unutar dugotrajnog sinergijskog procesa utvrđivanja broja i kategorije žrtava rata.

U sljedećoj fazi pojavit će se pitanja. Jedno od njih je i – tko je bio civil, a tko je bio pripadnik vojske, koja je definicija vojnika ili civila? Drugo pitanje je tko bi trebao odrediti tu definiciju, tu distinkciju? To se isto tako moramo zapitati. Definicije koje se koriste u formalno-pravne svrhe ne moraju nužno biti identične onima koje koriste organizacije za ljudska prava. Bilo bi previše očekivati da postoji samo jedna, univerzalna definicija civila i vojnika. I zato stalno treba imati na umu i voditi računa o tome tko utvrđuje status žrtve i u koje svrhe.

Mislim da sam već oduzela previše vremena, pa ću ovdje stati. Čini mi se da sam iznijela neke ideje za daljnju raspravu i bit će mi drago da čujem odgovore. Hvala vam na pažnji.

Igor Roginek:

Hvala vam doktorice Tabeau na prilično zanimljivom, iscrpnom i informativnom izlaganju. Ako mogu samo zaključiti u jednoj rečenici ovo izrečeno, da sumiramo. Ratni status, dakle, ne daje pravilan pregled statusa žrtava u vrijeme stradanja ili borbenih situacija niti nas informira o stvarnim žrtvama, odnosno žrtvama kršenja međunarodnog humanitarnog prava ili ratnog prava. Taj ratni status je jednostavno podatak o tome da li je neka osoba bila pripadnik vojne ili policijske formacije, odnosno generalno branitelj ili civil, ako sam dobro shvatio što ste željeli reći, i kao takav nam nudi dobru osnovu za daljnja detaljna istraživanja ovog pitanja, o čemu vjerujem možemo čuti nešto kasnije, u popodnevnoj sesiji.

Institucija koja se bavi ovim pitanjima u Republici Hrvatskoj je Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata koji je osnovala Vlada Republike Hrvatske upravo sa ciljem prikupljanja građe iz rata devedesetih i zapravo stvaranje jednog povjesnog arhiva i utvrđivanja činjenica. Dao bih riječ gospodinu Slavenu Ružiću iz Memorijalnog centra da nam kaže nešto o njihovim istraživanjima.

Slaven Ružić:

Hvala vam svima. Cijenjene dame i gospodo, čast mi je pozdraviti vas u ime svoje institucije, ujedno zahvaliti *Documenti* što nam je omogućila da sudjelujemo na ovom uvaženom sku-

pu. Ja ću vam nešto reći o metodologiji, odnosno o načinu bilježenja, odnosno evidentiranja ljudskih gubitaka u svojoj instituciji, Hrvatskom memorijalno- dokumentacijskom centru Domovinskog rata.

Već smo ovdje više puta naglasili u čemu je važnost ove zadaće, odavanje primjerene počasti svim nevinim žrtvama rata bez obzira na nacionalnost ili vjersku pripadnost te sprečavanje mogućih manipulacija brojem i načinom, odnosno okolnostima stradavanja istih. Ravnajući se gore navedenim, moja institucija, dakle Centar Domovinskog rata je istodobno sa sređivanjem arhivskog gradiva Republike Srpske Krajine (RSK) kojim je raspolagao započeo i sa provođenjem projekta pod nazivom „Izravni demografski gubici na okupiranom području Republike Hrvatske od 1991. do 1995. godine“.

Cilj ovoga projekta jest dokumentirati sve poginule osobe na ovom prostoru, pod kontrolom JNA i srpskih pobunjenika u navedenom vremenskom razdoblju, a čija je smrt uzrokovana izravnim ratnim djelovanjima. Centar se trenutno ograničio na popis poginulih građana na okupiranom području RH, uglavnom građana srpske narodnosti zbog toga što posjeduje dokumentaciju za to područje i zbog toga što je popis poginulih građana na slobodnom području Republike Hrvatske u Domovinskom ratu već načinjen i postoji u Ministarstvu obitelji, branitelja i generacijske solidarnosti.

U dogovoru sa pukovnikom Grujićem, ovdje prisutnim, voditeljem Ureda za zatočene i nestale, kada mi u Centru ažuriramo naš popis, oba popisa se planiraju ujediniti, odnosno objediniti, kako bi se saznao ukupan broj građana Republike Hrvatske koji su poginuli u Domovinskom ratu. Budući da je sređivanje arhivskog gradiva preduvjet za izradu takovoga popisa, napominjem da takav popis do sada nije bilo moguće napraviti jer gradivo iz toga razdoblja još nije bilo sređeno. Ono je dakako još uvijek u fazi sređivanja, posebice gradivo koje se tiče Republike Srpske Krajine, ali je osnutkom našeg centra u zadnjih pet godina tu napravljen veliki pomak koji je omogućio da u suradnji i sa Vladinim uredom pukovnika Grujića i sa ostalim institucijama imamo koliko-toliko preglednu i cjelovitu bazu podataka o poginulim građanima na okupiranom području Republike Hrvatske. Prema slobodnoj procjeni, dio gradiva još nije sređen, dio je tek nedavno prikupljen, a dio vjerojatno nikad neće ni biti nažalost dostupan.

U bazu podataka našega centra upisano je, po našim procjenama, otprilike najmanje 90 posto građana srpske narodnosti koji su poginuli u Domovinskom ratu na okupiranom području Republike Hrvatske. Nakon što se popis još jednom pregleda, on će se staviti javnosti na uvid. Dakako, to je već bilo planirano učiniti početkom ove godine, no s obzirom na novonastalu situaciju glede podizanja protutužbe

Srbije protiv Hrvatske, odlučeno je da se to do daljnjega odgodi.

Što se tiče same dokumentacije Republike Srpske Krajine, govorit ću RSK, pa da ne navodim puni naziv, ono pokazuje da uzrok smrti velikog broja građana srpske narodnosti na okupiranom području nije bilo izravno vojno djelovanje, već, primjerice, međusobna ubojstva, samoubojstva, pogibije nesretnim slučajem, primjerice prometne nezgode, nailazak na vlastita minska polja i tako dalje. Jednako tako određen broj vojnika i civila preminuo je prirodnom smrću od posljedica, primjerice, bolesti, starosti i tako dalje. Iako njihova smrt nije uzrokovana izravnim borbenim djelovanjem, i te osobe su unesene u bazu podataka kako bi se smanjila mogućnost manipulacije njihovim imenima, odnosno uzrocima njihove smrti. Dakako u tim slučajevima u rubrici „Okolnosti stradanja“ navedeno je da su umrli prirodnom smrću, odnosno od posljedica bolesti, a ne ranjavanja.

Uz to, zbog temeljitosti istraživanja u bazu podataka Centra unesena su imena svih poginulih pripadnika JNA kao i pripadnika paravojnih dobrovoljačkih formacija iz Srbije, Crne Gore i BiH, koji su prema dokumentima RSK, koji su pohranjeni u Centru, poginuli u Domovinskom ratu u Hrvatskoj. Bez obzira na to što nisu imali prijavljeno prebivalište na tlu Republike Hrvatske. Prema tome baza podataka koju ima Centar pokazuje ne

samo izravne demografske gubitke hrvatskih, građana srpske narodnosti na okupiranom području, već i ukupan broj pripadnika postrojbi JNA i srpske paravojne postrojbe koje su sudjelovale u agresiji na Hrvatsku.

Baza podataka poginulih osoba o kojoj govorim temelji se, što je već spomenuto, na zaplijenjenom gradivu srpske provincijencije. Sad ću samo kratko reći koje bi to gradivo bilo i o čemu se tu u osnovi radi. Isto ukratko da ne duljim.

Prije svega to su brojni popisi poginulih boraca i civila koje su sastavila određena vojna i civilna tijela na okupiranom području. Njih je na primjer moguće podijeliti na popise poginulih, ubijenih na cjelokupnom području RSK, na popise poginulih s prostora pojedinih oblasti, primjerice Dalmacija, Lika, Kordun, Banija, zapadna Slavonija, istočna Slavonija, Baranja, zapadni Srijem, te na poslijetku na popis osoba sa prebivalištem na tlu određenih općina, odnosno mjesnih zajednica koje su egzistirale u sastavu ondašnje RSK. Osim toga vrlo iscrpni podaci o poginulim borcima na srpskoj strani nalaze se u službenim vojnim zabilježkama smrti koje su sastavljane uglavnom prigodom takvih slučajeva u pojedinim postrojbama JNA i teritorijalne obrane pod kontrolom pobunjenika. Nadalje, koji su sastavljale postrojbe nakon toga Srpske vojske Krajine (SVK), milicije Krajine i tako dalje. Također kvalitetne podat-

ke između ostalog pruža i prilično dobro sačuvana, ne jedna, već više njih, bolnička evidencija i evidencija o poginulim, povrijeđenim i umrlim osobama, vojnicima i civilima, što je vrlo zanimljivo, osobito želim istaknuti obilno gradivo koje je sačuvano u tzv. Opštoj bolnici „Sveti Sava“ iz Knina koja je tad bila pod kontrolom pobunjenika.

Jednako tako trebalo bi spomenuti matične kartone vojnih obveznika koji su također dobro očuvani. Takvi spisi su prilično pouzdani. Oni sadrže ime, prezime poginule osobe, sadrže ime njezina oca, godinu i mjesto rođenja, mjesto prebivanja kao i datume i mjesto njegove pogibije. Većina dokumenata pokazuje čak i dalje, kojoj je vojnoj ili policijskoj jedinici poginula osoba pripadala, a pojedini dokumenti pružaju prilično, rekao bih, precizan opis pogibije određene osobe i donose čak i vrlo pouzdane i precizne podatke i o obiteljima tih osoba, o njihovim promjenama boravišta, pa i o njihovom zanimanju, stručnoj spremi i tako dalje.

Ovdje još naravno treba napomenuti da postoji precizna dokumentacija općinskih struktura RSK koja se odnosi na problematiku stjecanja obiteljskih invalidnina. Ovdje se radi o tome da ako je određena osoba poginula u sukobu, njezina obitelj je određenim organima RSK imala pravo uputiti zahtjev da se toj osobi, odnosno na temelju pogibije te određene osobe, toj

obitelji isplati, da se dodijeli određena invalidnina. Ovi dokumenti su prilično pouzdani. Oni su svrstani u pojedine dosjee ta na jednome mjestu oni donose gotovo sve relevantne podatke o stradaloj osobi, uključujući spise vojne i civilne provenijencije te ih možemo na prilično dobar način također iskoristiti.

Naposlijetku, nipošto manje vrijedno, valja istaknuti i sačuvano gradivo pojedinih matičnih ureda i kancelarija na području pod kontrolom popunjenih Srba. Tu osobito mislim na, ja bih rekao, isto vrlo pouzdane izvode iz matičnih knjiga rođenih, umrlih, pa i vjenčanih osoba radi nekih drugih podataka koji su vrlo temeljiti, precizni, nude nam obilje podataka i o obiteljima poginulih, odnosno umrlih osoba.

Sada ću reći nešto o tome što mi radimo, odnosno gdje, na koji način evidentiramo podatke iz spomenute dokumentacije. Centar za pohranu tih spomenutih podataka raspolaže određenom računalnom aplikacijom, možemo je nazvati bazom podataka, čiji raznovrsni parametri omogućavaju kvalitetno dokumentiranje, kasnije pregled informacija o poginulim i umrlim osobama na privremenom okupiranom području od '91. do '95. godine. Osnovne odrednice koje ova aplikacija koristi jesu ime, prezime, ime oca, nacionalnost, datum rođenja, mjesto rođenja, općina rođenja, adresa, mjesto i općina prebivanja, slika poginulog, ovo u velikoj mjeri naža-

lost nije dostupno, obrazovanje, zanimanje, status. E sad, o statutu se nudi nekoliko kategorija: pripadnik HV-a, pripadnik JNA i paravojnih postrojbi, civil, i to je to. Spol, JMBG, zatim razdoblje stradanja, datum i mjesto stradanja, način stradanja. O načinu stradanja postoji također nekoliko kategorija, dakle da li je osoba nestala, poginula, ubijena, umrla, izvršila samoubojstvo, smrt koja je nastupila kao posljedica ranjavanja, smrt koja je nastupila kao posljedica bolesti, da li je osoba poginula nesretnim slučajem, u prometnoj nezgodi ili je osoba eventualno ubijena u zatočeništvu. Također idući parametar su okolnosti stradanja. Ovdje također imamo nekoliko mogućnosti unosa. Da li je osoba stradala u vlastitoj kući, da li je poginula u borbi, da li je stradala u logoru, u zatvoru, u zbjegu prilikom bombardiranja, odnosno granatiranja, ili taj uzrok nije poznat. I također što se tiče počinitelja, imamo mogućnosti da li je počinitelj HV, JNA i paravojne postrojbe te ostali, uglavnom se to odnosi na Armiju Bosne i Hercegovine. Može se unijeti i bilješke o žrtvi, bilješke o njezinom stradanju te naposljetku vrlo bitne bilješke gdje se točno citira o čemu se radi, koji su izvori korišteni. Dakako ti izvori su kasnije dostupni i mogu se provjeriti.

Sada još nešto, samo ukratko, što se tiče samog broja do sada unesenih žrtava. Do dana 1. studenoga 2010. u spomenutu bazu uneseni su podaci za ukupno 5.444 poginule osobe te

1148 osoba koje su umrle prirodnom smrću. Od toga ukupno po narodnosti 6.000 je Srba, 390 Hrvata, 66 muslimana Bošnjaka, 16 Mađara, 1 Slovenac, 1 Rom, 1 Nijemac, 1 Talijan te 116 osoba ostalih nacionalnosti: Albanaca, Crnogoraca, Makedonaca, Rusa i tako dalje.

Glede njihova statusa u bazu podataka ukupno je uneseno 3.860 pripadnika bivše JNA i srpskih paravojnih formacija. Dakako uključivo sa krajinjskom, pripadnicima krajinjske teritorijalne obrane te njezine nasljednice Srpske vojske Krajine i milicije Krajine, od toga 3.643 Srba, 57 muslimana Bošnjaka, 40 Hrvata, 9 Mađara, po 1 Slovenac, Rom i Talijan te 108 pripadnika ostalih narodnosti. Civila je ukupno upisano 2.199, od toga 1843 Srba, 332 Hrvata, 9 muslimana Bošnjaka, 5 Mađara, 1 Nijemac, kao i 9 pripadnika ostalih narodnosti. Što se spola žrtava tiče, evidentirano je 5.562 muškarca i 1.030 žena.

Što se tiče načina njihove pogibije, ukupno je upisano 3.660 osoba koje su poginule, 170 nestalih, 856 ubijenih, uglavnom na neizravne načine, međusobni sukobi i tako dalje, već spomenutih 1.148 osoba koje su umrle prirodnom smrću, 386 osoba koje su počinile suicid, 289 osoba čija je smrt nastupila kao posljedica ranjavanja, zatim 12 osoba koje su ubijene u zatočeništvu, dok za 71 osobu ne raspoložemo preciznim podacima.

Što se tiče okolnosti pogibije, poznate su za ukupno 4.236 osoba, dakle za

ipak jednu relativnu većinu, od kojih 581 osoba stradala u vlastitoj kući, 327 prilikom granatiranja, topničkih napada, 1.469 osoba, najveći broj stradao je u borbi, 853 osobe su život izgubile nesretnim slučajem, 18 osoba je poginulo, odnosno umrlo u zbjegovima, troje u zatvoru, 985 osoba je stradalo na razne druge načine.

Što se tiče počinitelja, 1.642 osobe su poginule djelovanjem postrojbi MUP-a RH, ZNG RH, HV-a, 445 djelovanjem pripadnika JNA i paravojskih formacija, a 402 osobe djelovanjem ostalih čimbenika, najčešće u sukobima s pripadnicima 5. korpusa Armije Bosne i Hercegovine na području zapadne Bosne i Hercegovine.

Također što se tiče regija obitavanja pojedinih osoba, stradalih, poginulih, odnosno umrlih, sa područja sjeverne Dalmacije, njih je evidentirano 1.034, iz Like 707, sa Korduna 798, Banije 935, zapadne Slavonije 576 te iz istočne Slavonije i Baranje i zapadnog Srijema 748, a dokumentirano je također 149 poginulih osoba koje su imale prijavljeno prebivalište na području Srbije, 116 iz Bosne i Hercegovine, 11 iz Crne Gore, 9 iz Makedonije, dok za ostalih 1.509 osoba što je nažalost prilično velik broj ovi podaci nisu poznati.

Još eventualno nešto da kažem o problemima koji se javljaju pri radu na ovoj problematici. Najveći problemi svakako su uzrokovani netemeljitošću

i nepreciznošću podataka u gradivu srpske provincijencije. To mogu biti, primjerice, pogreške u pisanju imena i prezimena istih osoba na različitim popisima, pogreškama u podacima vezanim uz datume i mjesta rođenja, te datume i mjesta stradanja pojedinih osoba, nejasnom statusu, opet što već spominjemo, pojedinih osoba. Ni jedna osoba se, primjerice, na jednom popisu navodi kao civil, na drugom kao pripadnik paravojskih postrojbi ili JNA. Također postoje različite informacije i o obiteljima i mjestima prebivanja određenih osoba. To je osnova.

Jednako tako trebalo bi napomenuti kako je veoma teško, između ostaloga, utvrditi konačan broj poginulih na okupiranom području tijekom i neposredno nakon vojno-redarstvenih operacija „Bljesak“ i „Oluja“ 1995. godine budući da su raspadom RSK nestale i njezine strukture koje su trebale bilježiti spomenuta stradanja. No Centar je upravo posredstvom već spomenute Uprave za zatočene i nestale dobio precizne podatke o više od 400 poginulih ili ubijenih osoba, čija su tijela ekshumirana nakon provedene sanacije terena na oslobođenom prostoru RH u drugoj polovini '95. godine, te su informacije o istima također evidentirane i unesene u bazu podataka Centra.

Također jedan od problema što se tiče pojedinih regija i problematike toga evidentiranja podataka na njihovom prostoru, svakako se odnosi na nedo-

statak podataka o stradanjima boraca i civila s područja istočne Slavonije i Baranje, iz zapadnog Srijema kao i pripadnika JNA i paravojskih postrojbi iz Srbije i Crne Gore na tom području posebice tijekom bitke za Vukovar 1991. godine. Razlog tome jest u činjenici kako je velik dio značajnog gradiva, kako vojnih, tako i civilnih, struktura poginulih Srba iz hrvatskog Podunavlja nesumnjivo izručen i sklonjen na prostoru ondašnje SRJ, današnje Republike Srbije, tijekom procesa trajanja mirne reintegracije toga područja od 1995. pa do 1998. godine tako da tu podataka imamo relativno malo.

Naposljetku, s tim ću i završiti, nužno je napomenuti kako je rad našeg Centra na dokumentiranju žrtava Domovinskog rata i stradalnika gotovo priveden kraju. Naime, djelatnici Centra su pregledali i sredili veći dio arhivskog gradiva RSK koji im stoji na raspolaganju te su iz istoga izvršili odabir svih dokumenata koji na bilo koji način evidentiraju stradanje, a podatke o istome unijeli su u već spomenutu računalnu bazu.

Ono što planiramo napraviti u budućnosti i zapravo na čemu se već radi jest rad na stvaranju osobnih dosjea za svaku poginulu ili umrlu osobu, a u skorije vrijeme planira se i njihova digitalizacija i pridruživanje bazi podataka. Plan je sakupiti sve podatke, sve izvore gdje se spominje određena osoba koja je unesena u bazu podata-

ka, nakon toga digitalizacija toga i nakon toga pridruživanje bazi podataka tako da bi se jednim klikom mišem doslovno izlistali svi ovi skenirani podaci, čime bi se dobio uvid u ovu dokumentaciju. To bi dakako doprinijelo daljnjoj vjerodostojnosti i pouzdanosti budućih istraživača. Evo ja vam zahvaljujem.

Igor Roginek:

Hvala, kolega Ružić. Ja bih samo dodao da je *Documenta* tijekom ovog dvogodišnjeg istraživačkog rada ostvarila prilično dobru suradnju sa Memorijalnim centrom i da smo razmijenili neke podatke, posebno za područja Banovine, odakle smo iz Centra dobili njihove tadašnje radne baze podataka koje smo mi na terenu još dodatno provjerili i spremamo se rezultate tog rada na terenu prikazati suradnicima iz Memorijalnog centra.

A kako zapravo sve te ratne situacije utječu na migracije stanovništva, nekoliko riječi će nam reći dr. Babić iz Instituta za migracije i narodnosti. Sociolog kojem su zapravo fokus interesa upravo ratne migracije, nacionalno pitanje, nacionalizam, suživot Hrvata i Srba. Jedan od projekata koji je dr. Babić provodio bio je „Domovinski rat i promjene etničke strukture“ pa molim dr. Babića da podijeli s nama neka od svojih zapažanja.

Samo još jedna informacija. S obzirom da nismo počeli točno u 9h, produžit ćemo malo ovu sesiju tako da

ostavimo malo vremena za raspravu do 10:15. Izvolite, gospodine Babić.

Dragutin Babić:

Hvala lijepo. Ja vas sve lijepo pozdravljam. Evo već je rečeno gdje radim, a ja ću nešto reći o tome što radim i kad sam to počeo jer mislim da neka moja iskustva kao sociologa i zapažanja mogu biti zanimljiva, naročito sa razine kvalitativnog aspekta priče, dakle ne toliko ovog kvantitativnog iako i kod mene ima statistike, ali sam se odlučio reći o nekim svojim iskustvima sa terena. Želim reći zašto je to važno, zašto je važan ovaj terenski rad koji sam proveo. Kasnije ću ukratko u retrospektivi osvrnuti se na sva svoja istraživanja, naravno koliko vrijeme dopušta, samo da iznesem ono bitno iz toga svega.

Bitno je po mom sudu zato što sva ta istraživanja razbijaju predrasude, one uhodane istine u javnom mnijenju koje postoje pa sam se i ja često suočio ili upravo s time da moram svoja preduvjerjenja odmah ili brzo razbiti, da tako kažem, jer se suočiš sa nečim sasvim drugačijim nego što si zamišljao u svojoj glavi ili što si čuo u javnom mnijenju, televiziji i tako dalje, od televizije, od medija i slično. Naravno, kad govorimo o istraživanjima, reći ću da to radimo od '94. godine, i to vrijeme nisam bio u Zagrebu, u Zagrebu sam u Institutu od '99., ali sam radio kao profesor u Novoj Gradiški, baš na ratnom području, tako da sam odmah neposredno upisao postdiplomski i

odlučio se za ova empirijska istraživanja. Prvu anketu sam radio u Brodsko-posavskoj županiji krajem '94. godine. Bila je to tema socioekonomski aspekti, zbrinjavanje izbjeglica i prognanika, anketirano je 349 ispitanika, 230 izbjeglica i 119 raseljenih osoba, odnosno unutarnjih izbjeglica, u državnoj terminologiji prognanici, u sociologiji raseljene osobe.

I sad mogu reći, taj prvi dojam, to prvo iznenađenje koje sam tu na neki način doživio, radi se o odazivu i odnosu prema anketiranju. Ja sam očekivao da će ti ljudi koji su došli iz susjednih sela, Bogićevaca, Dragalića i tako dalje, iz zapadne Slavonije, ali već tada i izbjeglice iz Bosne, da će rezonirati otprilike ovako: u svim tim našim mukama, samo si nam ti još trebao sa tim tvojim papirima. Međutim, bilo je baš obrnuto, što je mene iznenadilo. Bilo je obrnuto u tom smislu da su oni gotovo imali potrebu pričati o sebi, naročito o životu prije. Govorili su kako su imali kuće, kako su sve imali, kako su stekli, sada to nemaju. Onda sam se pitao u čemu je tu poanta priče? Zbog čega imaju baš toliku potrebu to govoriti, više od onog što sam ja pitao u pitanjima? Mislim da je poanta priče u sljedećem: da je to jedna potreba za dokazivanjem identiteta. Drugim riječima, to su ljudi istrgnuti iz svojih ognjišta, istrgnuti iz svojih kuća. Najednom su se našli na brisanom prostoru i oni sugovorniku imaju potrebu reći: „Pa ja sam imao svoju kuću. Ja sam bio ugledni građanina. Imao sam

svoje zanimanje, svoju plaću, sad nemam ništa.“ To je psihološka potreba upravo na ovoj identitetskoj razini pokazati i dokazati pa mi smo isto ljudi kao i ovi tu kod kojih smo smješteni i gdje smo došli i tako dalje. To je meni bila zanimljiva opservacija.

Pa, naravno, onda se suočite sa drugima kao istraživač, recimo. Naravno da je razlika kad anketu ispunjavaju ljudi sa četiri razreda škole i oni sa srednjom školom. Tu vidite taj problem, ali to je sad i naravno problem ukupnog što anketa može ponuditi, ona ima svoje domete. Recimo, kod osoba slabijeg obrazovanja, govorim o ljudima na primjer sa četiri razreda osnovne škole, oni ne mogu rezonirati na onoj višoj razini apstrakcije pa kad im ponudite četiri alternative kao mogućći odgovor, on vam priča svoju priču. Nema on vremena za a), b), c), d), nego jednostavno priča priču. I onda anketar, to sam bio ja, i moji učenici tada koji su mi pomagali, mora se tu jednostavno dovinuti, da tako kažem, i sam zaokružiti ono čemu je najbliže. Već kad date nekom srednjoškolcu, on drugačije reagira, može to fino posložiti. Govorim, eto, o jednom iskustvu, čistom metodološkom na to pitanje.

Ili, na primjer, imali smo slučaj da je učenica anketar upitala dotičnog što je po nacionalnosti jer to je bilo predviđeno unutar korpusa pitanja, odnosno kao varijabla, kao nezavisna varijabla da bi se to moglo obraditi statistički. Dotični je bio Srbin po nacionalnosti

i on je tu eksplodirao. Bilo je problema. Ja sam morao sredivati, umirivati, jer je on mislio da to ide na neku razinu provokacije, iako je bilo obično pitanje. Govorim o jednom teškom kontekstu u kojem se anketa provodi i prethodnici su govorili koliko je kompleksan posao da uopće uđete u tu priču. I jedna možda digresija. Jedan od boljih načina ulaska u jednu populaciju je kad imate čovjeka iz te populacije, koji ima tu određeni ugled, koji je njihov, da tako kažem, bez obzira da li ovo njihov odnosi na nacionalno, na mjesno, iz tog sela i tako dalje. Jednostavno, tko ima određeni legitimitet tu kod te populacije, onda vam je sve lakše jer je vas on preporučio, da tako kažem, lakše to sve nekako ide.

Idemo na drugu moju anketu. Ona je bila 1999. E, to su već ona vremena nakon rata, gdje me je zanimao suživot, što sam obradio u doktorskoj disertaciji. Dakle, to pitanje suživota povratnika Hrvata, već su se i Srbi vraćali, povratnika Srba, i useljenika iz Bosne i Hercegovine i Vojvodine, nešto je malo bilo u zapadnoj Slavoniji. Tu isto dolazite do određenih socioloških spoznaja. Na primjer, vidite što je to odgovaranje u ambijentu socijalnog komformizma. Naravno u tom anketiranju Srbi su bili najkooperativniji, što ne iznenađuje, jer je to populacija koja je praktički otišla sa tog prostora, nosi, što opravdano, što neopravdano, stigmu pobunjenika na tom prostoru. Slojevita je to priča. Naravno, nemamo sad vremena toliko, ali hoću reći,

imate vrlo težak ambijent za tu populaciju. I oni su jednostavno dalje, i to relativno stanovništvo, srednje i starije dobi, i oni su tu najkooperativniji, najskloniji tome da odgovaraju. Na primjer, na pitanje anketara. Tu je već srednja pozicija ovih iz Bosne i Vojvodine, dok naravno naj..., kako bih rekao, najtvrdi su tu bili ovi domicilni, hrvatski, koji se sad osjećaju kao potpuno svoji na svome i oni su sad manje tu spremni, da ne kažem da sam imao većih problema, ali to su slojevite razlike koje uočite kao istraživač. Dakle, već je teže kod njih bilo, manje su bili spremni odgovarati na ta pitanja i malo su se ignorantski odnosili prema tome i tako dalje. Do određene granice, kažem. Opet su to nijanse i slojevi.

Ono što kao istraživač uočite, što ću naročito kod ove treće ankete koju bih vam spomenuo i na primjeru pokazati, to je koliko zapravo, kad stvari ne poznajete iznutra, koliko ih zapravo ne znate. Suočite se sa velikom slojevitošću na primjeru tih odnosa u lokalnim zajednicama. Sa velikom slojevitošću unutar onog što je po mom sudu i najteži problem ovog rata. To je ta pokidanost primarnih socijalnih veza, susjedstva, prijateljstva bračnih odnosa, posebno na relaciji Hrvati-Srbi. Suočite se i da unutar toga, iako su te veze pokidane, imate neke segmente očuvanih tih primarnih socijalnih veza koje vas naprosto iznenade jer ih niste nigdje mogli ni čuti niti se o njima govorilo, što opet proizlazi

iz određenih politika. Nije to baš sve slučajno.

Prelazim baš na tu treću anketu da bih vam ilustrirao o čemu govorim. Ta treća je rađena kad sam krenuo od Brodsko-posavske županije i došao do cijele Hrvatske. Treća je obuhvatila četiri velike hrvatske regije: istočnu Slavoniju, zapadnu Slavoniju, Baniju i Dalmaciju. Rađena je 2004. godine. Dakle, to je opet jedan odmak, pet godina poslije ove, iako je slična po svojim pitanjima, odnosi se uglavnom na suživot i na rekonstrukciju tih lokalnih zajednica, posebno njihovih primarnih socijalnih mreža, kako se sada nakon rata obnavlja, i da li se uopće obnavlja susjedstvo, prijateljstvo, sve te pokidane situacije unutar tih ratnih priča.

Dolazim do ovog što želim ilustrirati, a što javnost vjerojatno malo zna, čak rekao bih i sada, ali onda u istraživanju do toga dođete. To je susjedstvo. Jedno od pitanja je bilo, vrlo sam eksplicitno pitao Hrvate: "kako su se Srbi prema vama u ratu ponašali?" Jedan odgovor je bio štitili su me. Naravno, napadali su me, ali ja se želim sad zadržati na ovome jer je on ilustrativan za ono što želim reći. Naravno, isto sam to pitao i Srbe, s tim da je jasno rečeno „kako su se Hrvati prema vama ponašali“, ne neki drugi, nismo govorili o susjedima druge nacionalnosti. Ovdje oni nisu istraživački bili zanimljivi. I kakvi su odgovori? Na pitanje „Kako su se susjedi prema vama ponašali“, ispitanici

ističu da su ih susjedi druge nacionalnosti štitali. Naravno, govorit ću sad u postocima. Ti postoci se kreću od 7,4 posto u zapadnoj Slavoniji, 9 posto u Dalmaciji, ovo je iznenađenje, 16,7 posto u istočnoj Slavoniji i 17,3 posto na Baniji. Ono što je bitno ovdje reći, nisu to odgovori samo jedne strane. Imate čak približno iste odgovore kod Hrvata i Srba. Dakle, jedan nalaz koji je praktički vrlo bitan za razumijevanje situacije. Naravno da je ona mnogo kompleksnija i da nije on važan za nekakvo zaustavljanje rata i slično. Ne na toj razini, ali je važan iz dva razloga: on pokazuje slojevitost rata, dakle nisu svi isti, to je jedno. I pokazuje, odnosno on je jedan nukleus za poslijeratnu situaciju, kao jedna jezgra oko koje se može graditi poslijeratni suživot. Jedan primjer iz najteže situacije, iz ratne situacije gdje ljudi različitih nacionalnosti, i to nacionalnosti koje su direktno konfrontirane u ratu, jedni druge štite pod cijenu vjerojatno i vlastite žrtve, opasnosti. To je ono što politike nerado koriste, jer im trebaju neke druge priče pa ovakve priče nerado koriste čak i u poslijeratnom razdoblju da bi afirmirale suživot, odnosno afirmirale rekonstrukciju tih lokalnih zajednica i njihovih primarnih socijalnih mreža. Ovo sam htio reći. Ima čitav niz takvih nalaza, ali nemamo sada vremena. Vrijeme je ograničeno. Htio sam samo na jednom primjeru ilustrirati o čemu se tu radi i zašto je to istraživanje važno.

Četvrta anketa je već novija, ona je iz

2008. Tu smo uključili neke druge nacionalne pripadnosti, ali sam zadržao Srbe, isto tako iz meni istraživačkih zanimljivih razloga, tako da imamo Čehe, Mađare, Slovake, imamo srpsku populaciju gdje sam podijelio Srbe na Srbe sa bivših ratnih prostora i Srbe izvan bivših raznih prostora, jer sam htio napraviti usporedbu, da vidim imali li razlike u njihovim stavovima prema određenim pitanjima. Evo samo jedna tablica koja ipak ilustrira da te razlike postoje.

Na primjer, pitanje u anketi je bilo nacionalna pripadnost i najbolji prijatelj. Tko su vaši najbolji prijatelji? Ponudio sam sljedeće alternative: „isključivo moje nacionalnosti“, „moje nacionalnosti i Hrvati“, „imam prijatelja različitih nacionalnosti“. Za ovu priču recimo kako izgleda samo ovo „isključivo moje nacionalnosti“, mislim da je najzanimljivije. Dakle, koliko se unutar grupe samo nalaze prijatelji. Kod Čeha je to 1, 8 posto, dakle vrlo malo, kod Mađara 3,9 posto, kod Slovaka 3,9 posto, i sad pogledajte, Srbi i bivši ratni prostori 16,6 posto, Srbi izvan bivših ratnih prostora 8,2 posto. Dakle, praktički srpska populacija se izdvaja po ovom pitanju u odnosu na ostale analizirane skupine, Čehe, Mađare i Slovake, a opet unutar srpske populacije veća je nacionalna homogenizacija kod Srba na bivšim ratnim prostorima, što je ipak relativno lako objašnjivo kad se znaju okolnosti i kad se znaju posljedice rata i čitave te priče stigmatizacije. Više te skupine

nego u jednoj urbanoj cjelini u gradovima i slično. Onda imate ilustraciju toga svega i zašto je to tako, zašto se kod Srba sa bivših ratnih prostora prijatelji više nalaze unutar skupine nego kod Srba izvan bivših ratnih prostora, a još daleko više opet u odnosu na ostale ove analizirane nacionalne skupine.

Dalje, osim ankete radio sam intervjue. Spomenut ću ukratko tri u različitim vremenskim razdobljima. Prvi je vezan uz onu moju prvu anketu jer sam pored ankete radio intervju sa aktivistima humanitarnih organizacija i dužnosnicima ustanova za zbrinjavanje izbjeglica i raseljenih osoba. Najkraće, tu sad vidite više oficijelnu stranu priče. Tamo vam govore neki srednji akteri rata, ovdje govore oni koji već ispred države nešto trebaju promatrati ili ispred udruga. Naravno da se tu već priče malo razlikuju u odnosu na one.

Ako mogu ovdje na primjeru kod smještaja, manje primjedbe su iznosili oni na selu, više primjedbi su iznosili oni koji su manje obrazovani i žene. To su tako neka ovako zapažanja kod tog prvog intervjua. Drugi sam radio '99. s povratnicima Hrvatima, povratnicima Srbima i useljenicima. I sad tu recimo imate u tim intervjuima tri skupine. Ono što je zanimljivo je da postoji animozitet između svih njih, dakle ne samo na relaciji Hrvati – Srbi, nego na relaciji domicilno hrvatsko stanovništvo i ovo useljeno iz Bosne. Taj animo-

zitet nije te razine kao Hrvati – Srbi, ali je isto tako dosta prisutan. Oni njih smatraju kao drugačije mentalitetski, samo idu po humanitarnu pomoć i tako dalje naravno. Sociološki gledano, imate oskudne resurse gdje svi nemaju dovoljno, a onda naravno lako je iz toga izvući kao oni dobivaju više, na osnovu toga su netrpeljivosti, trvenja i slično. Bitno je zapaziti da nisu uvijek, kako bih rekao, konflikti nisu uvijek samo na toj nacionalnoj razini, nego su i na ovoj zavičajnoj, recimo to tako. Regionalnoj. Tko je više domaći, naravno. Hrvati u Dragaliću i Bogićevcima se smatraju domaći, to je njihovo, njihova je država, a ovi su, iako su dobili državljanstvo, ipak tu stigli, ne bi trebali imati ista prava. To se gotovo ne kaže tako do kraja, ali otprilike je to to.

Još jedan intervju koji je meni posebno bio zanimljiv, to je Druga srednja škola Vukovar gdje smo zapravo radili anketu, pa sam jedan brzi intervju, on nije možda metodološki kad bi se jače gledalo, baš ne zadovoljava sve metodološke kriterije. Imali smo svega nekoliko učenika s jedne i druge strane, ali meni je bila važna za ilustraciju. Uzeo sam Hrvate i Srbe učenike Druge srednje škole. Evo ja ću ukratko, možda će biti zanimljivo bar nešto iz ovoga, da vas puno ne zamaram, ali... „Usporedite kontekst starijih Hrvata i Srba međusobno sa komuniciranjem vaših vršnjaka hrvatske i srpske nacionalnosti, što zapažate?“ Htio sam vidjeti ima li tu razlike u kontaktima

starijih. Ovo je 2004. godina, samo da se može pratiti, i učenici u školi.

Inače samo da kažem ovo, isto jedna digresija, možda pojašnjava stvar. Oni su pokušali najprije da s tim učenicima idu u istu smjenu, Hrvati i Srbi. Međutim, nije išlo. Bilo je to ono neposredno poslijeratno razdoblje. Bilo je došlo do konflikta, dobacivanja, mnogih problema, onda su ih razdvojili po smjenama. Do podne su išli Hrvati, poslijepodne Srbi, ako imam dobre informacije. Mislim da je još uvijek i sada tako, nisam sto posto, ali evo klimaju glavom, znači da je.

Evo odgovora na ovo pitanje učenik, drugi razred, Hrvat, kaže: „Stariji slabije kontaktiraju. To je zbog rata i ratnih sjećanja. Sve je ovdje jako zategnuto i opterećeno ratom. Mi mlađi smo više u kontaktu. Uglavnom se nalazimo u gradu. Neki stariji ljudi su zadržali prijašnje kontakte i razgovaraju međusobno. To je posebno prisutno tamo gdje ima mješovitih brakova. Roditelji utječu na djecu i njihove kontakte i kažu im kako da se ponašaju.“ Ili ovo, još jedan učenik Hrvat pa ću uzeti dva učenika Srbina da vidimo malo tu možda razliku. Učenik Hrvat, drugi razred: „Ratna događanja su vrlo svježja i to je opterećenje za sve. Sve opet zavisi od osobe do osobe. Neki su sadržali neke prijašnje veze, ali je takvih malih. Kod mladih zna biti sukoba, ne baš često, ali se jednom godišnje dogodi u našim krugovima da se posvađamo i potuče-

mo. Dođu radikalniji s obadvije strane pa psuju, pjevaju pjesme iz rata i onda se sukobe.“

Ili evo dva učenika Srbina. „Ja mislim da su moji roditelji bolji sa njima nego ja sa Hrvatima. Mlađi su naučili loše navike u porodici i svojoj životnoj okolini, dosta je toga zatrovano, atmosfera je teška. Najviše me nervira klima u kojoj oni od tri godine viču Srbije i slična dobacivanja. Mlađi su zatrovani pričama starijih.“ I još jedan učenik Srbin, treći razred: „Više kontakata imaju stariji, mlađi nemaju puno kontakata, slabo se družu i razgovaraju. Dobacuju nam: ‘Gde ste Srbi?’ Viču nam četnici. U kafićima se tučemo s njima. U školi nema tučnjave. Kontrola je veća, ali smo razdvojeni.“ I sad nabraja, kaže: „Hrvatski kafić je Koladis, puštaju se narodnjaci u kafiću, u Tri ruže nema nijednog Hrvata, u kafićima Bleki i Ferrari je miješano. Dolaze jedni i drugi.“ Zanimljivo sa lokalnog terena.

Još bih rekao jednu metodu koju sam koristio u ovoj anketi iz 2004., a to su etnografski zapisi. Vidio sam da jednostavno, dok ljudi odgovaraju na pitanja iz ankete, oni idu i sa jednom svojom pričom koja ide izvan okvira ankete, ali je vrlo zanimljiva. To su priče o njihovim susjedima, o problemima. Zapisao sam to na poleđinu ankete i kasnije to zgodno, po mom sudu, za interpretaciju u tom smislu što daje onu jednu neposrednu, iskustvenu priču tih ljudi koja nije sadr-

žajna u nekim mojim tamo ponudjenim alternativama a), b), c), d), nego jednostavno čovjek iz duše priča pa ja to stavim na papir.

Na primjer, nekoliko isto, da radi vremena ne idemo predaleko jer nemamo toliko. Useljnik/useljenica, Dragalić, vjerojatno Hrvatica iz Bosne. Kažem vjerojatno jer naravno da sam se suočio da, kao što je jasno da unutar te useljeničke populacije ima 2-3 posto i nekih drugih. Većina jesu Hrvati, ali naravno da se nađe i Srba i nekih drugih koji su brakovima bili sa Hrvatima ili Hrvaticama. Jedna useljenica u Dragaliću kaže: „Stigla sam iz Travnička. Suprug je iz Bosne Gradiške. Imali smo kućne prijatelje, sa svima smo bili dobri. Dobri smo sa Srbima. I danas smo sa njima u kontaktu. Komšiluk vrlo slabo funkcionira. Srbi su nas dočekali na Vlašiću“, misli se kad su odlazili tamo, „i pomagali, Muslimani nisu.“ Onda dalje, jedan Dragutin useljnik, Medari, kaže: „Ostavio sam objekt od dva miliona maraka. Žao mi je što sam ovdje došao. Velik je nerad, velika je socijala. Nismo iglu iznijeli, zadužili smo se.“ Ili ovaj jedan slikovit miješani brak useljenički, kaže: „Oženio sam Srpkinja“, kaže useljnik iz Stare Gradiške, Hrvat, „Bilo je dobro. Ja joj kažem: ‘Ando, ajde glasaj za nedjeljivu BiH.’ A ona kaže: ‘Ja ću za Srpsku glasat. Ja sam ugrožena.’ Nisam joj nikad ništa rekao. Živi, ostala je tamo, živi kako znade, razveli smo se. Rođen sam kod Banja Luke. Tu je bilo nešto Srba. Lako je oprostiti ono-

me kome nitko nije stradao. Arkanovci su mi nećaka izubijali. Našao se jedan među njima koji je rekao: ‘Dosta je!’ Oni su mu rekli: ‘Kud si išao s nama kad ga poznaješ?’ Idu oni iz Glavaša Srbi i nose automate i istjeruju nas, stari Srbi ne pozdravljaju, došli su i napravili problem. Domaći Srbi su protiv doseljenih. Oni bi prije da se vrate Hrvati.“ Evo možda da uzmemo još dva primjera. Imam Hrvate, ove Srbe nisam, ali evo dva Hrvata starosjedioca pa ću još...

Igor Roginek:

Može samo da malo skratimo?

Dragutin Babić:

Aha, jesam predugo ja?

Igor Roginek:

Već je vrijeme otišlo...

Dragutin Babić:

Ja se ispričavam. Čovjek nema osjećaj točno, ali dobro, evo... Ajde rekao sam dva primjera, stvarno minuta i onda neću dalje, malo sam očito prekoračio... „Išli smo Srbima za Božić. Čim su prošli prvi izbori, oni su prekinuli kontakt. Samo jedan Srbin je ostao. Svi su bili ranije naoružani u kolovozu '91. Jedan mi je pružio ruku, ja sam ga odbio“, Hrvat starosjedilac iz Dragalića. To je jedno selo kod Nove Gradiške, kod Okučana. I evo još jedan samo. „Ne volim Srbe. Ne mogu podnijeti Bosance.“ I sad spominje nekog Rogića iz Trnave da se slaže s njim. „Slavit ćemo preobraženje u svojoj državi.

Čekam onoga što mi je zapalio kuću. Protiv sam dvojnog državljanstva.“ To je sad to, kao primjer i ilustracija etnografskih zapisa. Ne bih sad dalje zbog vremena. Mislim da sam rekao ono što sam htio, uglavnom.

Igor Roginek:

Hvala dr. Babiću. Dakle, ovo izlaganje nije bilo direktno vezano za metodologiju i dokumentiranje ljudskih gubitaka, ali dalo nam je možda jednu sociološku sliku u kakvom kontekstu radimo svi koji se time bavimo. Stvarno smo produžili. Prošli smo, probili smo vrijeme dosta. Ja bih predložio da čujemo još kolegicu Elizabeth Minor iz Oxford Research Group iz Londona, a da onda odemo na kratku pauzu i nakon toga ostavimo vremena za raspravu od desetak minuta, da "ukrademo" od sljedeće sesije, ako vam je to O. K.

Dakle, Elizabeth, izvoli.

Elizabeth Minor:

Hvala vam, Iгоре, što ste me pozvali na ovu konferenciju. Ja sam istraživačica u Oxford Research Group iz Londona. Bavim se pitanjima mira i sigurnosti, a danas ću govoriti o jednom istraživačkom projektu u kojem sudjelujem, projekt pod nazivom „Kako su dokumentirane žrtve rata na individualnoj razini?“ Dala sam vam svoj letak, sažetak projekta se nalazi u materijalima koje imate pred sobom. Dakle, mi za cilj imamo dokumentirati svu praksu vezanu za evidentiranje civilnih žrtava. Postoji projekt o

evidentiranju žrtava u oružanim sukobima na individualnoj razini, svugdje gdje je bilo nasilnih smrti. Kada postoji politička volja da se evidentira svaka žrtva kao pojedinac, mislimo da je to jako bitno, između ostaloga, kao i ostalo što su ostali govornici spomenuli, jer svaki ljudski život je vrijedan i svaku žrtvu treba priznati i evidentirati. Takvi podaci su potrebni da bi se dobio uvid u konflikt i provela pravda. Treba smanjiti prijeptore o broju mrtvih i spriječiti daljnje cikluse konflikta te potaknuti pomirenje. Mi radimo na tom cilju na tri načina. Gradimo mrežu organizacija u cijelom svijetu za razmjenu stručnjaka, zatim izradujemo web-platfomu za te organizacije da razmjenjuju svoje prakse. Imamo i jedan pravni projekt. Nema pravne obveze da se evidentira žrtve prema međunarodnom pravu i pravu koje se temelji na slučajevima, ali treba razviti međunarodni instrument za evidentiranje žrtava. S tim pravnim istraživanjem potaknut ćemo međunarodne organizacije, vlade i zajednice te nevladine udruge da se više uključe. Moj istraživački projekt je sada u fazi pilot-projekta i imamo tri upitnika, intervjua koji su postavljeni svim institucijama koje evidentiraju žrtve i način njihove smrti, koje izvore su koristili i što im je još dostupno, koje su teškoće s izborima, metode, način prikupljanja podataka i obrade podataka itd. Zatim problemi s kojima se suočavaju u kontekstu u kojem rade i koja rješenja nalaze za probleme i kako evidentiraju žrtve, što prolaze u

tom procesu. Prikupljam sve te podatke kako bih sagledala kako se to obavlja u različitim uvjetima i da vidimo koja su dobra rješenja i dobre prakse kako bismo to upotrijebili u budućnosti. Za ovu konferenciju je bitno kako se organizacije nose sa pravnim statusom svog rada. To je detaljno zabilježeno. Da li to uzimaju iz međunarodnog humanitarnog prava i kako izrađuju kategorije, i kako odlučuju koja žrtva u koju kategoriju spada? Te zašto koriste kategorije za obitelji naknade koje dobivaju kako bi se dobila prava slika o ratu? Ili zbog suđenja ratnih zločina? Mislim da je to bitno za zajednice koje evidentiraju žrtve sukoba. Kada završimo ovo istraživanje, objavit ćemo jedan set radova sa dobrim rješenjima i definicijama, metodama i praksama različitih organizacija koji bi mogli koristiti svi koji će se baviti dokumentiranjem žrtava. Imat ćemo i politiku za širu javnost. Željela bih anketirati sve koji se bave ovim radom, sve nevladine organizacije koje se bave ovim područjem, pojedince koje to zanima. Započet ćemo s globalnim praktičarima, odnosno mrežom globalnih praktičara koja obuhvaća 21 organizaciju, od Afganistana do Somalije. Naravno postoje organizacije u ovoj sobi koje su uključene u to, i možda nam se žele pridružiti. Sada proučavamo organizacije koje djeluju međunarodno. A ako imate interesa za sudjelovanje u ovome, slobodno mi se javite poslije. Kako evidentirati žrtve u takvim organizacijama? Prvi način na koji ću pozvati ljude da sudjeluju u pilot-pro-

jektu u šest mjeseci, dok ću anketirati, trebamo imati konferenciju sredinom sljedeće godine koja će obuhvatiti sve organizacije koje se bave tom praksom i raspravljat ćemo o tome što smo već prikupili te istražiti te materijale i vidjeti što s tim dalje. Organizacije koje se bave tim radom dobrodošle su da se uključe i da nam pomognu. Što želimo postići ovim istraživanjem? Na jednome mjestu želimo analizirati radi sadašnje i buduće evidencije žrtava kako ljudi rade tako da ovo područje postane priznato područje i da se mogu razmjenjivati informacije. Mislim da je zajednički cilj ovih organizacija, istraživačkih skupina otprilike isti. Naravno željela bih vam više reći o tome čime se bavim. Ako me sami želite nešto pitati, vrlo ste dobrodošli da to učinite tijekom pauze za kavu. A sada vam zahvaljujem.

Igor Roginek:

Hvala, Elizabeth. Vjerujem da će se kolege i kolegice koje sjede danas ovdje rado uključiti i u vaše aktivnosti, u vašu mrežu.

U redu, pauza; skratit ćemo ju na 15 minuta i isprika još jedanput zbog probijanja svih planova, ali eto, izlaganja su bila vrlo zanimljiva da bismo ih prekidali.

* * *

Snježana Vasiljević:

Lijep pozdrav svima. Evo nas opet nakon kratke pauze. Moje ime je Snježana

na Vasiljević. Ja sam s Pravnog fakulteta u Zagrebu, predajem europsko javno pravo, ali moj uži interes je diskriminacija, položaj žrtve, međunarodno humanitarno pravo i puno, puno toga. Pridružila sam se radu *Documente* budući da me izrazito interesira njihov rad, posebno suđenja za ratne zločine i evo iz tog razloga sam dobila počasnu ulogu danas ovdje.

Moji današnji gosti bave se izrazito zanimljivim temama, ali prije nego što dam njima riječ, ostavit ću malo mjesta za one koji možda imaju pitanja koja se odnose na prvi dio današnjih izlaganja, znači na prvu sesiju. Dakle, imamo malo vremena, ako ga želimo iskoristiti za ta pitanja, iskoristit ćemo ga, ako ne, prelazimo na drugi dio. Evo imamo pitanja.

Bogdan Ivanišević:

Pitanje za Sandru. Možda sam propustio, ali nisam siguran da li si navela koji su sekundarni izvori koje koristite u svom radu? Ako jesi, onda izvinite da ne oduzimamo vreme, onda ću je pitat kasnije u hodniku.

Sandra Orlović:

Ja mislim da sam navela, ali evo. Ako nisi čuo, onda ne vidim problem u tome da ponovno navedem. Dakle, različiti su primarni i sekundarni izvori u odnosu na utvrđivanje poimeničnog registra žrtava i drugačiji su primarni i sekundarni izvori u odnosu na utvrđivanju samih okolnosti, smrti ili nestanka. Što se tiče poimeničnog regi-

stra ljudskih gubitaka, koristimo više primarnih izvora. Navela sam da su to izjave svedoka ili članova porodica, sudska dokumentacija, lista nestalih osoba Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, zapisnici o predaji tela, fotografije memorijala i spomenika i nekoliko zvaničnih dokumenata vlade Srbije i kosovskih institucija. Svi drugi izvori, poput novinskih članaka, publikacija, pa evo da vam kažem, imamo i primer jedne guslarske pesme, i to nam je sekundarni izvor. Dakle, sve van ove liste nam koristi kao sekundarni izvori kada se tiče utvrđivanja same činjenice utvrđivanja ubistva ili nestanka neke osobe.

Kada su u pitanju okolnosti smrti ili nestanka neke osobe, situacija je malo drugačija. Imamo samo dva izvora koja smatramo primarnim. Prvi, to je izjava svedoka, odnosno člana porodice, i drugi je sudska dokumentacija. U ovoj situaciji svi drugi izvori su sekundarni. Možda možemo razgovarati zbog čega je to tako, ali brojni, recimo, zvanični dokumenti vlade Srbije su vrlo, na prvi pogled, problematični u pogledu opisa okolnosti stradanja. Neki izvori uopšte ne sadrže podatke o okolnostima stradalih. Dakle, to su sve faktori koji su utjecali da samo ova dva izvora, izjavu svedoka, odnosno člana porodice, i sudsku dokumentaciju izdvojimo kao dva primarna izvora u pogledu utvrđivanja okolnosti.

Bogdan Ivanišević:

Mogu još jedno pitanje? Isto za Sandru. Među sudskom dokumentacijom mislim da si navela i optužnice kao primarni izvor utvrđivanja same činjenice smrti. Mene je to zanimalo pošto je optužnica samo akt jedne strane. U sporu nije dokazano ničim čime se rukovodite da tome dajete takvo poverenje, da vam to bude dovoljno čak za utvrđivanje da je lice umrlo ili nestalo.

Sandra Orlović:

Pa optužnica uglavnom sadrži... Delomično si u pravu. U situaciji kada nemamo dokumente iz nastavka krivičnog postupka, neku presudu, prvostepenu ili drugostepenu, postavlja se pitanje kako tu optužnicu kao krajnji optužni akt možemo uzeti kao relevantnu za utvrđivanje činjenice smrti. Ali u svim optužnicama zapravo tužilac kao dokaze, odnosno kao potkrepljujuće dokumente za činjenicu da je neko lice ubijeno ili nestalo navodi neke dokaze poput zapisnika o uviđaju, ili izvode iz matične knjige umrlih. Dakle, ta optužnica je uvek potkrepljena nekim relevantnim dokumentima koji nam pružaju neku sigurnost, odnosno uverenje da se zaista radi o tome da je ta osoba izgubila život ili nestala, ali u pogledu okolnosti smo vrlo oprezni. Naravno, postoje neke optužnice, posebno sudova u Srbiji protiv Albanaca, koje su vrlo problematične i u smislu pravnih kvalifikacija, ali i opisa događaja, te tim optužnicama, kad je u pitanju opis okolnosti, prilazimo sa velikom dozom opreza.

Snježna Vasiljević:

To je to? Hvala. Evo sad prelazimo na sljedeću sesiju. Ja bih dala samo jedan kratki uvod vezano uz temu ove naše sesije. Temelj suvremenog humanitarnog prava proizlazi ustvari iz obilježja Ženevskih konvencija iz 1864. godine, čija su pisana pravila za zaštitu žrtava sukoba dosegla univerzalni karakter. Međutim, možda bih se samo kratko osvrnula... Prva ratna pravila proglasila su ustvari velike civilizacije nekoliko tisućljeća prije naše ere, pa tako imamo kralja Babilona Hamurabija koji je naveo da donosi ove zakone kako jaki ne bi tlačio slaboga. Brojni tekstovi poput Biblije, Kurana, itd. sadrže brojna pravila koja se odnose na poštivanje neprijatelja.

Prije pojave suvremenog humanitarnog prava oružani sukobi su uređivani običajnim pravilima ratovanja, dvostranim ugovorima, kartelima, kodeksima ponašanja, aktovima i drugim tekstovima itd. Primjer jednog pravila je i takozvani Lieberov kodeks, koji je nastao 1863. godine, koji ističemo jer predstavlja prvi pokušaj kodifikacije postojećih ratnih zakona i običaja. Međutim, taj kodeks nije imao status međunarodnog ugovora jer je bio namijenjen isključivo vojnicima Unije u Američkom građanskom ratu.

Ustvari, glavni izvori međunarodnog humanitarnog prava su četiri Ženevske konvencije, od 12. kolovoza 1949. godine i dva dopunska protokola Ženevske konvencije 1977. godine. Ja ih

ne bih sad sve nabrajala, vjerujem da ćemo o njima dosta čuti. Ono što nam je važno promatrati kroz zakonodavni okvir status žrtve, ali o tome ćemo više čuti kako situacija stoji u regiji. I ono što nas najviše muči, postoje brojne dileme i različita tumačenja statusa žrtava kao što je civil, vojnik, direktne/indirektne žrtve, naoružani civili i slično. Stoga bih ja odmah na početku dala riječ našoj prvoj gošći. To je docentica Ivana Jelić sa Pravnog fakulteta u Podgorici, koja predaje međunarodno javno pravo, ljudska prava, drži međunarodnu pravnu kliniku kojom je osvojila brojne nagrade. Osim toga je predsjednica Udruženja pravnika Crne Gore. Izvolite.

Ivana Jelić:

Hvala najljepše. Evo želim samo na početku da kažem, moji su studenti osvajali brojne nagrade kroz tu kliniku, ne ja. Naravno, ja zajedno sa njima. Hvala najljepše. Želim sve da vas pozdravim na početku, da se zahvalim organizatoru na pozivu i da vam kažem da mi je zaista zadovoljstvo i čast da budem danas sa vama tako da se moje višerasovno putovanje iz Podgorice, preko Ljubljane do Zagreba ipak isplatilo. Jer kažem, jutros sam čula mnogo i interesantnih i izazovnih činjenica. Nadam se da će toga biti još i nadam se da će ova inicijativa REKOM zaista zaživjeti u svom punom kapacitetu jer je ovo u suštini jedina, koliko ja znam, inicijativa koja je iz regiona krenula. Znači, koja nije nametnuta iz nekog drugog

centra, koja je krenula iz regiona iz onog osjećanja da ljudi moraju da se izmire da bi se nastavilo. Prosto nema temelja za zdravu budućnost ukoliko se ne suočimo sa prošlošću, ukoliko se ne istraži prošlost. I što je najbitnije, ja opet kao pravnik moram da kažem, dok se ne odgovara za zločine, dok se odgovornost, individualna krivična, pa i državna, u onom segmentu u kojem je moguća, a to je za genocid, jer je to jedino međunarodno krivično djelo za koje država može odgovarati po konvenciji o genocidu po članu 9. koji propisuje i tu mogućnost, dok nemamo jedan takav odgovor, mislim da ne možemo nastaviti onako kako bi trebalo i kako se očekuje od nas niti se možemo integrisati kao region u eu-roatlantske integracije. Moja tema današnja je međunarodnopravna regulativa u vezi sa pravnim statusom žrtava.

Međunarodno humanitarno pravo u suštini je skoncentrisano na zaštiti žrtava oružanih sukoba. I to je ono što ga razlikuje od klasičnog ratnog prava koje se bavilo definisanjem metoda i tehnika ograničavanjem nehumanih metoda i tehnika ratovanja. Sama činjenica da ženevska kodifikacija, dakle četiri Ženevske konvencije o poboljšanju statusa žrtava oružanih sukoba, uz dva dopunska protokola koja se bave pojašnjenjima, definisanjem takođe pravnog statusa žrtve u međunarodnim i nemeđunarodnim sukobima, dakle sama činjenica da je cijela kodifikacija skoncentrisana na zaštiti žrtava govori o tome koliko je Međunarod-

na zajednica nakon Drugog svjetskog rata shvatila da je neophodno baviti se onim što je humana dimenzija u oružanim sukobima, mada može zvučati malo nelogično isto kao što i pravo u ratu zvuči nepravnicima nelogično, jer u situaciji kada se krši ono osnovno kongentno pravilo zabrane upotrebe sile i prijetnja silom, što je propisano člankom 2. Povelje Ujedinjenih nacija i stavom 4., i uopšte na čemu je baziran cijeli savremeni međunarodno pravni sistem, da li možemo govoriti o uslovima opšte zabrane rata, o pravu u takvim situacijama koje izlaze iz domena legalnog i legitimnog? Hoću da kažem da pitanje žrtava, pitanje definisanja pravnog statusa žrtava kao subjekta zaštite u savremenom međunarodnom humanitarnom pravu u suštini nalazi se u Ženevskim konvencijama i dopunskim protokolima.

Što se tiče dilema, mnogo je dilema koje se dešavaju u praksi, koje izlaze iz teorijskog okvira i zakonskog okvira, iz okvira međunarodnih ugovora, međunarodno humanitarno pravo nije samo u ugovorima. To uvijek moramo da imamo u vidu kad se bavimo praksom. Znači, mnogo je pravila koja su u običajnom humanitarnom pravu. Međunarodno običajno humanitarno pravo je takođe glavni izvor humanitarnog prava jer predstavlja dokaz opšte prakse prihvaćene kao pravo. Jedna studija koju je ICRC uradio i objavio 2005. godine, gdje je sublimirano običajno pravo, upravo mnogo pomaže u razjašnjavanju konkretnih slučajeva.

Jer definisanje žrtve kroz utvrđivanje činjenica o događaju kao zahtjevan postupak, znači ja sve vrijeme dok sam slušala jutros šta vi radite, sjetila sam se onoga što sam ja radila u ICRC-u jer je to bio početak mog bavljenja ovom temom od 1999. godine. Divim vam se sve vrijeme, prosto znam koji je to proces, znam koliko je teško neko apstraktno pravilo primijeniti u praksi. Vrlo je jednostavno predavati studentima i reći: „Legalna meta u oružanim sukobima su vojnici i vojni objekti.“ Svi oni koji više ne služe vojnim naporima svojih oružanih sila, koji ne učestvuju ili više ne učestvuju u neprijateljstvima oni su zaštićeni po međunarodnom humanitarnom pravu. Šta to konkretno znači? Nije svako vojnik tko nosi uniformu. Savremeno međunarodno humanitarno pravo kaže da je glavno obilježje da se vidno nosi oružje. Imamo djecu vojnike. Gdje djeca vojnici spadaju? Da li su oni učesnici? Jesu li oni legalna meta ili ne? Šta se u tim situacijama kada se suočite sa dvanaestogodišnjim djetetom koje nosi oružje i koje služi vojnim naporima, šta se tada dešava? Kako riješiti konkretan problem? Ili na primjer, civili su zaštićeni po međunarodnom humanitarnom pravu, oni imaju status žrtve ukoliko se njihova prava prekrše, ali šta se dešava sa ljudima koji pomažu?

Često na klinikama pravnim sa studentima radimo situacije kada, mi koristimo uglavnom literaturu koja ICRC obezbjedio. I ima fantastična

knjiga *Kako pravo služi u ratu* u dva toma. Imamo slučajeve, imamo teorijski dio. Imate situaciju gdje civili kuvalu za vojnike ili pomažu. Naravno da ti ljudi više nisu žrtve, odnosno ti ljudi nemaju status civila niti su zaštićeni po međunarodnom humanitarnom pravu. Oni gube tu zaštitu zato što služe vojnim naporima svojih oružanih sila i oni služe neprijateljstvima. Isto tako vojni i nevojni ciljevi, mete, konvoj pšenice jeste civilni objekat i nikako ne smije biti napadnut, ali ako znamo da on služi da bi se vojska hranila, ili bolnica koja je u suštini magazin vojne opreme, sve su to vojni ciljevi koji to postaju, koji nisu primarno vojni ciljevi.

Posebno u situacijama kada govorimo o žrtvama, promjena statusa od žrtve do vojnog, legalnog cilja je ogromna i zavisi od konkretne situacije i zbog toga prosto svaki događaj, svaka konkretna okolnost, svaka konkretna činjenica rasvjetljava da li se radi o žrtvi koja je zaštićena međunarodnim humanitarnim pravom, dakle da li spada u onu kategoriju bolesnih, ranjenih, brodolomnika, civila, ratnih zarobljenika, ratnih zatočenika ili jednostavno dobija drugu dimenziju i jednostavno gubi zaštitu međunarodnog humanitarnog prava.

Ja se sjećam dok sam radila u ICRC-u mi smo počeli *antemortem data collection*, počeli smo prikupljanje činjenica, podataka o ljudima koji su nestali. Tada ih je bilo 18.000 samo iz

konteksta kosovskog sukoba, sukoba na Kosovu. Sad je taj broj smanjen. Kada ste jutros govorili o tome koliko primarni izvori znaju da se razlikuju u jednom momentu, sjetila sam se koliko je to bio delikatan posao i koliko ustvari mi ne možemo da predvidimo stvari niti možemo da u nekim situacijama izvodimo logičke zaključke zato što se činjenice mijenjaju iz momenta u momenat, i to je težina takođe ovog posla.

Ono što želim da kažem takođe je da u statutima krivičnih sudova, od Međunarodnog krivičnog suda pa do Tribunala, haaškog, za Ruandu su propisana krivična djela, međunarodni zločini, tu su progoni. Progon je u suštini kvalifikovan kao ratni zločin, silovanje, tortura takođe kao ratni zločin. Ali svaka konkretna činjenica, praksa tih sudova u suštini determiniše pravila za buduće, i time je, da kažem, i izazov ovog dijela prava. U članu 3. Statuta Haaškog tribunala postoji upućivanje da je i običajno pravo izvor na koji se Tribunal poziva. I to je upućivanje i nacionalnim sudovima, naročito sada kad nadležnost prelazi na nacionalne sudove i kada će preći. Uglavnom, vrlo je bitno da običajno pravo obavezu distinkcije borac – civil, vojni objekat – nevojni objekat, gledamo kroz prizmu običaja, kroz prizmu opšteprihvaćenog pravila ponašanja, ujednačene ustaljene prakse u Međunarodnoj zajednici koja dobiva snagu obaveznog ponašanja kroz opinio juris. Ženevske konvencije kažu

da neprijatelj onesposobljen za borbu ne smije biti meta napada. To je dopunski protokol 1. Ja sam samo neke od odredaba izdvojila pretpostavljajući da onaj osnovni pravni okvir i šta je definicija brodolomnika, ratnog zarobljenika i tako dalje, znamo svi, prosto da ne govorimo o tim stvarima koje su pretpostavka onoga čime se ovdje svi bavimo.

Vrlo važno je da zabranom diskriminacije kao preduslov za uživanje svih ljudskih prava, i u miru, pa i u okolnostima oružanog sukoba, potenciramo u smislu da je jedino dozvoljeno razlikovanje ono koje zavisi od potrebe, koje je zasnovano na potrebi. Dakle, nikakvo razlikovanje koje se bazira na nekom ličnom svojstvu, već samo u odnosu na potrebe i tada se ne radi o diskriminaciji, nego o zakonitom razlikovanju.

Član 7. prve tri Ženevske konvencije je i član 8. četvrte Ženevske konvencije. Govori o nemogućnosti odricanja od prava. Žrtva oružanog sukoba, bilo međunarodnog, bilo nemeđunarodnog, nema taj kapacitet da se odrekne svojih prava, da se saglasi sa ugrožavanjem svojih prava, da se saglasi sa sakaćenjem, recimo, u zatvorima ili mjestima zatočenja, i da to bude opravdanje za onoga koji je izvršio zločin. Dakle, izvršioca zločina, u smislu oduzimanja određenog prava žrtvi, ne oslobađa odgovornosti činjenica da se žrtva saglasila sa tim da joj se pravo ugrozi. U dopunskom protokolu 1 ra-

zjašnjeno je takođe da ranjeni i bolesni nisu samo oni koji su u kontekstu ranjenika i bolesnika koji su pripadnici oružanih snaga, nego da su to i civili koji su ranjeni i bolesni, dakle, status žrtve, zaštite žrtve dobiju i oni koji su civili, a koji su ranjeni i bolesni, naročita zaštita se pruža ženama na porođaju, na nejakima, trudnicama, novorođenčadima, to su one izdvojene kategorije civila, naročito osjetljive, vulnerabilne grupe, sanitetsko i vjersko osoblje naravno, i svi oni koji olakšavaju žrtvama i svi oni koji u suštini smanjuju onaj višak patnje, dakle smanjuju patnje i nedozvoljavaju da se nepotrebne patnje dešavaju, jer suština međunarodnog humanitarnog prava je restriktivna, pored zaštitne uloge, da se zaštite žrtve, restriktivna je da se smanje nepotrebne patnje i bolovi.

Ono što je takođe vrlo, vrlo važno po mom mišljenju je da se zabranjuju kolektivne kazne, da su žrtve svi oni koji su kolektivno kažnjeni. Naravno i profesor Kasezir kaže kolektivne kazne, one su relikv prošlosti, radi se o anahronim kategorijama, onome što civilizovano stanovništvo ne može da karakteriše, ali u suštini se dešava, i to je nešto što predstavlja takođe kršenje prava.

Dokaz da se mnoga pravila običajnog i međunarodnog prava primjenjuju i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima pokazuju u kom obimu praske je država prevazišla po-

stojeće ugovorno pravo i proširila pravila primjenjiva na nemeđunarodne oružane sukobe i jednostavno glavna pravila koja se tiču zaštite žrtve ustvari su, iako su kodifikovana, ipak do tih glavnih pravila u rješavanju svake konkretne situacije dolazi kroz primjenu običajnog prava koje je naročito u nemeđunarodnim sukobima, naročito korisno u tim situacijama građanskih ratova. Jer načelo razlikovanja ciljeva, posebno zaštićene osobe i objekti, potom postupak prema civilima i osobama izvan borbenog stroja, hors de combat, prije svega su riješeni kroz opšteprihvaćenu praksu kao obaveznu.

Ja ne bih dalje dužila. Htjela sam samo prosto da dam nekoliko ideja o kojima bismo kasnije mogli razgovarati. Inicijalno sam imala ideju da govorim i o odgovornosti za kršenja u kontekstu statusa žrtava, ali mislim da bi to bilo previše za početak. Hvala.

Snježana Vasiljević:

Evo ja se zahvaljujem profesorici, odnosno docentici Jelić. Sada ću dati riječ profesorici Kseniji Turković, profesorici kaznenog prava s Pravnog fakulteta u Zagrebu i prorektorici za međunarodnu suradnju Sveučilišta u Zagrebu. Profesorica Turković dugi se niz godina bavi kaznenim pravom, međunarodnim kaznenim pravom, međunarodnim humanitarnim pravom, viktimologijom, ona je što se Republike Hrvatske tiče jedna od top-osoba za ovu temu.

Ksenija Turković:

Evo ja se ispričavam. Zapravo sam shvatila da trebam o nečem drugom danas pričati, moram reći. Ali sad kad sam slušala kolegicu, vidim da je tema zapravo bila nešto drugo. Jer kad meni netko kaže pravni status žrtava, onda ja ne razmišljam o kaznenim djelima, jer onda su to za mene kaznena djela, nego razmišljam o tome kako trebamo žrtvu zaštititi, što sa žrtvom trebamo napraviti itd. Pa kad sam pročitala pravni status žrtava, ja sam mislila da trebam o tome pričati, a ne o tome kako su kaznena djela zapravo definirana i tko je objekt kaznenog djela. To je zapravo ovo o čemu ste vi pričali. Budući da se nisam posebno za to pripremala, ali je sadržaj onoga čime se bavim, ja ću samo kratko da dobijemo koliko mogu, on the top of my head, o tome, onda ću vam ipak nešto reći i o zaštiti žrtava, što mislim da je jako, jako važno.

Kada gledamo naša nacionalna zakonodavstva, a to vrijedi zapravo za sva zakonodavstva iz ovog našeg prostora, i da sada bilo tko od nas počne pričati, mi bismo se zapravo ponavljali. I kad kolegica počne pričati što je na međunarodnoj razini, ako ona detaljno ispriča tu priču, onda mi više na nacionalnoj razini nemamo što reći. Zašto? Zato što sve te odredbe koje se odnose na ta kaznena djela su, kako mi pravnici to kažemo, blankentne prirode. Što znači da mi uvijek kažemo "tko...", zakonski tekst ne znam napamet, ali recimo – Tko protivno propisima međunarodnog prava... – i

onda krene nabranje, napravi to, to i to. Prema tome onaj tren kad vi u kazneni zakon uvedete odredbu koja kaže „tko protivno propisa međunarodnog prava...“, cjelokupni korpus prava koji se stvara na međunarodnoj razini vi ste zapravo usisali u svoje nacionalno pravo.

I zato kažem da je suditi za ratne zločine među najtežim stvarima za naše suce jer to zahtijeva ne samo poznavanje domaćeg zakonodavstva nego zahtijeva i poznavanje cjelokupnog međunarodnog prava. I u trenutku kad smo pisali naš kazneni zakon, to je još onaj kazneni zakon iz bivše Jugoslavije negdje '51. godine, po prilici čini mi se, i gdje smo naročito pod utjecajem tada profesora Zlatarića, koji je bio vrlo poznat u međunarodnim krugovima i zapravo je bio jedan od sudionika koji je stvarao Ženevsku konvenciju, i kad vi pogledate što je u bivšoj Jugoslaviji ušlo iz Ženevskih konvencija u naše kazneno zakonodavstvo, onda ćete vidjeti da je najviše od svih država na svijetu, ako idete gledati kaznene zakone, toga ušlo u kazneno zakonodavstvo Jugoslavije. I zato kad su se te strašne stvari na našim prostorima desile i kad je bio osnovan ICTY, onda su oni rekli: „Joj, super!“ Mislim, ako gledamo nacionalno zakonodavstvo, nema kršenja načela zakonitosti, nema kršenja ničeg jer oni su tako to lijepo imali propisno unutra, puno bolje nego što mi imamo na međunarodnoj razini.

A zašto? Jer kad gledate ovo o čemu ste vi pričali na međunarodnoj razini i kad govorimo što se treba kao kazneno djelo goniti, onda Ženevske konvencije kažu to su zločin protiv ranjenika, zločin protiv civila, i četiri ratna zločina, i tu u principu oni staju. Ženevske konvencije kažu postoje i definiraju u određenim člancima neke druge stvari, ali to se državama ostavlja na slobodu, i kaže se da to može biti kazneno djelo, to može biti prekršaj u krajnjoj liniji, to može biti ništa. A mi kad smo to čitali i radili, mi smo sve te stvari u našem kaznenom zakonodavstvu propisali kao kaznena djela tako da na kraju imate strašna preklapanja i ponekad vam je nešto proglašeno ratnim zločinom, a istovremeno vam je i neko drugo kazneno djelo pa vam se čovjek može naći u zabuni oko toga.

Mi sad radimo na novom kaznenom zakonu. I novi kazneni zakon, vodim cijelu tu radnu skupinu, ali inače sam zadužena da radim na toj glavi posebno, i ono gdje vidim da ćemo ići u budućnosti će biti da ćemo zadržati naravno ova kaznena djela: genocid, ratni zločin i tako dalje, ali ćemo pročitati kazneni zakon od svih ovih natruha koje u konačnici mogu stvarati zabunu. Pitanje je jedino kad se radi o onoj konvenciji protiv kulturnih dobara, to je vjerojatno jedno zasebno, usko postavljeno, kazneno djelo koje mora postojati i uz ratne zločine. Dakle, blanketna norma i sve ide unutra. Znači, način tko se definira žrtvom, tko se definira objektom kaznenog

djela na potpuno jednak način kao što se to definira i u međunarodnom pravu.

A gdje onda nastaje problem? Problem nastaje tu da se danas upravo zbog stvari koje su se desile na našem području, zbog stvari koje su desile u Ruandi i kad se pokrenulo ovo međunarodno sudovanje pa je nastao i čitav niz drugih sudova za druga područja, ovo međunarodno pravo, humanitarno pravo počelo se nevjerojatno strelovitom brzinom razvijati. I često puta kad gledate pred ICTY, ja sam jedno vrijeme radila pred ICTY, na nekakvom slučaju, nekakvih pet godina po prilici, i puno briefova napisala. Veliki dio tih briefova smo temelji na načelu zakonitosti, a načelo zakonitosti se u međunarodnom svijetu shvaća često puta različito i puno manje kruto nego što ga mi shvaćamo u nacionalnim zakonodavstvima. Znači nešto što vam nekad u nacionalnom zakonodavstvu sa aspekta načela zakonitosti ne bi prošlo, na međunarodnom tijelu vam prolazi jer ga puno elastičnije shvaćaju, pa onda to postavlja pitanje trebamo li mi početi u našem nacionalnom zakonodavstvu elastičnije shvaćati načelo zakonitosti od onog devetnaestostoljetnog koncepta koji postoji?

E sad ajmo gledati na koji način su određene stvari definirane. Puno je stvari koje su se dešavale na prostoru bivše Jugoslavije. Ako čitate Ženevsku konvenciju iz tog vremena, ako čitate običajno pravo iz tog vremena, ako

čitajte sudsku praksu iz tog vremena, to zapravo ne postoji. Ali ICTY je bio spreman uvijek biti dovoljno elastičan i proširiti i reći i to je tu jer je takav zločin da se trebalo računati da je i to obuhvaćeno time. Prema tome kad naši domaći sudovi počnu tumačiti naše nacionalno pravo usisavajući međunarodno pravo, izgleda da i oni moraju u ovom segmentu imati jedan elastičniji, i to se od nas traži, jedan elastičniji pristup prema onome što je u konkretnom, što je zapravo sada ratni zločin i mi ga tumačimo šire nego što je on značio u trenutku kad je stvarno zločin bio počinjen. I to je vrlo, vrlo zanimljivo i za teoriju kaznenog prava i za sudsku praksu.

Strahovito puno znači zapravo jedna promjena u paradigmi razmišljanja, o kojoj se na našim prostorima zapravo dovoljno ne razgovara. Mi puno stvari radimo pod pritiskom Međunarodne zajednice, moramo zbog ovoga i onoga a da pritom ne razmišljamo što to zapravo znači za našu paradigmu. Ta paradigma onda će nužno s vremenom dovesti do promjena i u razmišljanju u okviru kaznenog prava, a možda i promišljanja kod drugih konceptata. To nam recimo naročito dolazi do izražaja kad počinjemo sad razmišljati o čemu, što naša društva počinju sad ponekad i više mučiti od ratnih zločina, to je organizirani kriminalitet gdje opet društvo ima tendenciju da postavi elastičnije kriterije nego kod klasičnog kriminaliteta u zaštiti počinitelja od sustava, i u zaštiti žrtava od

različitih kaznenih djela tako da su to vrlo, vrlo zanimljive stvari.

E sad ja ne bih išla u nekakvo, jer nisam to ni gledala u nekakvo definiranje žrtve i tko sve može biti žrtva, a i kad, to su vrlo komplicirana pitanja. Kao što ste vi jako dobro primijetili, ona ovise o činjenicama u velikom, i morate bazirati svoje razlikovanje vrlo precizno na činjenicama u kojem trenutku netko prestaje biti vojnik, u kojem trenutku je netko stvarno civilna, kad je netko hors de combat i tako dalje. To su sve stvari koje su činjenične i uvijek se vrlo precizno na njih gleda, i pokušavaju se u svakom konkretnom slučaju razlistati i vidjeti o čemu se radi.

Ono što bih i s čim bih s vama ipak željela, to možda danas vama i nije temeljno čime se bavite, ali na brzinu bih vas htjela kroz nešto provesti. Neću ići u detalje. A to je također jedna stvar koja je za naše krajeve vrlo značajna, a koja je inicirana i ratnim sukobima na prostoru, i onda suđenjima koja su uslijedila nakon tih ratnih sukoba, a to je zapravo pojačano davanje prava žrtvama i zaštiti žrtava u okviru samog kaznenog postupka jer to je ono što je krucijalno da biste vi mogli voditi jedan postupak kad se radi o zaštiti i kad se radi o kaznenim djelima ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti ili genocidu, kako god široko i teško hoćemo ići. Zašto? Zato što su to zločini u kojima, pogotovo kad počinju suđenja, kad nemate još

dovoljno dokumentacije, vaše se suđenje zasniva na iskazima svjedoka. A ako vi nemate iskaz svjedoka, nemate volju za iskazivanje, ako nemate vjerodostojan iskaz svjedoka, vama su zapravo ruke zavezane. I to se vidjelo pred ICTY-em, to se vidjelo u početku u našim domaćim suđenjima kada dokumentacije nije bilo dovoljno.

Situacija danas izgleda puno drugačije, moram reći. Kroz godine koje su prošle puno dokumentacije se prikupilo i puno stvari se iz dokumentacije može vidjeti, ali opet vam dokumentacija sama po sebi nije dovoljna. Vi morate imati živog čovjeka. Početno kad krećete i kad je situacija kakva je bila, a to je situacija straha, mi to moramo reći, godinama je vladala situacija straha, onda je svjedoka bilo vrlo teško dobiti i morali ste imati jake zaštitne mehanizme. Zbog toga na početku suđenja nisu ni funkcionirala na ovom teritoriju ni na ovom području. S jedne strane nije bilo političke volje, s druge strane stvarno nisu postojali uvjeti jer su ljudi bili previše zastrašeni da bi javno o tim stvarima govorili. Znači, treba se svjedocima dati zaštita. A onda što vam se s vremenom desi? Da vam toliko vremena protekne od događaja da zapravo svjedočenja svjedoka postaju upitna. A što vam se još desi?

Da ste imali u trenutku kad su se te stvari događale na terenu čitav niz međunarodnih organizacija koje su vrlo rano shvatile da je jako važno raz-

govarati sa ljudima i prikupljati njihova svjedočanstva, ali nažalost, što ja mogu sad reći kad gledamo neke stvari, često puta vrlo neprofesionalno odrađeno i mi imamo tone i tone zabilježaka i razgovora. Recimo, ja sad radim na slučaju genocida koji ste spomenuli, imamo tone i tone zabilježaka koje nam u principu pred ICTY-em ili da ide pred ICTY ne mogu proći. Zašto? Zato što te zabilješke nisu uzete na onaj način na koji se trebaju uzeti da bi ti sudovi njih uzeli kao relevantne zabilješke. Rađene su na način kao što se to radi ovdje u Hrvatskoj, ili u Srbiji, ili ne znam gdje, gdje je dovoljna bilješka policajca i njegov potpis. A to pred međunarodnim sudovima ne funkcionira. Što vi naknadno morate raditi? Sakupljati ponovno ta svjedočanstva, a onda ćete uvijek imati razlikovanje jer ljudima je sjećanje otišlo i odjedanput se izlažete opasnosti da vam to svjedočenje bude odbačeno. Zašto? Jer postoji prevelika razlika u onome što je bilo rečeno prvi put i onome što je rečeno sada.

Snježana Vasiljević:

A treba dokazati i efektivnu kontrolu.

Ksenija Turković:

A treba dokazati efektivnu kontrolu. I to su zapravo vrlo veliki problemi sa kojima se mi danas susrećemo u samoj praksi kad gledamo te stvari. E sad, važno je da su veliku pozitivnu stvar na neki način, moram tako reći, ratni sukobi na ovim prostorima proizveli. S jedne strane dali su jak

poticaj međunarodnom humanitar-
nom pravu. Drugo, da li su jak poticaj, zapravo su bili podloga za razvoj međunarodnog kaznenog sudovanja. To je krenulo s nama. ICC imamo zahvaljujući ICTY-u. I što su još dali? Dali su veliki poticaj razvijanju prava zaštite žrtava. To što se desilo u zadnjih dvadesetak godina na tom području je prava mala revolucija. Kad mi kažemo, recimo, kod Europske unije, ulazimo u Europsku uniju, pa kad gledate što Europska unija, kad govori o kaznenom pravu, kaže da želi da bude regulirana na razini Europske unije. Tri stvari. Od te tri stvari jedna je zaštita žrtava. Dakle, vidite do koje razine smo podigli pitanje zaštite žrtava. E sad, kod nas se zaista puno već na tome napravilo.

U Hrvatskoj postoji čitav niz zakona gdje se na ovaj ili onaj način već govori o zaštiti žrtava. Ovdje mi sjedi Nikica koja jako puno radi na zaštiti žrtava u konkretnim stvarima. Mi ćemo za par dana početi pisati strategiju zaštite žrtava u Republici Hrvatskoj i nadam se da ćemo doći do jedne razine da zaista na nacionalnoj razini promišljamo o zaštiti žrtava, sveukupno gdje će biti posebno istaknute naravno žrtve ratnih zločina, zlodjela u okviru rata, ali onda i druge vrste posebno ranjivih žrtava koje će zasluživati posebnu vrstu zaštite, od djece do obiteljskog itd., da u te stvari ne ulazim.

Ja ću to samo izlistati, neću ići u detalje. Znači, pravo na poštivanje i do-

stojanstvo u svim stadijima kaznenog postupka. Pazite, to je izuzetno važno, pogotovo kad govorimo o ratnim žrtvama, o žrtvama zločina. Pravo na informaciju, žrtva mora znati i imati pravo na informaciju. To pravo na informaciju je vrlo, vrlo kompleksno. Od toga koja su njezina prava u okviru kaznenog postupka do toga, ako govorimo o ratnim zločinima, da se vidi koja je njezina uloga u svemu tome, do toga da joj kažete koji sve zaštitni mehanizmi postoje i razbijete njezin strah itd. Pravo na informaciju je izuzetno važno. Pravo na pravni savjet i besplatnu pravnu pomoć – izuzetno važno. Hrvatska na tom području, koliko znamo, pokušava napraviti puno, a sad se većinom mučimo, bunimo oko toga i pokušavamo popraviti nešto što nije možda na najbolji način napravljeno. Nadam se da ćemo napraviti barem u tom segmentu da zaista ljudi imaju besplatnu pravnu pomoć, a ne da se to uvjetuje tako niskim cenzusima i takvom administracijom da je to zapravo nemoguće „izhendlati“.

Pravo na zaštitu od fizičke sigurnosti, što kod određenih, a naročito kod ovih kaznenih djela, u određenom periodu bilo je izuzetno važno, to s vremenom i danas, meni se čini, postaje sve manje važno u našem društvu. Teško da danas imamo onu situaciju koju smo imali prije desetak godina. Nemamo je. Nema danas više tolike potrebe za fizičkom zaštitom žrtve. S druge strane se zaista postavlja pitanje da li je moguće u takvo malim sredinama

kao što je Hrvatska, pa čak i kao što je bivša Jugoslavija, pružiti pravu fizičku zaštitu žrtvama. Ja se jako dobro sjećam vremena '97., '98., '99., 2000. kad sam bila na ICTY-u, iz svih napora i truda da se ne zna da svjedok ide na ICTY i govori, mislim svi su isti tren uz sve tajnosti i ne znam što u malom selu, ili malo veće mjestu, znali tko je, gdje je i zašto ga dva-tri dana nema, i stvarne fizičke zaštite uza sav trud zapravo nije ni bilo.

Zaštita privatnosti isto tako je izuzetno važna premda je možda čak i važnija kod neke druge vrste žrtava, zaštita od reviktimizacije, to je područje o kojem upravo i u ovom segmentu trebamo puno govoriti. Naravno da negdje reviktimizacija dolazi učestalije nego možda ovdje, nasilje u obitelji itd., ali ovdje postoji jedna druga vrsta reviktimizacije. Tebe neće netko reviktimizirati na onaj identični način na koji si bio viktimiziran prije dvadeset godina, ali te može na drugačiji način viktimizirati. I to je ono o čemu trebamo razmišljati. I sekundarna viktimizacija koja je još uvijek prisutna koliko god su se naša društva odmakla, a odmakla su se. I današnji diskurs i način na koji mi razgovaramo o suđenjima u Republici Hrvatskoj, a vjerujem da je to ista situacija i u drugim državama bivše Jugoslavije, puno je drugačija. Puno smo spremniji priznati i tuđe, to smo vidjelo odmah greške, ali i vlastite greške. Ali svejedno sekundarna viktimizacija i dalje postoji. Sekundarna viktimizacija i dalje postoji.

Pravo na naknadu štete, tu mislim da zaista nismo napravili ono što bi trebalo napraviti, da se nismo odmakli niti jedan, praktički niti jedan milimetar u smjeru u kojem bismo trebali ići. Ja sam se jako čudila. Ja sam dobila mandat u jednom trenutku i bila sam voditeljica radne skupine koja je radila Zakon o naknadi štete žrtvama kaznenih djela nasilja jer mi takvo zakonodavstvo kad uđemo u Europsku uniju moramo imati jer je to konvencijska obveza i mi bez toga ne možemo u Europsku uniju ući. To mi je bilo jedno izuzetno iskustvo. Tada sam se prvi put susrela na taj način sa državnim službenicima, kad državni službenici sjede u radnoj skupini i štite državni budžet do krajnjih granica. Naravno, odmah je bilo rečeno da se taj zakon neće odnositi, i takav je bio mandat radne skupine, da se zakon ne odnosi na ratne žrtve. Znači, ne može ići unatrag, nego se odnosi samo na žrtve pro futuro od trenutka kad će taj zakon stupiti na snagu. Prema tome mislim da je nama, čini mi se i svim ostalim državama, još uvijek ostalo riješiti pitanje naknade štete u ovom području na jedan sustavan način.

A to, ja ću sad tu i stati, to nam za pravo, niti tužba za genocid ako neki misle neće riješiti. Pa da Hrvatska i dobije tužbu za genocid, pa da i Srbija dobije svoj dio tužbe za genocid, pa i da Bosna dobije svoju tužbu za genocid, i dalje će ostati pitanje da mi sa svojim unutarnjim zakonodavstvom i sa svojom unutarnjim voljom te stvari

trebamo moći riješiti. Koliko godina nam za to treba, vidimo koliko je trebalo da se neke stvari nakon Drugog svjetskog rata, tek su se sad počele u konačnici počele razrješavati.

Pravo na različite oblike pomoći. S tim ću završiti. Pravo na različite oblike pomoći kod žrtava. Naša društva su još uvijek relativno siromašna društva. Sustav pomoći žrtvama u svijetu, ako gledamo, razvijaju se na nekakve dvije osnove. Jedna osnova je gdje je to NGO-ovski posao, ako gledamo anglosaksonski svijet. Pomoć žrtvama putem NGO-a. Ako gledamo skandinavski svijet, to sve lijepo ide kroz strukturu države. Ja volim reći ovako: niti ja naše društvo toliko bogato niti je naša država toliko ekipirana administrativno u ovom trenutku da bi mogla to u potpunosti preuzeti na sebe, niti je naš NGO sektor toliko jak da bi to mogao preuzeti potpuno na sebe. Dakle, mi moramo naći jednu sinergiju između države i između NGO sektora u organiziranju različitih oblika pomoći žrtvama, od psihološke, savjetodavne na dalje. Jedan zadatak ove radne skupine koja će 29. i 30. u Opatici raditi u izradi strategiji, bit će i to. Ja se nadam da će ići u tom smjeru. Znači, da se pokuša naći jedan balans između države i NGO sektora u organiziranju i pružanju pomoći žrtvama. Evo, hvala lijepo.

Snježana Vasiljević:

Evo zahvaljujem profesorici Turković iako je pripremila jedno predavanje, a

drugo je ispalo odlično. Ako ćete imati pitanja, a vjerujem da hoćete, to ćemo malo kasnije odraditi, a ja bih sada dala riječ gospođi Sonji Manojlović koja je sutkinja, predsjednica Krivičnog odjela, Apelacioni sud u Beogradu, i članica Vijeća za ratne zločine. Vjerujem da ćete vi iz vašeg iskustva moći puno toga reći o ovom što smo dosad čuli. Izvolite.

Sonja Manojlović:

Hvala. Hoću da pozdravim sve učesnike, da zahvalim organizatorima i da vas pozdravim u ime svih mojih kolega koji rade na rešavanju predmeta ratnih zločina. Ja takođe nisam bila baš sasvim sigurna, organizatori, ne bih sad o tome, znaju zbog čega nisam bila sasvim sigurna kako bi trebalo da izgleda ovo izlaganje. Ja zahvaljujem što sam stavljena u grupu profesora koji sa teorijskog stanovišta posmatraju problem. Ja sam više možda kao sudija krivičar koji radi na rešavanju ovih predmeta, pragmatično, pokušala da posmatram taj pravni okvir sa stanovišta suda. O aspektu međunarodnih ugovora, konvencija i ostalih dokumenata govorila je pre mene uvažena gospođa tako da ne bih pričala o toj međunarodnoj strani pravnog okvira kada je u pitanju status žrtava.

Što se tiče pravnog okvira u Srbiji, kao sudija kad dobijem predmet, uvek polazim od ustavnih odredbi. Naime, u skladu sa Ustavom Republike Srbije pravni okvir je određen Ustavom, zakonom, ali i svim ovim opšteprihvaće-

nim međunarodnim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i oni predstavljaju prvi poredak Republike Srbije. Zbog toga ova pravna pravila i pravila koja proizlaze iz međunarodno priznatih ugovora predstavljaju ustvari, rekla sam, pravni poredak Republike Srbije i nije potrebno donošenje nikakvih posebnih propisa za njihovu primenu, nego se vrši neposredna njihova primena.

Ako se pitanje statusa žrtava posmatra u krivičnopravnom i krivičnoprocesnom smislu, kroz sudski postupak, takođe prema odredbama Ustava, on se posmatra kroz prizmu Ustava, zakona i svih ovih potvrđenih međunarodnih pravila i konvencija, ali i običajnog prava. Ja se apsolutno slažem sa izlagачima pre mene da je često, mislim da je to profesorka kazala, da veoma često konvencije koje primenjujemo moramo da tumačimo šire, u neposrednoj praksi, nego kako je to zapravo u konvencijama navedeno. Samo ću jedan primer, koji je relativno skoro u praksi, u jednom predmetu koji smo sudili, i gde je doneta odluka Apelacionog suda, bili u situaciji da moramo neke odredbe Ženevske konvencije da tumačimo veoma široko da bismo je mogli primeniti na nemeđunarodne oružane sukobe tako da je zaista potrebno veoma mnogo ulaganja i truda i poznavanja svih međunarodnih propisa i akata da biste mogli postupati u predmetima i da biste mogli raditi. Većinu ovih međunarodnih,

značajnih, relevantnih ugovora i konvencija naša država je potpisala tako da je obavezuju.

Ja sam nešto bila pripremila, ali mislim da nije potrebno o tome sada da pričam. Draže su, dakle, po meni potpisujući međunarodne konvencije, donoseći u nacionalnim zakonodavstvima pozitivne propise koji se tiču pitanja ratnih zločina, samim tim i položaja žrtava u ratnim zločinima i prilikom procesuiranja tih predmeta, obavezale su se kroz ove zakonske propise da garantuju zaštitu dostojanstvo žrtava sa jedne strane, a sa druge strane im osiguravaju određenu ulogu u krivično pravnom smislu. Da bi se utvrdile sve relevantne činjenice i utvrdila krivičnopravna odgovornost lica koja su počinila najteža dela ratnog zločina uglavnom bez izostanka, neophodno je učešće žrtava u krivičnom postupku u svojstvu svedoka, odnosno oštećenih. Često, imali smo i od prethodnih izlagača da čujemo, nedostaju dokumenti, nedostaju pismeni dokazi i ono na čega mora sud da se osloni, to su iskazi žrtava. Status žrtve je višedimenzionalan. S jedne strane krivičnoprocesno zakonodavstvo predviđa obavezi svedočenja oštećenih, koji su, moram priznati, u jednom prethodnom periodu se suočavali sa animozitetom društva prema svedoku ratnih zločina, čak do mere da je bilo nemoralno svedočiti o ratnim zločinima, ali isto tako moram priznati da se to veoma izmenjalo. Sa druge strane postoji dilema kako na

najbolji način zaštititi oštećene, žrtve ratnih zločina, kako im vratiti moralnost, dostojanstvo i kako im uostalom pružiti satisfakciju u svim oblicima.

U Republici Srbiji je donet zakon o procesuiranju ratnih zločina koji je usvojen u Narodnoj skupštini Republike Srbije 2003. Imao je neke izmene 2004. i 2005. godine i ovim zakonom, čiji je puni naziv Zakon o organizaciji nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine, uređuju se, obrazuju, organizuju nadležni državni organi, određuje se njihova nadležnost, organizacione jedinice, koji učestvuju u otkrivanju, krivičnom gonjenju i suđenju za krivična dela koja su predviđena ovim zakonom. A zakon se primenjuje radi otkrivanja krivičnog gonjenja i suđenja za krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara koja su zaštićena međunarodnim pravom, koja su sadržana kada je u pitanju krivični zakonik Republike Srbije u glavi 34., zatim za teška kršenja humanitarnog prava koja su izvršena na teritoriji bivše Savezne Republike Jugoslavije, od 1. januara 1991. godine, kao i krivična dela koja su navedena u Statutu Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i krivična dela koja se tiču pomoći učinocima krivičnih dela ukoliko se odnose na ova prethodna krivična dela. U skladu sa odredbama ovog zakona koji je predvidio osnivanje Tužilaštva za ratne zločine, ono je osnovano 1. jula 2003. godine nakon čega je izabran tužilac, a u posebnom odeljenju Okružnog suda u Beogradu

osnovano je odelenje za suđenje za ratne zločine u prvom stepenu, odnosno osnovana su i danas isto funkcionišu dva veća. U međuvremenu nastupila je na snagu nova mreža sudova u Republici Srbiji tako da su sada za suđenja u prvom stepenu nadležno je posebno odelenjen Višeg suda u Beogradu, a u žalbenom postupku postupaju Apelacioni sud u Beogradu.

Prema odredbama ovog zakona u postupku za krivična dela ratnih zločina primenjuju se posebne odredbe o postupku za krivična dela organizovanog kriminala. Dakle, u procesnom zakonu izdvojene su određene odredbe, imajući u vidu porast i značaj borbe protiv organizovanog kriminala, o čemu ne bih, mislim da nije potrebno sada da pričamo, ali te posebne odredbe, ukoliko nešto drugo nije regulisano, odnose se i na krivična dela u procesuiranju lica koja su optužena za činjenje najtežih krivičnih dela ratnih zločina.

Svi znamo da je iskaz svedoka jedan od najstarijih i najznačajnijih dokaznih sredstava u krivičnom postupku i nije teško pretpostaviti koliki je značaj tog iskaza i u procesuiranju krivičnih dela protiv ratnog zločina. Međutim, ovde se u praksi često susrećemo sa nizom problema od kojih su dva možda najvažnija. Najpre događa se da određeni svedoci koji su očevici događaja ne žele da svedoče. Najčešće je to, moram priznati, verovatno iz želje da zaborave sve te strahote koje su preži-

veli, a sa druge strane veoma često su izloženi raznim pritiscima, pretnjama zbog čega često se događa, ukoliko je svedok saslušan u raznim fazama postupka gde vidimo kako je on menjao svoj iskaz, postoji veća ili manja ugroženost tog svedoka i postavlja se onda pitanje zaštite svedoka u krivičnom postupku.

U pravnom sistemu Republike Srbije prepoznajemo dva osnovna vida zaštite učesnika u krivičnom postupku koji se odnosi na oštećene, koji se odnosi na žrtve ratnih zločina i koji učestvuju u krivičnim postupcima. U prvom slučaju radi se o merama zaštite koje je moguće preduzeti u skladu sa odredbama samog Zakonika o krivičnom postupku, i to se odnosi na one mere koje se pružaju u toku samog postupka. Drugi vid zaštite su vanprocesne mere zaštite. Što se tiče ovih procesnih zaštita, Zakon o krivičnom postupku najpre predviđa opštu obavezu suda da svakog svedoka i oštećenog zaštititi od uvreda, pretnji i svakog drugog napada. Međutim, kada postoje okolnosti koje ukazuju da bi licu koje se pojavljuje kao svedok ili njemu nekom bliskom srodniku bilo ugroženo telo, zdravlje, sloboda ili pak imovina većeg obima, a naročito kada se radi o najtežim krivičnim delima, sud može rešenjem odobriti da se svedoku obezbede posebne mere zaštite. Mere posebne zaštite obuhvataju od same tehnike ispitivanja svedoka pod određenim uslovima imajući u vidu nove tehnike putem videobima i slično na

koji način se prikriva njegov identitet do samih mera koje se tiču fizičkog obezbeđenja svedoka, odnosno oštećenog u fazi samog glavnog pretresa.

Nacrt novog Zakona o krivičnom postupku je trenutno na javnoj raspravi i očekuje se da će on u skupštinsku proceduru ući negde do kraja 2010. godine. Ja mogu da kažem da kada je u pitanju zaštita žrtava krivičnih dela, da on unosi nešto kvalitetnija rešenja u odnosu na ona koja imamo trenutno. Pre svega u nacrtu se predviđa i zaštita posebno osetljivih osoba. Mi imamo zakon o mladima koji takođe na određeni način tretira kada su u pitanju maloletna deca, a svedoci smo da vrlo često u ovim oružanim sukobima, u ratnim sukobima, da su veoma korištena ili zloupotrebjavana deca. Rešenje o dodelivanju statusa posebno osetljivog svedoka donosi sud prema onom nacrtu i taj status podrazumeva i primenu posebnih pravila o ispitivanju takvih lica kao što je ispitivanje u stanu, uz prisustvo određenih stručnih lica kao što su psiholog, lekar ili slično, zabranu suočenja i slično.

Što se tiče mera vanprocesne zaštite, one podrazumevanju zaštitu svedoka van suda i preduzimanje nekih mera koje su van okvira krivičnog postupka. Osnovni pravni okvir za primenu ovih dela svakako predstavlja Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku koji je donet još 2005. godine. Ovim zakonom su uređeni uslovi i postupak za pružanje zaštite i pomoći

učesnicima u krivičnom postupku, i njima bliskim licima, koji usled davanja iskaza, ili obaveštenja koja su značajna za dokazivanje, mogu biti izloženi opasnosti za život, telesni integritet, zdravlje i slično.

Prema odredbi člana 5. ovog zakona, program zaštite se sprovodi ako su učesnici u krivičnom postupku bliska lica usled davanja iskaza dovedena u opasnost, a bez tog iskaza ili obaveštenja bi bilo znatno otežano ili onemogućeno dokazivanje u krivičnom postupku za krivična dela, između ostalog, i protiv čovečnosti i drugih dobara koja su zaštićena međunarodnim pravom. Mere zaštite u okviru programa predstavljaju fizičku zaštitu ličnosti, imovine, promenu boravišta ili premeštaja u drugu zavodsku ustanovu ako je takvo lice negde smešteno, prikrivanje identiteta i kao najradikalnija mera je promena identiteta. Zakon istovremeno reguliše i označava i nadležne državne organe i službena lica koji će spovoditi ovaj program, i sprovode ovaj program, a između ostalih tu su i jedinica za zaštitu koja je formirana i ustanovljena pri Ministarstvu unutrašnjih poslova i koja sprovodi ovaj program zaštite.

Ja sam pripremila i neke podatke vezane za analizu rada posebnog odeljenja u Beogradu, vezano za procesuiranje predmeta ratnih zločina i analizom rada, dosadašnjeg, mogu da kažem da je u posebnom odeljenju prilikom formiranja ovog odeljenja ustanovljena

jedna posebna služba, čiji je cilj i zadatak pomoći oštećenima i svedocima u krivičnom postupku. Ova služba je formirana 2006. godine. Doduše, ne postoji nikakav pravni okvir za njeno ustanovljavanje, ali je ona formirana po ugledu na međunarodnu praksu i ona do danas funkcioniše i do danas je pružila asistenciju negde oko 1.378 lica, od čega su 344 lica bila oštećeni u krivičnim postupcima ratnih zločina. Služba je suočena sa znatnim materijalnim teškoćama za njeno funkcionisanje i njeno funkcionisanje zaista ne bi moglo biti uopšte ostvareno da nije bilo jako velike pomoći OEBS-a, američke ambasade, ali i Fonda za humanitarno pravo koji je pružio jako veliku pomoć i podršku ovoj službi. Pomoć se sastojala uopšte u edukaciji ljudi koji rade tamo, organizovanju raznih kurseva, odlasku u posetu sličnoj službi koja postoji, kažem sličnoj zato što je ovo nešto formirano van ovih konkretnih pravnih okvira u Haagu i sl.

Od osnivanja odeljenja za ratne zločine 2003. godine tužilaštvo je podnelo ukupno 89 zahteva za sprovođenje istrage. Ovim zahtevima je bilo obuhvaćeno 376 lica i protiv četiri lica je podnet optužni akt, odnosno zahtev za sprovođenje istrage od strane oštećenih kao tužilaca. Nakon sprovedene istrage Tužilaštvo za ratne zločine je podiglo 38 optužnica protiv 139 lica, i to za krivično delo ratni zločin protiv civilnog stanovništva, podneto je 26 optužnica, od toga do sada je ukupno

doneto 14 prvostepenih presuda, od kojih su 9 postale pravnosnažne. Po tim presudama osuđeno je 17 lica, a pet lica je oslobođeno. Za krivična dela protiv ratnih zarobljenika do sada je ukupno podneto 11 optužnica protiv 39 lica. Izrečeno je ukupno šest presuda od kojih su tri postale pravnosnažne. Po te tri presude 15 lica je pravnosnažno osuđeno za krivično delo protiv ratnog zločina, a za pet lica su donete oslobađajuće presude. Za krivično delo upotrebe nedozvoljenih krivičnih sredstava je do sada podignuta jedna optužnica protiv jednog lica i tu je doneta prvostepena presuda. Trenutno u fazi istrage se nalazi ukupno 19 predmeta, od čega se 15 istraga vodi po zahtevu tužilaca za ratne zločine, a u četiri slučaja su istragu nakon odustanka tužilaca nastavili ili podneli zahteve za sprovođenje istrage oštećenih.

Kada je u pitanju regionalna i međunarodna saradnja, ja bih htela pre svega da istaknem da je naša zemlja, kao što sam rekla, 2002. godine donela Zakon o saradnji sa međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije kojim se određuje saradnja države sa međunarodnim tribunalom kao i izvršavaju obaveze koje naša država ima i koje proizilaze iz rezolucije Saveta bezbednosti 827. i Statuta Međunarodnog krivičnog tribunala. Istim zakonom naša zemlja se obavezala, potpisujući taj zakon, da će poštova-

ti i sprovoditi odluke Međunarodnog krivičnog tribunala, ukazivati pravnu pomoć, što mislim da čini i danas u onoj meri u kojoj je to uopšte moguće da učini.

Što se tiče ustupanja postupaka za krivična dela ratnih zločina od strane Međunarodnog krivičnog tribunala, našoj zemlji je do sada ustupljen samo jedan predmet. Radi se o jednom licu. Međutim, kada je taj predmet stigao na nadležnost, to lice je uz dokazni materijal stigao i nalaz veštaka da se radi o licu koje je nesposobno za trenutno, zbog zdravstvenog stanja, učestvovanje u krivičnom postupku i doneto je rešenje o obustavi, odnosno... da, obustavljen je krivični postupak. To su razlozi koji privremeno sprečavaju krivično gonjenje i ukoliko se stanje u tom smislu popravi, verovatno će biti nastavljen. Inače sa tom dijagnozom i sa tim izveštajem lekara je i stigao predmet na nadležnost i u jednom predmetu koji je označen kao „Zvornik“, pošto ima nekoliko tih predmeta, radi se o procesuiranju lica optuženih za ratne zločine koji su učinjeni na teritoriji opštine Zvornik u prethodnom poratnom periodu, stigao je istražni materijal koji je nakon toga obrađen od strane istražnih organa Republike Srbije i sada je u toku procesuiranje tih lica, donete su i prvostepene presude, a protiv ostalih lica su u toku postupci.

U toku 2006. i 2007. godine u skladu sa konvencijom o međunarodnoj sa-

radnji u krivičnim postupcima bio je formiran i zajednički istražni tim sa nadležnim organima Bosne i Hercegovine u slučaju krivičnog postupka koji se vodi za ove ratne zločine koji su počinjeni na teritoriji opštine Zvornik, a posebno odeljenje Okružnog suda u Beogradu je u toku 2007. godine potpisalo sporazum o saradnji, ova služba za pomoć i podršku svedocima i žrtvama koja postoji i pri sudu Bosne i Hercegovine potpisali su saradnju i ta saradnja manje-više danas postoji.

Ja bih samo htela da iskoristim priliku, ne bih više zadržavala vašu pažnju i ne bih više o detaljima mada nisam bila sigurna kao treba da izgleda to izlaganje, pa sam ja to nešto opširnije bila pripremila, ja sam samo htela nešto vezano za ovo što je Sandra kazala, o ovim primarnim izvorima. Ja se potpuno slažem sa gospodinom Ivaniševićem, koji je govorio o kvalitetu optužnice kao primarnog izvora. Hoću da kažem sa stanovišta sudije koja svakodnevno ispred sebe ima optužnice i odlučuje o tim optužnicama, zaista teško je prihvatljivo da primaran izvor nekakvih relevantnih podataka može biti optužnica. Slažem se da može. Po meni bi to moglo u nekom sekundarnom obliku ako je to verifikovano još nekim podacima jer vrlo često optužnice sadrže podatke koje, kasnije u toku krivičnog postupka, ne mogu biti dokazani ili nisu dokazani tako da mislim da u tom smislu treba malo razmisliti. Evo toliko. Hvala vam na pažnji. Zahvaljujem se.

Snježana Vasiljević:

Hvala. Zahvaljujem se sutkinji Manojlović i dala bih riječ našem kolegi sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, magistru Mehmedu Hadžiću, sa Katerde za radno i socijalno pravo koji će nam reći nešto više o pravnom statusu žrtava u Bosni i Hercegovini. Izvolite.

Mehmed Hadžić:

Dobar dan želim i sve vas srdačno pozdravljam. Kod mene će biti malo drugačiji uklon pojma žrtve. Ovo dosad što smo čuli o pojmu žrtve sa aspekta, ja bih rekao, više krivičnog, odnosno kaznenog. Kod mene će fokus biti na socijalnom obezbeđenju prava žrtava. Kad kažem žrtava, pod tim mislim na demobilizirane, odnosno demobilisane borce, ratne vojne invalide i, što je, čini mi se, ovdje baš fokus – civilne žrtve, žrtve rata.

Naravno zbog specifične državne organizacije u Bosni i Hercegovini, jedna mala digresija, imam i ja također jednu jako široku prezentaciju, pa će biti ovako na momente secirana sa onim bitnim tačkama. Specifičnosti Bosne i Hercegovine zbog, naravno, svi znate, njene državne organizacije, to da ima za posledicu regulisanje prava, socijalno obezbeđenje žrtava rata je definisano na etnitskom nivou, odnosno postoje određena dodatna prava u Brčkom distriktu Bosne i Hercegovine. To su akti kojima se provode postupci mjera aktivnosti kojima se štite ljudska prava u vrijeme rata i drugih oružanih sukoba.

Suštinski ono o čemu vam ja govorim je socijalno obezbeđenje žrtava rata. Postajanje dvije normativne šeme su normativni okvir i Federacije Bosne i Hercegovine i normativni okvir Republike Srpske i dodatni normativni okvir Brčkog distrikta BiH. E sad, koliko je vama čitati ove zakonske naslove, što to ustvari čini normativni okvir Zakona o pravima branitelja/branilaca i članova njihovih porodica, Zakon o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja, govorimo o Federaciji BiH, i Zakon socijalne zaštite civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom. Republika Srpska, Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica poginulih boraca Obrambeno-otadžbinskog rata Republike Srpske, prečišćen tekst, i Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata. I naravno Brčkog distrika – Zakon o porodicama poginulih boraca i ratnih vojnih invalida. Specifičnost Brčkog distrika je što demobilisani borci, odnosno ratni vojni invalidi dolaze iz jednog od etniteta. Nezavisno iz kojeg etniteta dolaze, oni imaju određeni korpus dodatnih prava, ako imaju prebivalište u Brčkom distriktu BiH. I naravno sad idu detaljna pojašnjenja za oba etniteta.

Prije samih detaljnih pojašnjenja što su to bitni elementi pravnih odnosa u sistemu boračke zaštite, odnosno zaštite civilnih žrtava rata, prvo moramo definisati tko spada u krug aktivno legitimisanih lica, odnosno tko je titular prava. Zatim što je to osigurani rizik, možda tačnije ovdje pošto govorimo ipak o određenoj vrsti obezbeđenja,

što je to zaštićeno pravo? To je status, pripadnost određenoj formaciji, određeno tjelesno oštećenje. Koja su to prava, odnosno obaveze, odnosno koja prava ta lica imaju? Naravno bitno je naglasiti da ta lica svoja prava isključivo mogu, čitav krug lica, mogu svoja prava ostvariti na temelju zahtjeva. Ako ne podnesete zahtjev, ne možete ostvariti svoja prava, što se može malo komparirati sa ovim jutrošnjim izlaganjem u smislu evidencije žrtava, odnosno lica koja se tretiraju kao žrtve rata, ne moraju se poklapati evidencije zvaničnih organa koji daju određena prava registriranih po njihovim uzusima žrtava rata i stvarni broj žrtava rata. Može se desiti da postoje lica koja nisu podnijela zahtjev iz tko zna kojih razloga. Može se desiti da lica koja imaju status člana porodice poginule civilne žrtve rata koja nisu znali za te svoje sunarodnike. Onda imate određene civilne žrtve rata koje nisu imale bliskih srodnika, koji su poginuli i niko nije faktički od njihovih bližnjih pokrenuo pitanje njegovog nestanka, odnosno njegove smrti.

Federacija BiH prvi zakoni osiguranja i demobilisanih branioca, vojnih invalida i članova njihovih porodica, ovdje je jako bitno tko se smatra braniocem. Pripadnik odgovarajuće vojne snage, naravno fokus je na Federaciji BiH, nadam se da pratite, pripadnik odgovarajuće snage Armije BiH, HVO, policija, koji su bili u BiH u periodu od 18.9.1991. do 23.12.1996. Vidite, ovdje su već precizni, konkretni pa-

rametri. 18.9.1991. napad na općinu Ravno, 23.12.1996. prestanak vanrednog ratnog stanja, odnosno prestanak vanrednog stanja u BiH. E sad ovo su već pobliže kategorizacije, demobilisano rješenje nadležnog organa. Oni se kategoriziraju kao dobrovoljac i organizator otpora i učesnik rata. Ovo govorim o titularima prava.

Sljedeća kategorija je ratni vojni invalid, državljanin BiH i stranac, jako bitno, vršenje vojnih dužnosti u sastavu oružanih snaga. Znači, sve ove prethodne kategorije u vršenju vojnih dužnosti ako su zadobili određena oštećenja, tretiraju se kao ratni vojni invalid, zadobivena rana, povreda, bolest ili pogoršanje bolesti s posljedicom oštećenja organizma najmanje 20 posto, to je donja granica identifikacije ratnog vojnog invalida, svrstavaju se u 10 grupa, da ne idemo u detalje. Članovi porodica umrlog, poginulog nestalog branioca u umrlog ratnog vojnog invalida, ovdje imate bračni drug, roditelji, očuh, maćeha, dedo, nana, maloljetna braća i sestre, pod određenim uslovima vanbračni drug. Koja su to njihova prava, socijalno obezbeđenje? Imate prava demobilisanih boraca, prava vojnih invalida. Kategorija, pojam vojni invalid se sumira na mirnodopske vojne invalide i ratne vojne invalide. Prava članova porodice demobiliziranog branioca, prava članova porodice poginulog, umrlog, nestalog branioca i umrlog ratnog vojnog invalida, pa sad imate korpus prava demobiliziranih boraca,

prava ratnih vojnih invalida. Ovdje su ove imenovane kategorije, to su ustvari određene finansijske kompenzacije u smislu lične invalidnine, dodatak za njegu i pomoć, ortopedskih dodatak. Druga prava to su pravo na adekvatnu zdravstvenu zaštitu, prava na povoljnije penzionisanje, određena druga prava koja olakšavaju svakodnevni život. Prava članova porodice poginulog, umrlog, nestalog branioca i umrlog ratnog vojnog invalida porodična invalidnina uvećana, porodična invalidnina pomoći u slučaju smrti i druga prava.

Vjerojatno svi u manjoj ili većoj mjeri imamo problem budžetiranja, odnosno adekvatnog budžeta i pritiska određenih međunarodnih finansijskih institucija kad se formira budžet tako da je u Bosni i Hercegovini, u Federaciji Bosne i Hercegovine pod pritiskom MMF-a i određenih međunarodnih institucija donesena izmjena i dopuna zakona, ako određena lica prelaze određeni cenzus, što je normalno, da se razumijemo, pojava u sistemu socijalnog obezbeđenja. Vi ako prelazite određeni cenzus, niste socijalno ugrožena kategorija. Ako lica prelaze određeni imovinski cenzus, gube određena prava.

I, naravno, civilne žrtve rata. Pojam. Kad je tokom rata ili neposredne ratne opasnosti usljed ranjavanja ili nekog drugog oblika ratne torture nastupilo oštećenje organizma, naravno što uključuje mentalno ili značajno naruša-

vanje zdravlja ili nestanak i pogibije. Ovdje imate zakonsku definiciju civilne žrtve rata. Oštećenje organizma 60 posto usljed, pa mučenje nekog, omaložavajuće postupanje, nezakonito kažnjavanje, to su ove kategorije koje smo malo prije čuli od profesorice Turković, odnosno gospođe Manojlović. Zatvor, koncentracioni logori, internacija, prinudni rad, također bombardovanje, ulične borbe, eksplozije ratnog materijala, zalutali metak itd. Zaostali ratni materijal. Znači, to su ove zaostale mine bez obzira što se faktički rat ne vodi, Bosna i Hercegovina, i određeni broj dugih država u regionu, pogođena je problemom minskih polja. I lica koja zadobiju povredu od tih zaostalih eksplozivnih materijala također imaju status civilne žrtve rata. Naravno pojam civilne žrtve rata spadaju i lica koja su pretrpila povredu usljed određenih terorističkih, odnosno diverzantskih napada. Naravno to su članovi porodice, članovi porodice lica koje je poginulo u vezi sa ratnim događanjima.

Posebnu kategoriju civilnih žrtava rata smatraju se lica koja su preživjela seksualno zlostavljanje i silovanje. I ono što također želim naglasiti, status civilne žrtve rata se priznaje i civilnim licima i pripadnicima snaga bivše tzv. Autonomne pokrajine zapadna Bosna ukoliko nitko ne ostvaruje odgovarajuća prava po zakonu o pravima branilaca i članova njihovih porodica. Zna, možda dosta vas i ne zna, u jednom vremenskom periodu vojni neprijate-

lji u zapadnoj krajini BiH su bili pripadnici legalnih oružanih formacija Armije i BiH i pripadnici tzv. Autonomne pokrajine zapadna Bosna.

Članovi porodice, civilne žrtve rata, sad imate definiciju tko se smatra, i naravno oni imaju određena prava. Vidite određenu analogiju sa pravima ratnih vojnih invalida u određenom užem obimu? Ovdje su ova druga prava iz kategorije ratnih vojnih invalida eksplicitno imenovala. Prioritetno zapošljavanje, prioritetno stambeno zbrinjavanje, psihološka pomoć i pravna i svaka druga pomoć. Naravno Republika Srpska, što se tiče prava demobilisanih boraca i ratnih vojnih invalida, to su zakoni o pravima boraca i vojnih invalida i porodica poginulih boraca Obrambeno-otadžbinskog rata. Titulari prava su borci, vojni invalidi, opet ponavljam, u koje spadaju mirnodopski ratni vojni invalidi i članovi porodice poginulog borca i porodice umrlog vojnog invalida.

Također definicija tko je to borac, od 17. avgusta '90. do 19. maja '92. za obranu Jugoslavije, odnosno Republike Srpske. To su naravno pripadnici Jugoslavenske narodne armije i lica koja su od 19. maja '92., odnosno do 19. juna '96 kao pripadnici oružanih snaga Republike Srpske vršila vojne i druge dužnosti za obranu Republike Srpske. Interesantno da je borac i lice koje je učestvovalo u antifašističkoj i oslobodilačkoj borbi tokom 20. vijeka kao pripadnik srpske, crnogorske voj-

ske, jugoslovenske vojske. Borac Federacije BiH, mi nemamo tu kategoriju, njihova prava se definišu po posebnim propisima. U Republici Srpskoj ta lica su uključena u socijalno obezbjeđenje, znači pripadnici NOR-a, odnosno pripadnik srpske i crnogorske jugoslovenske vojske. Vojni invalidi, ratni vojni, mirnodopski vojni nizom. Tko su ratni vojni invalidi, tko su članovi porodice i članovi poginulog borca, članovi umrlog vojnog invalida, tko se smatra članom uže porodice prava, skoro identična kao u Federaciji, prava boraca, prava vojnih invalida, odnosno ovdje čak imate jednu malo širu listu, odnosno imenovanje određenih prava koja se u Federaciji definišu kao druga prava.

Invalidi se svrstavaju u također deset kategorija. Koja su prava članova njihove porodice, odnosno članova porodice umrlog vojnog invalida, što je porodična invalidnina? Naravno, ovdje je definisan imovinski cenzus, odnosno prelazak preko određenog imovinskog cenzusa gubitak prava. Civilne žrtve, Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata. Također definicija tko se smatra civilnom žrtvom rata. Vraćam se na ratne vojne invalide u Republici Srpskoj. Oni imaju precizno definisanu, zakonom određenu situaciju kad lice koje se vraća nakon borbenog zadatka, dobilo je dopust, i dolazi kući, koji je poginuo ne svojom krivicom, članovi njegove porodice imaju određena prava koja su finansijski puno manja od ovih inače klasičnih prava. Tko se smatra članom porodice civilne žrtve

rata, koji su uslovi za ostvarivanje prava, koja su to njihova prava, naravno opet cenzus.

I Brčko distrikt, određena dodatna prava, znači lica koja su bila pripadnici određenih oružanih formacija u Federaciji BiH, odnosno u Republici Srpskoj, a koja trenutno imaju prebivalište u Brčkom distriktu, imaju određeni korpus dodatnih, možemo ga nazvati dodatno socijalno obezbeđenje. To su ta prava.

I završno, neka lista otvorenih pitanja, ne postojanje jedinstvene baze podataka, opet ponavljam, zbog specifične državne organizacije. Ne postojanje kontrolnih mehanizama i koordinacije odgovarajućih organa. To je ta neujednačenost na nekom unutrašnjem nivou. Malo prije smo govorili o neujednačenosti na regionalnom nivou, nažalost u Bosni imamo ujednačenost na unutrašnjem nivou. Sistem finansiranja; opet ponavljam, specifična državna organizacija, pa imate u Federaciji kantone, pa određena prava Federacija 70 kantona sa 30, finansijsko stanje kantona umnogome različito, od stanja privrede u tim kantonima i onda to generira drugi niz pitanja.

I ono što je jako bitno naglasiti reforma sistema socijalne zaštite u skladu sa relevantnim rješenjima, Vijeće Europe, kontekst je Europska socijalna povelja koja također potencira ovo što je profesorica Turković govorila, a i gospođa Manojlović. Socijalna in-

kluzija, odnosno socijalna kohezija. Uključivanje tih kategorija u redovan život. Naravno, moj uklon je socijalno obezbeđenje iz aspekta krivične, odnosno građanske odgovornosti, to su opet drugi korpusi prava. Ja sam već debelo prekoračio vrijeme. Hvala lijepo, pa ako bude pitanja...

Snježana Vasiljević:

Nadam se da će vam oprostiti ovo. Hvala kolegi Hadžiću. Evo prije ručka imamo još jednog izlagača, također pravnik, gospodin Agon Vrenezi, pravni stručnjak za ljudska prava iz Prištine...

Prevoditeljica:

Gospodin će na albanskom jeziku pa vas moli da stavite slušalice.

Agon Vrenezi:

Dobar dan. Pozdravljam sve prisutne. Zahvaljujem organizatorima na pozivu i da vam ne oduzimam previše vremena reći ću da moja prezentacija, koju sam pripremio, slična se prezentaciji kolege iz Bosne i Hercegovine. Znači, fokusirat će se na aspekt priznavanja statusa civilnih žrtava tijekom rata i beneficija koje će dobiti kao tijek tog priznanja njihovog statusa.

Možda ste upoznati s kontekstom koji je jako specifičan što se tiče Kosova, koje ima jednu specifičnost, jednu različitost od Bosne i Hercegovine, jer se po prvi puta status osoba koje su imale oštećenje tijela uzrokovano ratom regulirane pravilnikom UNMIK-

a tijekom 2000. To je pravilnik 2066 i administrativne upute koje su prihvaćene tijekom 2001. godine, koje predviđaju da osobe koje su preživjele najmanje 40 posto oštećenja na tijelu tijekom sukoba, i za obitelji veterana Oslobodilačke vojske koji su izgubili život tijekom borbe, imaju pravo na obeštećenje. U vezi sa nestalim osobama, one se ne spominju eksplicitno što se tiče ovog pravilnika. Znači, nije to obuhvatilo i da bi dobili beneficije kroz zakon, članovi obitelji ih trebaju prijaviti kao nestale osobe ili kao umrle osobe. Broj tih osoba je jako malen, što proizlazi iz ovog pravilnika. Ali ovaj pravilnik ima još jedan nedostatak u vezi sa nestalim osobama jer obuhvaća samo razdoblje do 20. lipnja 2009. i ne obuhvaća sve nestale osobe nakon tog datuma, većinom se radi o Srbima, Romima i drugima. Taj nedostatak je kritiziran od međunarodne organizacije.

Kasnije je sastavljen novi Zakon o statusu i o pravima obitelji boraca, invalida, veterana i drugim članovima Oslobodilačke vojske Kosova i obiteljima žrtava rata, civilnih žrtava naravno. Ovaj zakon je prihvaćen tijekom 2006. godine, u veljači 2006., ali tijekom tih godina mi smo bili pod administracijom Ujedinjenih naroda. Trebalo ga je objaviti s postojećim pravilnikom UNMIK-a, i čini se da je to napravljeno, ali zapravo takva javnu objavu zakona od strane UNMIK-a ne postoji. Našli smo jedan nejasan pravni modus. Zakon se počeo primjenjivati

2007. godine, napravivši različite kategorije osoba koje su obuhvaćene ovim zakonom, ali normalno s nedostacima jer ne tretira sve osobe jednako. Jer tu postoje različite kategorizacije ovisno o nacionalnosti i osobama koje su ranjene, odnosno koje su pretrpjele određena oštećenja.

Kao primjer, ovaj zakon naglašava da je civilna žrtva rata osoba koja ima oštećenje organizma od najmanje 40 posto, nastalo kao posljedica ranjavanja oružjem, odnosno bolesti zadobivenima u zatvorima ili neprijateljskim logorima. Znači, tu postoji određena razlika. U tim slučajevima mi nemamo nekakvu diskriminaciju, ali sve civilne žrtve rata tretiramo na isti način, neovisno o njihovim aktivnostima tijekom ratu ili načinu na koji je došlo do ove invalidnosti. Također civilna žrtva prema ovom zakonu je osoba koja je ubijena, odnosno ranjena od strane neprijatelja. Zakonom nisu obuhvaćene osobe koje su ubijene kao civilne žrtve tijekom akcija Oslobodilačke vojske Kosova ili NATO-a.

Postoji razlika u odnosu na nestale civilne osobe, s obzirom da ovaj zakon kao nestalu osobu smatra svaku osobu koja je nestala tijekom rata, za čiju sudbinu se još ne zna. Na Kosovu je upravo u izradi novi zakon, koji će vjerojatno morati pričekati novi saziv parlamenta. Za to vrijeme različiti akteri mogu iskoristiti priliku i na jednaki način tretirati sve osobe koje su doživjele ranjavanje, odnosno

koje su umrle tijekom rata, ali i druge kategorije stradalih koje nisu do sada bile obuhvaćene zakonom. A vidjeli smo da su, primjerice, obuhvaćene zakonskim okvirima u Bosni i Hercegovini. Prvenstveno mislim da zakon treba obuhvatiti i žrtve seksualnog zlostavljanja, čiji točan broj, nažalost, nitko na Kosovu ne zna. Razmatrajući samo mrtve žrtve, odnosno poginule i ubijene osobe, zaboravljamo druge kategorije žrtava koje ulaze u ovu kategoriju prema međunarodnim standardima. To ne bismo smjeli dozvoliti.

Zahvaljujem. Mislim da vam je bilo jako teško pratiti me, ali meni je bilo lakše da se izražavam na materinjem jeziku. Hvala još jednom. Nadam se da možemo diskutirati o tome, da otvorimo diskusiju.

Vesna Teršelič:

Zahvaljujem gospodinu Vreneziju na ovom jednostavnom i kratkom izlaganju. Dobila sam informaciju da nas čeka ručak. Da se taj ručak ne bi ohladio, ja predlažem da mi prvo pojedemo ručak pa da se vratimo i diskutiramo. Da li se slažete?

Snježana Vasiljević:

OK. Onda ste slobodni.

Bogdan Ivanišević:

Dobar dan. Ja sam Bogdan Ivanišević i moderirat ću sesiju o dilemama

u određivanju pravnog statusa poginulih i nestalih i drugih žrtava ratnih zločina i kršenja ljudskih prava u toku oružanih sukoba u Jugoslaviji. Ali pre toga trebamo da završimo raspravu od prepodne tako da bilo bi dobro da postavite pitanja učesnicima koji nisu odavde, među vama o onome što su govorili pre podne. Onima koji su dalje tu. Nisu su svi učesnici ovde. Ovdje je gospođa Jelić, Sonja Manojlović, Mehmed Hadžić i Agon Vranezi. Četiri od pet učesnika jutarnje sesije su ovde, sede u raznim delovima ove sale pa bih molio druge koji su slušali njihove prezentacije i koji su hteli da nešto pitaju pa nije bilo vremena da to sad urade. U ovakvim se situacijama obično kaže da posle ručka svi smo pospani, umorni, ne možemo odmah da razmišljamo aktivno, ali eto sad sam ja tu frazu izrekao. Usprkos tome ja bih snažno apelirao da nastavimo jutarnju sesiju, nekih desetak minuta sa pitanjima i zapažanjima prema onome šta je rečeno. Nataša. Izvolite.

Nataša Stamenković:

Ja ću pokušat nešto da pitam. Ja sam iz Makedonije tako da oprostite za jezik, Nataša Stamenković, sa Pravnog fakulteta u Skopju. Imam jedno pitanje, bilo je za profesoricu iz Hrvatske, ali gospođa Manojlović bi vjerovatno mogla bolje da odgovori. Moje pitanje je - bilo je slučajeva, recimo u užim sudovima u Srbiji, kada su određeni ljudi bili proglašeni krivim za ubojstvo, a onda je Apelacioni sud doneo presude da su ubojstva bila pod pravnom kvali-

fikacijom dela protiv čovečnosti. Koja je limitaža? Kako se to određuje? Da li je to motiv? Kako se određuje pravna kvalifikacija razlika između ubojstva i dela protiv čovečnosti? To je to, hvala.

Sonja Manojlović:

Evo ja ću pokušati da vam objasnim. Ukoliko Drugostepeni žalbeni sud nađe da se radi o drugoj pravnoj kvalifikaciji, ovlašćen je po Zakoniku o krivičnom postupku da vrši izmenu pravne kvalifikacije. Dakle, u žalbenom postupku sud je vezan činjeničnim opisom događaja. Motiv nije element krivičnog dela po krivičnom zakoniku Republike Srbije. Mislim da to nije ni po jednom koliko znam. Dakle, motiv nije, ali je svakako važan za razumevanje okolnosti pod kojima je došlo do predmetnog krivičnog pravnog događaja iz kojega je proisteklo krivično delo. Pa ako je krivično delo ratnih zločina protiv čovečnosti, protiv osobnih vrednosti koje su zaštićene međunarodnim aktima i humanitarnim pravom, utvrđuju se u svakom pojedinačnom slučaju. Dakle, zavisi od okolnosti. Kada je učinjeno, gde je učinjeno, u kom okruženju, šta su bili motivi? Iako, kažem, motiv nije element krivičnog dela, ali od svih tih okolnosti koje predstavljaju odlučne činjenice po zakonu postoje bitne i postoje odlučne činjenice. Odlučne činjenice su one od kojih zavisi pravna kvalifikacija, da li je u konkretnom slučaju, da li se radi o jednom, drugom ili trećem krivičnom delu.

Dakle, sud ne može da menja taj činjenični opis ili bez pretresa u žalbenom postupku da utvrđuje drugačije činjenice od onih koje je utvrdio Prvostepeni sud, ali nije vezan pravnom kvalifikacijom i ukoliko, s obzirom na sve ove okolnosti slučaja, ali koje su nesumnjivo utvrđene tokom prvostepenog postupka, nađe da se radi o nekom od krivičnih dela, onda može da vrši prekvalifikaciju i da osudi, da preinači prvostepenu presudu i da osudi lice protiv koga se vodi postupak za drugo krivično delo, pa je tako kad je u pitanju ratni zločin. Do formiranja Odeljenja za ratne zločine mi smo imali nekoliko predmeta u kojima su vođeni postupci za krivična dela ratnih zločina. Ali nakon formiranja posebnog odeljenja pri Okružnom sudu u Beogradu svi ti postupci se sada ode i ukoliko diskreciono pravo tužioca da kvalifikuje nešto kao krivično delo ratnog zločina, dakle ako je optužno kao ratni zločin, onda će ići pred posebno odeljenje gde će biti procesuirani.

Bogdan Ivanišević:

Tko još ima neko pitanje ili zapažanje u vezi jutarnjih izlaganja? Izvolite.

Marko Sjekavica:

Isto za sutkinju ako može. Nastavno na ovo što ste govorili. Što u slučaju, budući da postoji u Srbiji to posebno Odeljenje za ratne zločine, u Hrvatskoj postoje vijeća za ratne zločine koji su drukčijeg sastava nego obična, da tako kažem, uvjetna vijeća, što ako na primjer javno tužiteljstvo kvalificira neki

zločin kao recimo teško ubojstvo, sud nije vezan pravnom kvalifikacijom, zaključiti da je to ratni zločin, šta se onda događa se procedurom? Koji sud će u tom slučaju biti nadležan? Da li će se postupak prebaciti na posebna vijeća ili posebni sud? Hvala.

Sonja Manojlović:

Ja sam sad odgovarajući na pitanje gospođi odgovorila da je diskreciono pravo tužioca da po zakonu organizacije nadležnosti državnih organa u nadležnosti tužilaštva pokreće postupke za ratne zločine. Jedna od pretpostavki je da tužilac mora prihvatiti i pokrenuti postupak. Ukoliko to tužilac ne prihvati, sud nažalost ne može ništa sam da uradi.

Jelena Đokić-Jović:

Ja mogu? Isto za sutkinju Manojlović.

Bogdan Ivanišević:

Molim one koji se javljaju da se predstave...

Jelena Đokić-Jović:

Jelena Đokić-Jović, *Documenta*. Ja znam da je do nedugo u Srbiji zapravo bila slična ta organizaciona struktura kao i ovdje, dakle bio je općinski, okružni, ovdje županijski, Vrhovni, mene samo zanima da nam ukratko, ako možete, kažete nakon reformi, što zapravo u nadležnosti sada spada u Apelacioni, što je isto neka vrsta, kako sam razumjela, drugostupanjskog suda, a što u nadležnosti Vrhovnog? I samo me zanima, Okružni sud više

nije Okružni, nego je to Viši sud, je li tako? I to je Odjeljenje za ratni zločin, koliko ima sudaca koji su sude za... Samo otprilike malo o tome ako možete? Hvala vam.

Sonja Manojlović:

Pa evo ja sam malo čas u izlaganju kazala nešto ukratko da je od 1. januara ove godine počela da radi nova mreža sudova u Srbiji. Do tada smo imali na opštinskom nivou opštinske sudove, zatim Okružni sud koji je bio nadležan za određenu teritoriju i nadležnost opštinskih sudova sa svoje teritorije, i imali smo Vrhovni sud koji je bio sud koji je odlučivao u drugom stepenu, dakle imao je dvojaku nadležnost u drugom stepenu na predmete gde je prvostepeni postupak vođen pri Okružnom sudu. I bio je sud trećeg stepena, po zakonu samo u izuzetnim situacijama, ostao je i danas tako po izmenjenim odredbama Zakona o krivičnom postupku za treći stepen. A nakon 1. januara kada je započeo rad sudova po ovoj novoj mreži sudova umesto opštinskih imamo osnovne sudove. Njihova nadležnost je ostala skoro ista sem što je pomeren neki limit što se tiče zaprećene kazne zavisno od toga da li sudi sudija pojedinac ili veće. Tu je nešto izmenjeno. Znatno je podignut taj limit.

U Okružnom sudu sudi se samo u prvom stepenu za najteža krivična dela zaprećne kazne i on ima jedan vrlo, vrlo mali deo apelacione nadležnosti. Mi to onako kolokvijalno zovemo

mala apelacija. Najpre je negde po izmenama Zakonika po krivičnom postupku Viši sud trebao da postupi u žalbenom postupku na odluke koje se tiču osnovnih sudova. Onda je to izmenjeno pa je ostalo da je nadležan u žalbenom postupku kada su u pitanju odluke o određivanju, produženju ili ukidanju mera za obezbeđenje prisustva okrivljenog. I onda neposredno pred kraj godine, iako je projekcija broja sudova svih nadležnosti vršena na osnovu tih odredbi Zakonika o krivičnom postupku, minut do dvanaest izvršenih izmena tako da su oni sad nadležni samo u žalbenom postupku kada se određuju. Dakle, ne ako se kasnije u toku postupka, primera radi, ako se radi o pritvoru, produžava ili ukida pritvor, nego samo ukoliko se određuje neka od mera za obezbeđenje prisustva okrivljenog, pošto je najčešći pritvor, zato dajem kao primer ovaj pritvor. A Apelacioni sud je nadležan u drugom stepenu za sve postupke.

Što se tiče Vrhovnog kasacionog suda, to je sad najviši sud, najviše instance, on je nadležan za odlučivanje po vanrednim pravnim lekovima. E sad i tu imamo izmenu u odnosu na nadležnost Vrhovnog suda s obzirom da su po novim izmenama Zakonika o krivičnom postupku, a i prema nacrtu zakonika koji bi, ja sam maločas kazala da je sad u proceduri, na javnoj raspravi, i mi očekujemo da će negde do kraja ove godine ući u skupštinsku proceduru, a njegova primena se otprilike očekuje negde oko početka sle-

deće godine. Ima nekih odredbi koje upućuju i ukazuju da bi primena tog zakona trebala da počne negde u junu mesecu, ili od 1. jula sledeće godine u odnosu na posebno odeljenje Višeg suda, dakle za organizovani kriminal i ratne zločine, ali to još nije sasvim sigurno. Tu je bilo dosta primedbi, da bi trebalo krenuti u svim sudovima istovremeno, a ne praviti jer to izaziva u praksi jako velike probleme. Ne bih sad sa tim da vas opterećujem. Vrhovni kasacioni sud je nadležan samo po vanrednim pravnim lekovima, čiji je broj jako sužen. Znači, ostao je zahtev za zaštitu zakonitosti, i tu je sad došlo do nekih izmena. Nejverovatnije će sud sam odlučivati da li će uzeti u postupanje ili ne zahtev za zaštitu zakonitosti, s tim što može sad da uvodi se i okrivljeni preko svog branioca koji može pokrenuti postupak i tako.

Jelena Đokić-Jović:

... zakonski ovlašten jedino tužitelj. Znači, u Srbiji tužitelj i...

Sonja Manojlović:

... okrivljenik će imati mogućnost, ali je pravo suda da odluči da li će uzeti u postupanje i tako i po nacrtu ovog novog zakonika o krivičnom postupku. A inače u posebnom odeljenju postoje dva veća za ratne zločine, petorno su veća po zakonu koja postupaju po prvom stepenu, u drugom stepenu to je jedno veće u Apelacionom sudu u kome ja radim, to veće je takođe petorno, i to je to što se tiče ratnih zločina.

Jelena Đokić-Jović:

Hvala vam najljepša.

Bogdan Ivanišević:

Dobro, još imamo vremena za neka pitanja zapažanja u vezi jutarnje sesije, s tim da sad malo poštedito sutkinju Manojlović i da nešto Agon kaže ili gospodin Hadžić o regulativi koja se odnosi na status žrtava u njihovim državama, ili gospođa Jelić sa pravnog aspekta, ne znam da li je tu, ne vidim je. Tu je, ali ispred dvorane. Da, ako imate neka pitanja koja se na to odnose. Evo ja bih pitao gospodina Hadžića i Agona mada nisam slušao tvoje, nisam bio tada unutra, kako se definišu, odnosno koliko ja vidim, ne definišu se civili u zakonima o kojima ste govorili. Kako ih onda vi razumete u praksi?

Mehmed Hadžić:

To su suštinski dva seta zakona. Zakon o pravima demobiliziranih branilaca i ratnih vojnih invalida, odnosno preciznije da vam sada... Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica, govorimo o Federaciji BiH, nadležnosti Federacije BiH, Republika Srpska, dodatna prava Brčko distrikt. Imate Zakon o branilacima i članovima njihovih porodica i imate Zakon o osnovama socijalne zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom. Znači, civili, odnosno civilne žrtve rata su prebačene u korpus sa klasičnim pravima iz dijela socijalne zaštite. Suštinski ova prava branilaca i ratnih vojnih invalida, to je također vid socijalne za-

štite. Evo ja sam prvenstveno govorio o socijalnom obezbeđenju.

Bogdan Ivanišević:

Mislim da se nismo dobro razumeli. To mi je jasno, ali definicija civila u tim zakonima ne postoji, nego se pretpostavlja da svi znamo šta je civil, dok recimo o zakonima o prvom setu zakona o pravima boraca, tu se kaže „borac je pripadnik Armije BiH“. Znači, daju se neke odrednice iz kojih se može zaključiti tko se sve ima smatrati borcem. Da li onda civil... ukratko...

Mehmed Hadžić:

E contrario. Nemamo civila, ali imamo civilnu žrtvu rata. Ona kategorija civila koja stiče, koja ulazi u krug titulara prava koja mogu crpiti iz ovog normativnog okvira. Znači, naravno, nisu ni sve civilne žrtve rata, u ovom suštinskom smislu, sve civilne žrtve rata nisu pravno pokrивene, samo one civilne žrtve rata koje imaju 60 posto tjelesnog oštećenja. Znači, sve civilne žrtve rata koje imaju do 60 posto tjelesnog oštećenja nemaju prava za socijalno obezbeđenje po ovim zakonodavstvima. Opet ponavljam, u Federaciji je to Zakon o osnovama socijalne zaštite i zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, a u Republici Srpskoj je baš specifičan Zakon o zaštiti civilnih žrtava, žrtava rata. Znači, nema definicije branilac, civil, nego imamo definiciju branioca koju izvodimo definiciju ratnog vojnog invalida, a ovdje imamo definiciju civilne žrtve rata. E sad po meni nema

potrebe da argumentum e contrario izvodim definiciju civila, jer to je shodno prema zakonu o zaštiti prava civilnih žrtava. Govorimo o socijalnom obezbeđenju. Opet ponavljam, vjerojatno s ovog krivičnog aspekta dalo bi se govoriti o posebno-specifičnoj definiciji civila.

Bogdan Ivanišević:

Pa da zato što, koliko ja razumem, u krivičnom kontekstu civil je onaj tko nije borac, u međunarodnom humanitarnom pravu. Znači, to je negativna definicija, pa onda pretpostavljam da se ista definicija koristi u praksi organa koji trebaju da odlučuju kome će davati određene...

Mehmed Hadžić.

Opet ću biti precizan. U Federaciji BiH također, identično je u Republici Srpskoj, jedan mali momenat: „Status civilne žrtve rata priznaje se licu kod kojeg je nastupilo tjelesno oštećenje organizma najmanje 60 posto ili značajno narušavanje zdravlja usljed mučenja, nehumanog i ponižavajućeg postupanja, nezakonitog kažnjavanja...“ Znači, kategorija je licu. A naravno vojnici su lica koja su bili pripadnici oružanih formacija u jednom drugom segmentu. Ovdje je definicija samo licu. Znači, opet nije argument e contrario, nije vojnik. Iz ove formulacije se može izvesti taj vaš zaključak, koji naravno nije vojnik, a koji je pretrpio tjelesno oštećenje od minimum 60 posto pa usljed ovih svih ostalih stvari.

Naravno opet, sad da se ne ponavljam zbog ostalih, nehumano postupanje, nezakonito kažnjavanje, protupravno lišavanje slobode, zatvor, koncentracioni logori, internacija, prinudni rad, u toku ratnog stanja ili neposredne ratne opasnosti. Zatim bombardovanje, ulične borbe, eksplozija ratnog materijala, zalutali metak, zaostali ratni materijal nakon završetka rata, problem minskim polja. U vezi sa diverzantskim, terorističkim akcijama, znači sad, trenutno. Govorimo o civilnim žrtvama rata, međutim u tu kategoriju spadaju i lica, ako bi se sad, trenutno, danas desio neki teroristički napad i određena lica, civili pretrpe određena tjelesna oštećenja, postotka po ovom zakonu od 60 posto, oni bi se također smatrali civilnom žrtvom rata. Zatim posebna kategorija su naravno i lica koja su preživjela seksualno zlostavljanje i silovanje. Ne znam je li otprilike to...

Bogdan Ivanišević:

Hvala vam na pojašnjenju. Sandra je htela da nešto kaže na tu temu. Tako sam zabeležio...

Sandra Orlović:

Pa da...

Bogdan Ivanišević:

Možda sa ovim da zaključimo deo pa da krenemo u popodnevnu raspravu.

Sandra Orlović:

Da, čitava ova oblast priznavanja prava civilnim žrtvama rata i porodicama

civilnih žrtava rata kao i priznavanje prava porodicama palih boraca i vojnim invalidima jedna je vrlo zanimljiva, za mene lično, oblast i kao organizacija se bavimo time, ali bih vas molila da se skoncentrišete i da mi odgovorite na pitanja, također i Agona ću zamoliti da mi da odgovor u odnosu na Kosovo, koji je postupak priznavanja statusa porodice civilne žrtve rata? Govorim samo o licima, porodicama onih lica, civila koji su izgubili život u ratu. Dakle, šta jedna porodica, i da li uopšte postoji rok u kojem porodica može da zahteva da se prizna status? Šta od dokaza prilaže porodica i takođe da vas zamolim za jedan komentar ili ocenu da li vi smatrate da su ti zahtevni dokazi sprečili neke manipulacije i malverzacije u praksi? Da li su oni dovoljni? Eto, toliko i Agonu isto.

Bogdan Ivanišević:

Ja bih samo molio da odgovori budu kratki, da se ne razgovara satima. Znam da će biti teško odgovoriti kratko, ali...

Mehmed Hadžić:

Princip je inače socijalnog obezbeđenja da se prava dobivaju na temelju zahtjeva. Vi ako ne podnesete zahtjev, nećete ostvariti svoje pravo. Ovo je specifična oblast tako da same civilne žrtve rata podnose zahtjev na osnovu valjane medicinske dokumentacije. Proces dokazivanja je relevantni organ. To u zavisnosti od Federacije BiH i Republike Srpske cijeni određenu prvo medicinsku dokumentaciju, ako

imate medicinsku dokumentaciju o okolnostima ranjavanja.

Sandra Orlović:

Ne, govorim o porodicama ubijenih civila. Znam o medicinskoj dokumentaciji i utvrđivanju nivoa invalidnosti. Govorim o porodicama civilnih žrtava rata u porodicama onih civila koji su ubijeni tokom rata.

Mehmed Hadžić:

To bi bio princip: ona porodica koja može da dokaže na relevantan način da je njihov bliski srodnik, suprug, odnosno supruga, dijete i tako dalje, poginuo kao civilna žrtva rata... Tu treba da „uskoči“ ova vaša djelatnost, odnosno djelatnost organizacija koje prikupljaju dokumentaciju o spiskovima nestalih, odnosno poginulih. Svaki organ u svom postupku ima određene metode, procedure kojima se utvrđuju status civilne žrtve rata. Nadovezujem se na ono, koliko ja znam, nekih velikih zloupotreba u tom smislu nije bilo. U Federaciji BiH ja ne znam da postoje rokovi... Postoje rokovi za lica koja su bila proglašena nestalim. U Republici Srpskoj podnošenje zahtjeva za priznavanje statusa civilne žrtve rata je faktički okončano sa 31.12.2007. godine. To je zakonska odredba. Inače, do tog roka je bilo da lice može podnijeti zahtjev u roku od pet godina. Evo sad ću opet da budem precizan. Nadam se da ne uzimam, ustvari uzimam puno vremena... Izvinite. Znači, član 33. Republika Srpska - “Zahtjev za priznavanje prava, ošte-

ćenja organizma, može se podnijeti u roku od pet godina od dana kad je lice zadobilo oštećenje, odnosno dana prestanka okolnosti”. Odnosno, “zahtjev za priznavanje prava pogibije ili smrti lica može se podnijeti u roku od pet godina od dana pogibije ili smrti”. Ovaj zakon je pretrpio dosta izmjena i dopuna i na kraju odredba člana 34. - “Lice koje je zakasnilo sa zahtjevom - znači mimo roka od pet godina - za priznavanje prava po osnovi člana ... može podnijeti zahtjev do 31. decembra 2007.” To je bila neka krajnja zakonska... Ne znam...

Agon Vrenezi:

Evo ja ću kratko. Za vreme dok je UNMIK-ova uredba bila na snazi, oni su formirali preko te neke uredbe centralni medicinski odbor koji je procenio koliki je nivo invaliditeta, ja to pričam i o vojnim i o civilnim invalidima, a što se tiče ono što smo malo pre razgovarali o civilnim žrtvama rata, to je jedna vrlo čudna definicija, ja sam malo pre to rekao, ali mislim da se malo izgubilo to, civilna žrtva rata smatra se osoba koja je ubijena ili ranjena od neprijateljskih snaga, a kasnije poginula od perioda 27. februara 1998. do 20. juna '99. kao osobe koje su stradale od mina i drugih eksplozivnih sredstava nakon završetka rata. Znači, to je definicija, ali nema definicija tko su neprijateljske snage, znači da li ulaze i žrtve koje su stradale zbog dejstava Oslobođilačke vojske Kosovo i NATO snaga, ali pošto je sad novi nacrt zakona u proceduri, to je dobra

prilika da se ovakve deformacije u zakonu poprave.

Bogdan Ivanišević:

Dobro. Iako sam rekao pre ovog seta pitanja da bi time trebali da završimo taj deo rasprave, ipak imamo još jedno pitanje pošto su me jako molili, iz onog dela dvorane.

Violeta Burić-Milošević:

Hvala, Bogdane. Moje ime je Violeta Burić-Milošević i dolazim iz Međunarodne komisije za nestale osobe, iz glavnog ureda u Sarajevu. Nije pitanje, čisto smatram da je bitno, osjetila sam potrebu da to kažem, da u Bosni i Hercegovini je na snazi zakon o nestalim osobama, zakona na državom nivou koji je usvojen još u decembru 2004. godine, a koji reguliše, ima dakele u definiciji šta je to nestala osoba. Međutim nažalost to je sada za učesnike ovog skupa koji nisu iz Bosne i Hercegovine, jako je komplicirano ovo sve, različiti zakoni na entitetskom nivou, i evo ovaj zakon koji ja spominjem na državnom nivou koji se primjenjuje.

Evo navest ću kratko, član zakona koji je definisao uspostavu instituta za nestale osobe, koji u svom zadatku ima da osnuje centralnu evidenciju nestalih osoba i trenutno je u toku verifikacija svake nestale, ali nažalost zakon se ne primjenjuje u smislu prava koja imaju, odnosno naknada koje bi imali članovi porodica nestalih osoba, koji su nestali kao civili, odnosno pripad-

nici oružanih snaga zbog naravno problema uspostave fonda na državnom nivou. Smatrala sam je bitno, i koliko se sjećam, bila je jedna radna grupa koja je radila na pripremi nacрта zakona o civilnim žrtvama na državnom nivou koji je još uvijek na nivou radne grupe. Eto samo, ono što mi je bilo bitno s moje strane i ispred udruženja sa kojima surađujemo da kažem da postoji zakon o nestalim osobama na državnom nivou koji regulira koja je to nestala osoba i koji regulira prava članova porodica ubijenih nestalih osoba. Ja se izvinjavam što sam ukrala malo vremena.

Bogdan Ivanišević:

Ništa. U redu je. Dobro. Preći ćemo na popodnevnu sesiju sa dodatnim delom. Mislim da je ova prethodna sesija dovoljno dugo trajala i da niko ne treba da se oseti zakinutim. Govorit ćemo o dilemama u određivanju pravnog statusa, o sivim zonama ko je civil, ko je borac, ko je civil koji je učestvovao u neprijateljstvima, ko je borac koji je van borbenog stroja, a o tome će nam govoriti petero učesnika.

Na mojoj ekstremnoj desnici je Mladen Stojanović iz Centra za mir i nenasilje i ljudska prava Osijek. On je monitor za suđenja za ratne zločine i analitičar. Malo manje desno od mene je Mladena Tadej iz *Documente*. Ona je istraživačica na projektu Ljudski gubici u Republici Hrvatskoj od '91. do '95. godine. U centru je Bekim Blakaj iz Fonda za humanitarno pravo

Kosovo (FHP). Bekim je šef kancelarije FHP-a, odnosno vodi FHP Kosovo u Prištini. Do njega je Tomislav Fresl, istraživač na istom projektu na kom je i Mladena u *Documenti*. I do njega je Predrag Miletić, istraživač i analitičar iz Fonda za humanitarno pravo.

Najpre će govoriti Mladen Stojanović o onim dilemama sa kojima se on susretao kao posmatrač za suđenja za ratne zločine, on i njegova organizacija, a onda dogovorili smo se da ljudi iz Fonda za humanitarno pravo iznesu svoje primere, te neke granične slučajeve gde im nije u svakom trenutku bilo jasno kako kategorizovati neko lice, a onda posle njih će to učiniti Tomislav i Mladena kad je reč o istraživanju koje *Documenta* radi u Hrvatskoj, a posle toga je vreme za diskusiju koja bi trebala da traje negde do pet sati, ako se ne varam, što znači da će biti dosta vremena za diskusiju i nadam se da će to biti živa, zanimljiva rasprava, da ćemo pomoći njima da razreše svoje dileme, da ćemo sami sebi svi pomoći da razrešimo naše dileme kada razmišljamo o tim temama, bilo kao ljudi koji rade u nevladinim organizacijama, bilo kao sudije koji treba da odluče o tome da li je neko lice bilo žrtva uopšte, da li je bio borac u borbi, da li je bilo civil koji je direktno učestvovao u neprijateljstvima.

Također ne znam da li ima ovde netko tko sad radi u državnim agencijama, odnosno, institucijama koje određuju koji je status nekog lica, a što onda

ima reperkusije na to koja prava to lice ili porodica tog lica uživaju tako da mislim da ovo vrlo zanimljiva i, verujem, dosta komplikovana tema, tema o kojoj razumni ljudi mogu razumno da dođu do različitih zaključaka. Tema oko koje su međunarodno pravni eksperti prilično podeljeni upravo zbog toga što je ta siva zona takva da je teško razgraničiti uvek pravni status nekog lica. Nedavno je Međunarodni komitet Crvenog krsta uradio studiju, prošle godine, na temu direktnog učesća u oružanim sukobima i veliki broj međunarodno pravnih stručnjaka koji je bio angažovan u tome je kritičan, u tom projektu, je kritičan prema konačnom produktu, ne slažu se sa onim u čemu su i sami do neke tačke učestvovali, ne zato što ICRC nije uradio nešto što nije trebao da uradi. Sve je to bilo korektno sa pet-šest godina sastanaka na tu temu, ali prosto na kraju nisu uspeli da dođu do konsenzusa koji bi reflektovao manje-više nepodeljen stav međunarodnih stručnjaka o tome koja se lica imaju smatrati u određenoj situaciji borcem, borcem van stroja, civilom ili civilom koji učestvuje u neprijateljstvima.

Eto to je neki uvod. Ja bih vas zamolio, dok slušate o tim primerima, dok slušate ova izlaganja da negde razmišljate sami o tome da li ste se susrećali sa sličnim situacijama u vašem radu ili nezavisno od toga da li ste se susrećali sa ovakvim slučajem ili ne, prosto da pokušate vi da nađete sebi odgovor na one dileme na koje će oni izneti pa

da pokušamo na kraju, ako nije uspeo ICRC, da možda mi danas ovde uspijemo da nađemo jasnu, da nam posle toga bude jasno kako ćemo kategorizovati, ako nije ružna reč, neko lice koje je poginulo ili nestalo u toku rata ili je bilo žrtva po drugom osnovu. Mladene, izvoli.

Mladen Stojanović:

Hvala. Pa moja organizacija već nekih šest ili sedam godina prati suđenja za ratne zločine. Uglavnom sada zajedno sa *Documentom* i Građanskim odborom za ljudska prava pratimo sva suđenja za ratne zločine koja se vode u Hrvatskoj, pratimo i dio suđenja koja se odvijaju u regiji. Moja prezentacija, ono što ću vam ja reći, napravljena je iz aspekta nekog tko monitorira sudske postupke. Naime, prateći suđenja za ratne zločine, mi smo zapažali slučajeva u kojima je bio sporan status žrtve. Naravno u samom sudskom postupku bitno je utvrđenje koje u konačnici zauzme sud. Sporno je uglavnom bilo je li žrtva bila civil ili pripadnik određenih oružanih postrojbi, s tim u svezi otvaralo se pitanje pravne kvalifikacije kaznenog djela. Na primjer, radi li se o kaznenom djelu ratnog zločina protiv civilnog stanovništva ili ratnog zločina protiv ratnog zarobljenika, a u nekim slučajevima ukoliko je stradala osoba bila pripadnik oružane postrojbe, a ne civil, radi li se uopće o počinjenju kaznenog djela. Jedna od interesantnih situacija je status žrtava pripadnika tzv. radnih vodova.

Naime, u konkretnom slučaju radilo se o Hrvatima i Mađarima mobiliziranim u radni vod koji je bio ustrojen u vojsci tzv. Republike Srpske Krajine. U njega su bili mobilizirani isključivo Hrvati i Mađari, a s obzirom da su postali žrtve zlostavljanja sebi nadređenih i nekih drugih pripadnika navedene vojske, postavilo se pitanje njihovog statusa, a time naravno i pravne kvalifikacije kaznenog djela - da li se radnje prema njima mogu kvalificirati ratnim zločinom protiv civilnog stanovništva? Sud je zauzeo stajalište da se u konkretnom slučaju radilo o civilima, da Hrvati i Mađari iako vojnim pozivima mobilizirani u radni vod vojske tzv. Republike Srpske Krajine ipak nisu direktno sudjelovali u neprijateljstvima i da ih se ne može tretirati kao pripadnike vojske.

U drugom slučaju koji ću vam navesti žrtve su bili pripadnici policijskih postrojbi Republike Hrvatske, a u kritično vrijeme su radili na evidentiranju ranjenika u bolnici. Oni se u registrima vode kao nestali hrvatski branitelji, prema optužnici, još važnije, ovdje prema presudi, radi se o civilima i djelo je kvalificirano ratni zločinom protiv civilnog stanovništva. Sud je njihov status obrazložio na način da bez obzira što su bili policajci prilikom lišavanja slobode i odvođenja zatečeni kao civilne osobe. Sud se pozvao na činjenicu da su nekoliko mjeseci obavljali evidenciju zbrinjavanja ranjenika i da stoga ne mogu imati status ratnih zarobljenika, već isklju-

čivo civilnih osoba. Također je navedeno da su prilikom odvođenja bili u civilnoj odjeći bez oružja.

Sljedeći primjer odnosi se na postupak koji se za zločin počinjen na Ovčari vodio na Specijalnom sudu u Beogradu. Djelo je kvalificirano ratnim zločinom protiv ratnih zarobljenika, počinitelji su za to kazneno djelo pravomoćno osuđeni. No obitelji žrtava i preživjeli oštećeni sa Ovčare smatrali su da se ne radi o ratnim zarobljenicima, već o bolesnicima, ranjenicima, civilima, medicinskom osoblju iz Opće bolnice u Vukovaru. Dakle, smatrali su da je trebalo direktne počinitelje optužiti za ratni zločin protiv civila i ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika. U odnosu na svih dvjesto ubijenih na Ovčari, to je bilo kvalificirano ratnim zločinom protiv ratnih zarobljenika iako je evidentno da je među njima bilo i civila. Recimo, Siniša Glavašević, novinar, evidentno je bio civil.

Posljednji primjer odnosi se na slučajeve gdje se također postavljalo pitanje statusa žrtava. Ta situacija nije odveć bitna i neće previše pomoći kolegama koje rade na dokumentiranju ljudskih gubitaka, no bitna je iz aspekta monitoringa suđenja i mogućnosti dokazivanja krivnje počinitelja. Naime, radi se o prigovorima branitelja okrivljenih koji oni iznose tijekom sudskog postupka, a koji tvrde da žrtve koje su u optužnici navedene kao civili da su zapravo bili pripadnici vojnih postrojbi.

To su potkrepljivali time što članovi obitelji primaju naknade kao članovi obitelji stradalih hrvatskih branitelja. S tim u vezi nameće se pitanje kako takvi prigovori mogu utjecati na sudske postupke? Naime, ukoliko se utvrdi da je stradala osoba zaista bila pripadnik oružanih postrojbi, najčešće će samo biti izmijenjena pravna kvalifikacija kaznenog djela. Ukoliko je neka od žrtava zaista bila civil, to bi moglo prouzročiti probleme u dokazivanju krivnje počinitelja. Naime, osobe koje su pozvane svjedočiti u postupcima koji se vode u Hrvatskoj dužne su odazvati se pozivima za svjedočenje. No ukoliko se postupak vodi pred stranim sudom pozvane osobe nisu dužne odazvati se pozivu tog suda. O tome da li će se odazvati pozivu na primjer suda u Srbiji, a važno je napomenuti da se u Srbiji vodi sve više postupaka za zločine počinjene u Hrvatskoj, pozvane osobe slobodno odlučuju. Mnogi članovi obitelji stradalih usto što su izgubili nadu da će počinitelji zločina biti kažnjeni, uz tu nekakvu dodatnu okolnost, ostvarenja naknade za stradalog člana obitelji kao za vojnu žrtvu, iako je zapravo stradao kao civil, sve bi to moglo utjecati na njihovu odluku da li uopće svjedočiti i takvim svjedočenjem se izlagati takvim po njima mogućim neugodnim pitanjima.

Pripremio sam eto tih nekoliko primjera koje sam vam sad naveo. Pored toga u prezentaciji koja je podijeljena navedeni su još neki konkretni pri-

mjeri. Njih su pripremile kolege iz *Documente*. Radi se o pitanjima sa kojima su se oni susretali prilikom dokumentiranja. Sa jedne strane radi se o statusu žrtava u utvrđenom statusu sudskim presudama, a sa druge strane o statusu istih tih žrtava prema drugim izvorima. Znači, prema registrima, ili prema svjedočenjima u sudskim postupcima. Hvala što ste me saslušali.

Bogdan Ivanišević:

Hvala Mladene. Sada ćemo čuti od ljudi iz Fonda za humanitarno pravo i *Documente* o njihovim iskustvima, ne kao monitora suđenja za ratne zločine, već kao učesnika u projektima sastavljanja registara ljudskih gubitaka u toku oružanih sukoba. Najpre dvojica predstavnika Fonda za humanitarno pravo. Kojim redom ćete govoriti? Predrag Miletić, izvoli.

Predrag Miletić:

Hvala Bogdane. Ovaj popis ljudskih gubitaka na kome Fond radi pet godina takođe je doneo sa sobom niz specifičnih slučajeva. Naš posao, kao analitičara na projektu, bio je da te slučajeve posebno obradimo i izdvojimo, da bi u svakom slučaju ta imena bila sačuvana. U ovom momentu, za nas je veoma bitno da mi od strane struke koja obuhvata socijalni i krivični aspekt problema, dobijemo odgovore na neke od dilema.

Prva dilema je dilema civili ili vojnik, odnosno policajac. Mi se u našem

radu susrećemo sa zvaničnim izvorima, na primer, na Kosovu to je knjiga u izdanju Kosovskog zaštitnog korpusa - TMK, koja se naziva Besmrtnici regiona Dukadin. Postoji dosta slučajeva gde se podaci sadržani u tom izvoru razlikuju u odnosu na status dat u izjavama svedoka, obično članova porodice, koji su te izjave dali Fondu za humanitarno pravo. S druge strane, postoje liste pripadnika OVK, na kojima se možemo sresti sa nizom nelogičnosti, kao na primer da devedesetogodišnja starica bude uvrštena u spisak pripadnika OVK, samo zato što je majka jednog od komandanata, ili da devojčica koja je imala šest godina, član porodice Jashari koja je ubijena početkom '98. u Donjem Prekazu takođe bude na tim listama. Znači, iako su ove nelogičnosti izraz nekog društvenog sentimenta prema žrtvama na Kosovu, one mogu dovesti u pitanje samu pouzdanost izvora i kriterijuma kojima su autori vođeni da bi odredili status neke žrtve. Navest ću samo nekoliko slučajeva o pomeničnim žrtvama. Prva žrtva koju ću navesti je Nazmi Pacoli, Albanac iz okoline Prištine. On nije formalno bio pripadnik OVK, jer u početku nije bilo dovoljno naoružanja. Pomagao je izbeglicama u šumi, a posle 24. marta 1999. osmatrao je za OVK. Pripadnici srpskih snaga su ga zarobili u šumi i ubili, i nakon rata, porodica je u izjavi navela da je on bio civil, što ustvari i jeste bio u momentu smrti, ali porodica je nakon toga uspela da od organizacije ratnih veterana i udruženja po-

rodica palih boraca dobije potvrdu na osnovu koje je Nazmi upisan uz pravo da mu naknadno bude priznat status borca, tako da se on danas zvanično i vodi kao borac. Sad tu za nas postoji dilema na koji način odrediti status ove žrtve.

Drugi primer govori o trojici mladića. To je isto jedan interesantan primer. Njih trojica su imala od petnaest do osamnaest godina. Krajem '98. krenuli su u Albaniju da bi za potrebe lokalnog štaba pribavili naoružanje. Nažalost, sva trojica su izgubila život u minskom polju i sad ono što je interesantno je da su porodice dvojice tih mladića uspele kao i u ovom prvom slučaju da postignu to da njihovim sinovima naknadno bude priznat status boraca, dok treći mladić nije proglašen borcem, porodica je takođe podnela zahtev da i njemu bude priznat status borca, ali je taj zahtev odbijen. I treći slučaj koji sam pripremio da navedem je slučaj Envera Bytyqija. On je bio pripadnik partije LDK na Kosovu, učestvovao je u demonstracijama, bavio se političkim pitanjima... Uhapšen je, proveo je otprilike nekih mesec dana u zatvoru nakon čega je od torture preminuo u bolnici u Prištini. On se danas takođe nalazi na listi palih boraca, i to su uglavnom neke karakteristične dileme. Ostali slučajevi bi mogli da se podvedu pod ova tri. Verujem da će i Mladena i Tomislav takođe dati još nekih primera iz svoje prakse.

Ja ću predstaviti još jednu dilemu, nakon čega će Bekim predstaviti još tri grupe koje smo pripremili. Ta dilema tiče se direktnih i indirektnih žrtava. Svi znamo da postoje žrtve koje za vreme rata izgube život, a da to ne bude direktno posledica nekog čina ili akta, znači dejstva koje je strogo vezano uz rat i ratna dejstva, već su to posledice koje su prouzrokovane ratom. Neke grupe ljudi koji su ugroženije od drugih grupa, ili se nađu u nekoj nepovoljnoj situaciji, gube živote na različite načine. Postoji i druga grupa žrtava, koje zadobiju neke povrede telesnog integriteta za vreme rata, a desi se da preminu u nekom periodu koji je duži i onda tu postoji pitanje kontinuiteta, odnosno da li je opravdano da žrtvu povezujemo sa ratom i na koji način bi se to moglo da se odredi.

Prema metodologiji koje se pridržavamo u radu, ove dve grupe žrtava ne svrstavamo u popis koji će biti objavljen. Navest ću nekoliko primera. Prvi slučaj je slučaj pedesetogodišnjeg muškarca. On je iz jednog sela u opštini Orahovac, selo se zove Radošte, i u tom selu u maju 1998. godine vodile su se borbe između OVK i srpskih snaga. On je istog dana uhapšen iako prema izjavama porodice nije učestvovao nije bio niti formalno niti je pomagao sukobu. Uhapšen je, proveo je deset meseci ukupno u zatvoru. Porodica je uspela nekako da izdejstvuje njegovo oslobađanje. Preminuo je devet meseci nakon oslobađanja iz zatvora. Preminuo je prema tvrdnjama

porodice zbog torture koju je pretrpeo u zatvoru.

Drugi slučaj je slučaj Milosava Kovačevića. Ovo je slučaj gde je malo duži vremenski period protekao od vremena nastanka povrede do trenutka smrti. Period je, otprilike četiri godine. Milosav je bio seljanin u jednom selu u opštini Srbica. Čuvao je krave zajedno sa svojim bratom koji je ubijen u tom incidentu, kada su obojica napadnuti. Milosav je preminuo četiri godine kasnije. Znači, da li je njegova smrt prouzrokovana povredom? Potrebno je oceniti neke druge okolnosti kao što su starost, opšte psihičko stanje i veoma često ne postoji dovoljno podataka da bi imali uopšte da utvrdimo tu vezu.

I još jedan primer ću samo navesti. To je primer bebe koja je imala otprilike godinu dana. Njena porodica je bila primorana da napusti mesto stanovanja. Za vreme izbeglištva ona se razbolela zbog nedostatka lekova i nemogućnosti da dođu do lekara ona je umrla. Ovih primera stvarno imamo dosta. To je kalsičan primer indirektno žrtve, smrt usled gladi, smrzavanja ili nedostatka odgovarajuće medicinske nege.

Sada ću prepustiti predstavljanje drugih slučajeva Bekimu tako da će on nastaviti.

Bekim Blakaj:

Hvala Peđa. Ja bih na albanskom uko-

liko možete svi da stavite slušalice. Moj kolega Peđa je spomenuo dvije važne dileme koje smo imali tijekom našeg rada na terenu, ali mislim da to nisu jedine dileme. Evidentirali smo mnogo slučajeva na terenu gdje su civili koji nisu bili pripadnici Oslobođilačke vojske Kosova niti su bili organizirani u nikakvu vojnu hijerarhiju, nego obično su evidentirani kao narodna civilna zaštita, ali u konkretnom slučaju nisu bili ni takvi jer nisu imali nikakvu vezu s tim gornjim instancama ili sličnim odjelima. Sigurno je bilo slučajeva gdje su civili koji faktički nisu uopće bili organizirani u bilo kojoj grupi, nego je netko uzeo pušku i obranio svoju kuću i svoje naselje. I u tim okolnostima su ubijeni. Trebali smo razlikovati civile i civile koji su uzeli oružje i koji su sudjelovali u takvim aktivnostima, stoga smo ih stavili u jednu posebnu grupu, naoružane civile. Primijetili smo da većina od tih naoružanih civila koji su ubijeni nakon rata proglašeni vojnicima, dobili sustatus vojnika, odnosno borca.

Ja sam uzeo u obzir nekoliko slučajeva, ali prije nego što budem govorio o tim slučajevima, želim vas upoznati tko je nadležan da nekog proglasi ubijenim vojnikom, odnosno civilom na Kosovu. U jednom momentu Peđa je spomenuo udruge porodica palih boraca, koje postoje u svakoj općini, ali službeno, to je uradio, sigurno uz podršku ovih udruga veterana i porodica palih boraca, tu ulogu je imao Kosovski Zaštitni Korpus, koji su sastavili

ove liste koje su proglasili javnim. U nekim slučajevima obitelji su nam rekleda njihovubijen član obitelji bio civil, ali smo njegovo ime pronašli na službenim dokumentima Kosovskog Zaštitnog Korpusa. Zato smo imali dilemu koje izvore informacija možemo prihvatiti: svjedočanstva obitelji ili iz drugih izvora, službenih izvora.

Za ilustraciju imamo jedan slučaj gdje su članovi jedne veće obiteljiu općini Pejë/Peć radi napada na njihovo selo bili prisiljeni pobjeći u šumu i tamo su se sreli sa srpskim snagama i koje su zapucale prema njima. Dvojica od njih su formalno bili članovi OVK, a drugi su pripadali, ono što sam rekao malo prije, grupi teritorijalne odbrane, ili civilne zaštite. Svi oni su dobili status boraca nakon njihovog stradanja. Ima različitih slučajeva, ali neću vam oduzimati vrijeme jer ima dosta interesantnih slučajeva koje će kolege iz Documente prezentirati.

Druga dilema koja je dosta važna za nas i želio bih da nam prisutni eksperti pomognu oko toga kako daju tretiramo. To je primjer vojnika koji su u trenutku stradanja, ubojstva, bili su u civilnoj odjeći. Ovo se često dešavalo na Kosovu. Imamo dosta slučajeva gdje smo identificirali jako veliki broj ovakvih osoba. Bilo je i manjih grupa sudionika OVK koji su se u jednom trenutku borili, ali kasnije su se povukli, skinuli uniformu, ako su je imali. Zapravo, većina njih nije niti imala uniforme. Maknuli su oružje i prak-

tički su bili kao civilne osobe i pridružili su se kolonama protjeranih ljudi koji su odlazili iz svojih sela. Tijekom putovanja srpske snage su ih odvojile iz kolone i potom ih strijeljali. U pojedinim slučajevima smo ih mi tretirali kao ubijene vojnike, iako u trenutku ubojstva nisu bili u uniformi, niti su bili naoružani.

Iako pred sobom nemam konkretne materijale, spomenut ću vam i jedan slučaj masovnog ubojstva na Kosovu. Radi se o masovnom ubojstvu u zatvoru Dubravë/Dubrava, najvećem zatvoru na Kosovu. Nalazi se na zapadu Kosova. Incident se dogodio u svibnju 1999. godine- 19. i 21. svibnja kada je NATO bombardirao te objekte. Mi smo evidentirali dvadesetak poginulih tijekom tih bombardiranja Nakon tih zračnih udara, 22. i 23. svibnja srpske oružane snage ubile su veliki broj zatvorenika i mi smo ih uspjeli evidentirati oko stotinu. Većina njih su uhićeni kao pripadnici OVK, tijekom 1998. i 1999. godine, ali u trenutku ubojstva bili su jednostavno zatvorenici. Svi oni koji su bili pripadnici OVK prije uhićenja proglašeni su borcima i poginulima za domovinu.

Imamo još jedan slučaj. Radi se o jednom selu, Studime e Eperme/Gornje Studime, koje se nalazi u Vushtrri/Vučitrnu. Imamo slučaj Adnan Bunjaku koji je bio pripadnik OVK od 1998. godine, ali se 02. svibnja zajedno s obitelji i nekim osobama pridružio civilnoj koloni i napustio svoje selo. Sigurno

na sebi nije imao niti uniformu niti oružje, ali su ga tijekom puta pripadnici Vojske Srbije izvukli iz kolone i potom ubili. Mogu reći da je bilo još desetak sličnih slučajeva. Neću ih sve spominjati, imate ih navedene u materijalima koje smo podijelili.

Još edan primjer, malo drukčiji od onoga što sam do sada predstavio. Radi se o Bojanu Kostiću iz općine Zhitoragje/Žitorade koji je mobiliziran 24.03.1999. tijekom NATO-vih bombardiranja u tadašnjoj SR Jugoslaviji, i odmah raspoređen u jedinicu u Graçanicë/Gračanici. Dali su mu par slobodnih dana i on je otišao kući svojoj obitelji, ali se već 1. svibnja '99. trebao vratiti u jedinicu. Autobus kojim je putovao gađale su NATO snage, i on je poginuo u blizini sela Llužhan/Lužane. Tretira se kao ubijeni vojnik, iako nije bio u uniformi, nije poginuo u borbi, niti na zadatku.

Uzet ću još jedan slučaj. Radi se o Sadiku Ganijaju, on je Albanac koji je bio član OVK, nekoliko puta je nosio oružje jer je živio na granici između Albanije i Kosova, prenosio je oružje za OVK iz Albanije. No, dana 23.06.1998. godine traktorom je prevezio hranu. Traktor se prevrnuo i on je poginuo. Znači, bio je to nesretni slučaj u kojem je stradala osoba. Danas se on vodi kao pripadnik OVK i evidentiran je kao poginuli član OVK.

Za kraj još jedna dilema koju bih želio prezentirati. U vezi je sa žrtvama

represije, odmazde. Nakon potpisivanja Kumanovskog sporazuma između SR Jugoslavije i NATO-a, došlo je do ubojstava, otmica, nestanaka velikog broja pripadnika drugih nacionalnosti, nealbanaca. To se odnosilo i na Albance koji su se smatrali suradnicima srpske vojske. Ne znam da li znate ovaj podatak, ali tijekom '98./'99. po nekim većinskim albanskim selima smo imali lokalnu policiju koja je bili lojalna srpskoj vojsci. Nakon lipnja 1999. godine veliki broj tih ljudi je ubijen. Navest ću tri takva primjera.

Imamo slučaj Shaipa Reka iz sela Kačanik/Kačanika koji je bio pripadnik lokalne seoske milicije, a onda ga je 12. lipnja 1999. uhitila OVK. Jedno vrijeme nije se znalo ništa o njemu, vodio se kao nestala osoba, no na kraju se ustanovilo da je ubijen. Bio je pripadnik lokalnih snaga sigurnosti na Kosovu, ali u trenutku otmice i ubojstva bio je bez uniforme i oružja.

Još jedan slučaj koji ću spomenuti je onaj Ilija Ilić iz Prizrena, koji je također bio mobiliziran od strane Jugoslavenske vojske. Faktički on je mobiliziran ranije, ali je 11. lipnja 1999. nakon potpisanog sporazuma otpušten iz jedinice. Trebao je otići u drugo selo da obavi formalnosti oko otpusta, ali je nestao prije nego što je stigao do štaba gdje je trebao predati uniformu i oružje. Obitelj nije niti znala što mu se desilo, i tek smo 2003. godine doznali da je ubijen. Naša dilema u ovom slučaju je kako da se postavimo

prema ovakvim primjerima, kako da evidentiramo te žrtve?

Posljednji primjer za danas, još jedan slučaj ubijenog Srbina na Kosovu, Momira Kovačevića. Bio je policajac u Skënderaju/Srbici. Nakon potpisivanja sporazuma srpske snage službeno su se povukle, a on je ostao u svom selu i prema iskazu obitelji radio kao policajac. Ubijen je 1. rujna 1999. u jednom susjednom selu koje se zove Čërkolez/Crkolez i prema dokumentaciji MUP-a evidentiran je kao pripadnik tadašnje policije. Ja se ispričavam što sam vam oduzeo toliko vremena, a nadam se da ćemo imati vremena da diskutiramo o ovim slučajevima. Hvala najljepša.

Bogdan Ivanišević:

Hvala Bekime. Ovi slučajevi su vrlo zanimljivi, prosto bojim se da u jednom trenutku ne dođe do zasićenja prisutnih da teško mogu da razgraniče pojedine slučajeve tako da predlažem... Je l' imamo pauzu u četiri sata? Za pet minuta imamo pauzu, ali ne bih voleo da sada osobe iz Documente zbog toga zbrzaju svoja izlaganja da bismo stigli do pauze tako da bi, Mladena, Tomislave, tko je hteo prvi da govori, da to te pauze prezentuje svoje slučajeve, pa ćemo posle pauze čuti još i onda ćemo krenuti u diskusiju.

Mladena Tadej:

Pa evo ovako. Kao što vam je Slaven jutros govorio, naš projekt Ljudski gubici u Republici Hrvatskoj od '91. do

'95. je započeo početkom 2009. I ono što je specifično kod nas je što smo mi još uvijek u fazi prikupljanja podataka. Znači, mi nismo došli do trenutka gdje ćemo ove podatke koje prikupljamo na terenu direktno od osoba, najbližih srodnika ili suboraca, koji su voljni razgovarati sa nama o konkretnoj žrtvi, uspoređivati sa podacima iz ostalih izvora. Utoliko se naše dileme odnose upravo na prikupljene izjave i kao što ste čuli, osnovna dilema je naoružani civil i naoružani vojnici. Naši primjeri su nešto specifičniji zato što nismo navodili konkretnu nacionalnost niti pripadnost vojsci. Smatrali smo da su dileme jednake na obje strane, u ovom slučaju u sukobu u Hrvatskoj, pa smo eto tako odlučili da ćemo govoriti više o samoj dilemi.

Tako imamo primjer gdje je pripadnik jedne vojske bio u sječi drva u trenutku kada je ubijen. Nama nije poznato tko ga je ubio niti s kojom namjerom, niti da li je osoba u trenutku stradanja bila naoružana. Ono što znamo je da je bila pripadnik vojske. I ono što također znamo da je obitelj ostvarila određena prava na temelju toga što je on bio vojnik. Naše pitanje je - na koji način ćemo odrediti njegov status? Na temelju toga što je on bio pripadnik vojske i što je obitelj ostvarila određeni status, ili kasnije ako saznamo da je osoba bila naoružana ili nije naoružana bila? Sad u ovom konkretnom primjeru radi se o pripadniku Vojske Republike Srpske Krajine, što je dosta bitno u Hrvatskoj. Zakoni Republike

Hrvatske uređuju, ono što je meni poznato s obzirom da nisam pravnica, samo prava vojnika Republike Hrvatske. Da li ćemo mi status ovog čovjeka koji je bio vojnik promatrati kroz zakonske okvire Republike Hrvatske? Ili ćemo ga promatrati na neki drugi način?

Zatim imamo osobu koja je za vrijeme rata bila pripadnik vojske, no prilikom povlačenja osoba se razoružava, vjerojatno u civilnoj odjeći, i zajedno sa skupinom civila odlazi u zbjeg. U tom trenutku, mislim da je Bekim rekao sličan primjer u općini Peć, osoba biva izdvajana i ubijena. Ona je u tom trenutku neosporno u civilnom statusu, no kako će se to tretirati? Da li status tijekom rata, vojni, određuje status u trenutku smrti?

Zatim imamo jedan malo specifičniji primjer gdje je osoba bila naoružana vatrenim oružjem, ali nama nije poznato da li je ona bila pripadnik vojske. Ono što je specifično u ovom primjeru da je ona bila u svome dvorištu kada je ubijena, naoružana, što znači da se ona branila. Da li se lokacija, ako nam nije poznat njezin status, da li je bila civil ili vojnik do tog trenutka, lokacija stradanja može biti uzeta u razmatranje za određivanje statusa. Ako se čovjek branio pred svojom kućom, da li je on nužno vojnik ako je imao pušku? To je što se tiče naoružanih civila i nenaoružanih vojnika.

I sad nešto o čemu je pukovnik Grujić jutros govorio, točnije o socijalnim pravima, naknadnoj legalizaciji socijalnih prava koja je u Hrvatskoj, možemo reći, bila podložna određenim manipulacijama... Navest ću dva primjera koji pokazuju nedosljednosti u toj praksi, odnosno ljudi koji su na neki način bili u službi vojske, ali nisu bili vojnici, ostvarili su status, dok su ljudi koji su također radili određene stvari za vojsku nisu dobili vojni status. Imamo primjer kada je čovjek bio vozač hitne pomoći i stradao je prilikom prevoženja ranjenika, vojnika sa položaja. S obzirom na okolnosti stradanja, jedinica čiji su to ranjenici bili, posthumno je poginulom vozaču saniteta dodijelila vojni status, zaveli su ga kao pripadnika postrojbe, odnosno obitelj poginulog sada ostvaruje određena socijalna prava za zasluge u ratu.

Drugi primjer je kada osoba prvog dana napada na svoje mjesto, prema informaciji da tenkovi dolaze u selo, odlučuje šleperom postaviti barikade na ulazu u selo. Pritom dolazi tenk i ubija osobu. Obitelj nije uspjela ostvariti vojni status. U hrvatskom Zakonu o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji koji to definira postoji termin "osoba koja se stavila u obranu suvereniteta države". To je jedan od kriterija prema kojima se u Hrvatskoj dobiva vojni status. Toliko od mene.

Bogdan Ivanišević:

Pa onda ipak predlažem da čujemo i

Tomislavovo izlaganje i onda ćemo imati pauzu za kafu.

Tomislav Fresl:

Može. Primjeri koje sam odabrao nemaju direktno veze sa pričama o vojnim i civilnim žrtvama, odnosno ne stavljam dvojbe za to je li u pitanju civilna ili vojna, u svim primjerima je to sasvim jasno, nego sam se fokusirao na ovo pitanje izravna ili neizravna žrtva, koja je možda malo manje kontroverzna, ali, nadam se, jednako zanimljivo.

Prvi primjer koji sam odabrao, radi se o jednom civilu koji je u gradu zahvaćenom ratom sjedio ispred zgrade sa svojim prijateljima iste nacionalnosti, nepoželjne, odnosno „krive nacionalnosti“. Prišla su im dvojica vojnika koji su ih počeli mlatiti, udarati rukama i nogama. Žrtva je pokušala pobjeći u podrum, krenuli su vojnici za njim i pretukli ga do razine da su mu slomili sedam rebara i da je on preminuo dvadeset dana kasnije. Obitelj smatra da je preminuo zbog izravnih posljedica premlaćivanja. Liječnički vještak je ustvrdio da je preminuo zbog prije teško oštećenog zdravlja. Što god od toga bilo točno, ostaje za pitati se što bi bilo da je preminuo isti dan, što bi bilo da je preminuo dvije godine kasnije? Odnosno, koje je to vremensko razdoblje unutar kojeg mi možemo reći da je osoba izravna ili neizravna žrtva? I što bi bilo da je u njega ispaljen rafal? Da li nam je kriterij utvrđivanje izravne ili neizravne žrtve to da

li je netko ubijen nogama, rukama ili nožem, ili puškom?

Drugi slučaj, po meni najzanimljiviji, najkontroverzniji, pitanje je jednog vojnika koji je bio na ratnom zadatku. Vozio se sa svojim suborcima automobilom, na prvoj crti bojišnice je bio u svom selu u kojem je ratovao. Već iduće selo je bilo pod kontrolom suparničkih snaga. Nepoznato je je li na taj automobil pucano ili nije pucano, ali, uglavnom, automobil je sletio s ceste i jedan od vojnika je poginuo. Nedvojbeno je da je poginuo na zadatku, nedvojbeno je da je poginuo u ratnim okolnostima, a sasvim je dvojbeno tko je uzrokovao tu njegovu smrt. Da li je uzrok njihova osobna pogreška? Da li pogreška vozača? Da li eventualna pucnjava prema automobilu? Opet, nitko automobil nije pogodio, nije bilo nikakvih metaka na samom automobilu. Znači, radi se o klasičnoj automobilskoj nesreći, ili da budem precizniji, radi se o klasičnoj automobilskoj nesreći koja se dogodila u vrlo neklasičnim uvjetima.

Treći slučaj je slučaj civila. Također poginulog u automobilskoj nesreći, ali ponovno u ratnim okolnostima i nesreći uzrokovanoj ratom na neki način. Civil je imao radnu obvezu i proizvodio je bombe u tvornici, u jednome gradu, krenuo je svojim motorom u krizni stožer, da li kakvu obavijest odnijeti, da li dostaviti bombe, to je, mislim, čak i sporedno, krenuo je tamo i poginuo, odnosno doživio je sudar sa

vojnim vozilom zbog ugašenih svjetala. Naime, u tom su kraju na snazi bile obavezne mjere zamračenja, nisu se smjela paliti svjetla niti na kućama, niti na automobilima niti na motorima da suparničke snage ne bi snajperom ili granatom, ili na bilo koji način mogle djelovati. Te je on stradao zbog neupaljenih svjetala na svom motoru od vojnog vozila koje ga je pregazilo.

Četvrti pak slučaj, radi se ponovno o vojniku. Pripadniku jedne inače zloglasne vojne jedinice, paravojne formacije, za kojeg nam je majka rekla da je odbio ubijati djecu jednom prilikom. Zapovjednik njegove jedinice je zapovjedio da se ubije njega naprosto. Može to, naravno, biti majčina interpretacija događaja jer smo u drugom slučaju čuli da je riječ o tome da je poginuo u izvidanju, za vrijeme izviđanja, ali opet se ne dovodi ni iz tih drugih izvora u pitanje da je stradao od pripadnika vlastite jedinice, odnosno da su ga oni ubili. Što u takvim slučajevima? Radi li se o izravnoj ili neizravnoj žrtvi rata? Eto, to su neka pitanja koja sam htio artikulirati. Nadam se da će biti za raspravu.

Peti slučaj se nije činio toliko dvojben da li je u pitanju izravna ili neizravna žrtva rata. Znači, radi se o stradanjima vojnika. Ima toga puno zapravo. Stradanjima vojnika kada puška opali slučajno, pri čišćenju ili u konkretnom našem slučaju kada se nekoliko vojnika okupilo za stolom i jedan od njih je uzeo pušku sa stola, i ona je

ispala nekako i opalila, ubila vojnika, ubila suborca. Radi li se o izravnoj ili neizravnoj žrtvi rata? Hvala.

Bogdan Ivanišević:

Hvala svim uvodničarima. Sada ćemo imati kratku pauzu i posle ćemo raspravljati, pri tome ja ne bih ograničavao način i temu o kojima ćete moći da govorite. Ako želite da komentirate pojedine konkretne slučajeve ili grupe slučajeva prema zajedničkim, sličnim elementima, mislim da bi to bio dobar početak. I da bi nas i to na kraju moglo dovesti do, nadam se, nekih zaključaka malo opšteg karaktera, da pokušamo da nađemo neki sistem u svemu ovome, neka pravila, nešto što je zajedničko. S druge strane ako želite da odmah umesto analize konkretnih navedenih slučajeva da date svoje mišljenje o tome koji bi bili kriterijumi na osnovu kojih bi trebalo ocenjivati status neke osobe i takva vrsta intervencija je dobrodošla.

Ono što bih možda postakao da razmišljate o tome, da li je potrebno, kada je reč o distinkciji borac, civil da govorimo o dve kategorije kao što mislim da većina prezentanata i na taj način to činila, ili bi korisnije bilo, recimo, napraviti više kategorija unutar svake od tih, unutar boraca imamo borce koji su poginuli u borbi i onih koji su bili streljani nakon što su bili ranjeni, neutralisani i tako dalje. Oni koji su van borbenog stroja. Isto tako za civile, da li je sve njih potrebno voditi kao civile i čak i za potrebe kao što i vi radite

kao nevladine organizacije, ili kao s jedne strane civili, s druge strane kao civili koji su uzeli direktno učešće u neprijateljstvima. To su dve kardinalno različite situacije. Ako se sude pod istom rubrikom civili, to možda može malo da misleading sliku koja navodi na pogrešan trag, stvori kod onoga koji recimo čita te izveštaje. Ima jako puno stvari o kojima možemo da razmišljamo. Ja sam već siguran da ste vi puni ideja. Znao o čemu ćete govoriti. Ne bih želeo da usmeravam diskusiju previše usko tako da o svemu tome posle kratke pauze. Evo, dvanaest minuta za pauzu, ali zaista vas molim da se vratite što pre.

Vesna Teršelič:

U Hrvatskoj je u travnju na internetu objavljen Registar branitelja. U tjeku nekoliko dana svatko je mogao pogledati podatke. Objava registra je svojevrstan čin građanskog otpora jer Vlada do danas nije objavila podatke. Riječ je o starijoj verziji i očito je da nisu svi koji sada, danas imaju status branitelja ili braniteljice na tom spisku. Međutim, kad bi formalni temelj bio da l' je netko na spisku branitelja ili ne, onda bismo mi imali petsto tisuća branitelja i opet bismo bili u svim situacijama koje su prije naveli kolege i kolegice i pitanje je sad šta to za nas znači u predstavljanju naših listi. Mi naravno možemo metodološki predvidjeti jednu stranicu na kojoj ćemo objasniti da mi znamo kakva je situ-

acija bila u smislu određivanja tko će dobiti obeštećenje i na koji način su ljudi koji su evidentno po činjeničnom opisu samog incidenta civili, stradali kao civili ili kao što smo danas čuli, recimo od Ewe Tabeau, da su neki od tih vojnika ekshumirani iz masovnih grobnica. A opet, kada se istražuje, za sve mora postojati neki dokumentacijski temelj. Sad naravno ako smo uzeli izjavu od nekog direktnog svjedoka, onda nam je temelj ta izjava, jer je izjava potpisana. Međutim, još uvijek imamo potpisanu izjavu, a s druge strane imamo nekakav formalni dokument, primjerice izvadak iz popisa branitelja, ili pak izvadak iz popisa članova OVK bez obzira na to s koje liste će sad doći taj podatak. Nekako moramo dogovoriti kako ćemo.

Jako je bitno dakle da slijedimo standarde MKCK-a, al bi isto bilo praktično da u onoj listi podataka koju vodimo postoji i mjesto za taj formalni status, jer nam je praktičnije to unijeti jednom, pa ne vraćati se više na to, sad više pragmatično gledam, imati negdje zabilježen taj podatak. Dakle, mi možemo reći, mi slijedimo kao istraživači standarde MKCK-a i držimo se međunarodnog humanitarnog prava, ali svjesni smo da je ta osoba na popisu vojnika navedena kao borac mada naši podaci, i to se pokazuje, dakle, dokumentom koji je potpisan, upućuju na to da je riječ o civilu i činjenice su takve i takve. Mislim da nekako moramo voditi i jedno i drugo, da ne postoji jednoznačno rješenje.

Bogdan Ivanišević:

Sada su Ewa Tabeau. Izvinite, zamolit ću da me podsjetite. Jovana, da. Dve ruke znači sa ove strane. Da l' ima još netko drugi tko se sada javlja? I onda gospodin.

Ewa Tabeau:

Hvala puno. Moje mišljenje je samo moje mišljenje, a ne organizacije u kojoj radim. Kao prvo željela bih iznijeti jednu primjedbu. Međunarodno humanitarno pravo nije recept za svaki kolač, to je pravo koje nudi zaštitu određenim skupinama pojedinaca u ratnim okolnostima. Postoje mnoge definicije prema međunarodnom humanitarnom pravu, ali nije svako pojedinačno pitanje i problem rata i zaštite žrtava rata u njemu objašnjeno. Bit će definicija i u uredbi, ali nema gotovih recepata za pojedine slučajeve. Svi ti slučajevi koje imamo danas vrlo su komplicirani.

Kako kategorizirati žrtve? Zapravo, razmišljala sam je li to moja uloga. Sada bih željela podržati mišljenje sutkinje Manojlović, nadam se da sam dobro rekla prezime, koja se oslanjana na izravna svjedočenja onih koji su vidjeli ratno okruženje. Okolnosti su ključne u tom smislu. Međunarodno humanitarno pravo ostavlja mjesta i za interpretaciju i oni koji se bave tom interpretacijom, to nismo mi koji evidentiramo te slučajeve, nego je to stvar sudaca koji se bave tim slučajevima. U projektima koji se bave skupljanjem dokumenata o žrtvama rata mi

interpretiramo odgovore onih koji su se bavili kategorizacijom žrtava. I mi nismo uvijek sigurni, ponekad dobivamo takve dokumente, intervjuje, zatim dokumente nekih službenih veza, povezanosti žrtava sa određenim vojnim postrojbama i mi možemo registrirati da postoje takvi dokumenti koji potvrđuju da je netko bio pripadnikom određene vojne formacije, ali tu staje naša uloga. Postoji granica koju ne bi trebali prijeći oni koji prikupljaju informacije. Naša uloga nije da stvaramo nove stavke jer to bi bilo vrlo opasno i svi koji se bave projektima prikupljanja podataka moraju toga biti svjesni. To je važno načelo. Mi dajemo činjenice o osobama, o njihovom identitetu i o činjenicama koje su vezane za njihovu smrt. Možda želimo previše ako nastojimo odrediti klasifikaciju žrtve već pri prikupljanju podataka. Često to nismo u mogućnosti učiniti.

Rekla sam u svojoj prezentaciji, to je proces u kojem mnogi pojedinci i organizacije sudjeluju, dakle proučavanje žrtava rata. Svatko treba pronaći svoje mjesto u tom lancu pojedinaca i organizacija koje su uključene. Naša je svrha ista. Mi želimo imati pouzdane evidencije, dokumente, a ponekad smo prerevni i time ne pridonosimo pozitivnom, nego činimo upravo suprotno. Slučajevi koje smo čuli su stvarno vrlo teški. I meni i mnogim ljudima s kojima radim bilo bi teško donijeti jasne odluke o tim slučajevima. Hvala vam.

Bogadan Ivanišević:

Ne, ja bi to drugačije uzeo. *Talk provoking.* Jovana je bila sledeća.

Jovana Mihajlović-Trbovc:

Ja nisam pravica, da se razumemo, i ja imam zapravo pitanje, nemam stav. Ovo što je rekla gospođa Tabeau me nagnalo na to o čemu sam već razmišljala. Da li postoji mogućnost da napravite više različitih kategorija u svom popisu? Zašto samo civilna ili vojna žrtva? Odnosno, zato što je upravo fokus na žrtvama? Znači, da li je za vas zaista relevantan, možda pravno to i nema smisla, ali sada razmišljam, da li je moguće da, na primer, neko tko ima status civila tokom rata umre kao vojna žrtva, odnosno znamo da netko tko ima status vojnika može umreti i kao civilna žrtva, zato što je umro van situacije borbe, ali ukoliko civil umre u situaciji borbe, zašto jednostavno ga ne označiti sa kategorijom naoružan civil ili tako nekako? U vašim spisковima to nije vrednosno odredljivo. Mislim, prosto je to... Da. O tome sam zapravo razmišljala.

Znači, da li vi u prezentaciji rezultata ističete, grupišete prema vrsti žrtve ili prema vrsti statusa koji su imali tokom rata? To je jedno pitanje, a drugo je to da li je za organizacije kao što su FHP i *Documenta*, ja nemam o tome stav, zato pitam, da li su za takve organizacije, koje se znači pre svega bave dokumentovanjem žrtava i faktografskim skupljanjem, da li su za njih relevantne socijalne politike koje su države preuzele u posleratnom periodu,

da li možemo smatrati da je, odnosno reći da je na neki način diskreciono pravo države da odredi kome će priznati koju vrstu invaliditeta, odnosno statusa i na osnovu toga plaćanje? Mislim da je to definitivno polje ljudskih prava i da bi organizacije koje se bave ljudskim pravima trebale time da se bave, ali onda zašto spajati to dvoje, odnosno može li, u okvir ovih organizacija, neko da se bavi upravo tim problemima, zašto u Hrvatskoj postoji 500.000 branitelja? Jednostavno, da je to pitanje isključeno iz pitanja dokumentovanja, dokumentovanja žrtava, individualnog dokumentovanja.

I upravo sam razmišljala da je možda razlog nezadovoljstva pripadnika OVK u Srbici bio i u tome da na neki način popis žrtava doživljavaju kao još jedan poligon za to interpretiranje istorije ko je veća žrtva, ko je imao pravo i tako dalje. I da upravo tim razbijanjem dokumentacije na više različitih kategorija od kojih su neke vrednosno neutralne, kao na primjer naoružani civil. Da se na taj način njima oduzima argument da ono što je napravljeno sa namerom, znači ovo istraživanje koje se pravi sa namerom da se zadovolje žrtve, ne pretvori u još jedan poligon za interpretaciju konteksta rata, brojeva, ko je veća žrtva, takmičenje u viktimizaciji.

To su bila neka moja razmišljanja. Znači, da se razbije u kategorije i da se odvoji pitanje socijalne politike države i da li je ona ispravna ili neisprav-

na, da se taj konflikt sa državom odvoji od ovog konflikta koji se bavi dokumentovanjem, popisivanjem, individualiziranjem žrtava.

Bogdan Ivanišević:

Na prvo od dva Jovanina pitanja ispred Fonda će odgovoriti Predrag Miletić. Ne znam da li neko iz *Documente* želi da odgovori? A posle toga Slaven Rašković ima reč, pa gospodin Hadžić.

Predrag Miletić:

Samo ću iskoristiti priliku to što sam dobio riječ za jedan kratak komentar na izlaganje gospođe Ewe. Činjenica da u dosta slučajeva ne možemo da odredimo, iako se potpuno slažem sa svim što je rekla, apsolutno je tako na jedan lep način rekla, činjenica je da neke žrtve ne možemo da odredimo. Status njihov do kraja je upravo posledica toga što o njima nemamo informacije. A postoji dosta neotvorenih dosjea, arhiva. Postoje ljudi koji znaju što se dogodilo sa tim ljudima i mislim jedan od ciljeva ove knjige će bit impuls da se te činjenice otkriju do kraja. Samo sam hteo da naglasim taj momenat u celoj priči.

A što se tiče Jovaninog pitanja, mi to rešavamo na taj način što vodimo posebnu kategoriju, vojnik, civil, naoružani civil, policajac ili nepoznato. To su kategorije koje vodimo, a okolnosti dobijemo tako što ukrštamo to sa ako je vojnik ubijen van borbe, onda imamo posebnu šifru: ubijen van borbe. I vojnik ubijen u borbi, posebnu šifru

ubistvo tokom borbe. Isto za civile. Civil, njemu status ostaje civil, ali mu se dodeluje šifra ubistvo tokom borbe tako da na taj način dobijemo ta ukrštenja o kojima je Jovana govorila.

Bogdan Ivanišević:

Pre nego što dam reč gospodinu u ovom čošku. Mene interesuje zašto se i u Fondu i u *Documenti* koristi termin 'naoružani civil' umesto 'civil koji direktno učestvuje u neprijateljstvima', jer to su dve različite stvari. Mogu biti različite stvari. Znači, moguće je direktno učestvovati u neprijateljstvima, a ne biti naoružan. Blokodom puta, jedinice ili tako dalje. I u ICRC-ovom dokumentu u krajnjoj liniji, to je termin koji se koristi.

Sandra Orlović:

Pa postoji jedan vrlo praktičan problem. Taj termin smo preuzeli iz izveštaja Cherifa Bassiounia iz Komisije. On je upotrebio taj termin i činilo nam se najpribližnije onome što želimo da objasnimo, a praktičan problem jeste zbog toga što je naša baza podataka softverski ograničena po broju polja koje možemo da za određeni naziv, odnosno karakter da upotrebimo za određeni naziv, i sigurna sam da nije najsrećnije rješenje, ali eto to je neko objašnjenje.

Bogdan Ivanišević:

Dobro. Izvolite sada vi.

Marko Sjekavica:

Evo ja sam se propustio predstaviti

kada sam postavljao pitanje sutkinji Manojlović. Marko Sjekavica iz Građanskog odbora za ljudska prava, Zagreb. Samo bih se malo nastavio na ovu diskusiju koja se ranije javila vezano za formalni ili faktički status. Ja mislim da taj formalni status, formalna pripadnost određenoj postrojbi svakako može biti kriterij da odredimo da li je netko bio vojno lice ili nije. Međutim, mislim da to nikako ne bi smio biti jedini kriterij, jer radeći kao monitor suđenja za ratne zločine susreo sam se zajedno sa kolegama sa situacijama gdje su upravo optuženici pokušali zloupotrebiti taj formalni status da bi se ekskulpirali za zločin koji im se stavljao na teret. Na primjeru slučaju Glavaš korišteni su često lažni ratni putovi optuženika da bi dokazali da u kritično vrijeme nisu bili pripadnici određenih postrojbi, dakle da nisu imali neki vojni status. Isto tako se Nikola Jaman pokušavao predstaviti, on je bio zapravo formalni zapovjednik ove prištapske čete Branimirove osječke bojne, a Branimir Glavaš je bio faktični zapovjednik čete. Taj faktički status često prevlada nad nekim formalnim statusom.

Nadalje sam se htio dotaknuti jednoga primjera sa suda, Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju, koji bi nam mogao svima biti zanimljiv. Radi se o presudi žalbenoga vijeća u slučaju Mrkšić i Šljivančanin, gdje zapravo sudac Pocar i ostali suci članovi vijeća koji su zauzeli takvo stajalište, kažu da civilni status žrtve, odnosno

oštećenika nije presudan, nije uvijek jedini bitan za utvrđivanje da li se radilo o zločinu protiv čovječnosti ili ne. Može se raditi i o vojnicima koji su bili izvan stroja, *hors de combat*, da bi mogli govoriti o zločinu protiv čovječnosti, ukoliko je taj zločin počinjen, ukoliko postoji određena veza, neksus između zločina jednog šireg sistematskog napada protiv civilnog stanovništva. Taj civilni status nije uvijek presudan, jedini kriterij.

I još jedna stvar, jedan primjer na što me potaknuo ovaj primjer šta je Tomislav spomenuo vezano za neke prometne nesreće. Mi isto kad smo izučavali pogrešnu primjenu Zakona o oprost, naišli smo na primjere gdje je vojni status osobe koja je sudjelovala u prometnoj nesreći bio kriterij koji je utjecao da se primjenjuje Zakon o oprost. Znamo zašto je donesen taj zakon. Da bi se pospješilo pomirenje nakon ratnog sukoba u postkonfliktnom društvu. Međutim, susreli smo često pogrešne i vrlo ekstenzivne primjene toga zakona. Jedna od tih primjena je bila na slučajeve prometnih nesreća sa smrtnom posljedicom, u takvim prometnim nesrećama, gdje zbog vojnog statusa osobe koja je vozila to vozilo se primjenjuje Zakon o oprost i obustavljen je postupak. Isto imamo situacije gdje se vojni status vrlo sporno primjenjivao na primjenu drugih zakona. Eto toliko, hvala.

Bogdan Ivanišević:

Slaven Rašković.

Slaven Rašković:

Moram se osvrnuti na nešto što je rekla gospođa Tabeau. To govorim iz perspektive nekog tko svakodnevno uzima izjave o žrtvama na terenu. Kada ste rekli da, mislim apsolutno se slažem sa vama u većini tog što ste rekli i definitivno je opasno nekakve činjenice ići interpretirati odmah u njihovom prikupljanju, međutim ono što je praktični problem je što vi kad dođete na teren i imate sugovornika kojeg više možda nikada nećete imati, vi jednostavno morate zapisati što više okolnosti o događaju koji se dogodio. Moramo u roku nekoliko minuta, kad nam ta osoba govori priču o članu svoje obitelji ili slično, donijeti nekakvu odluku. Naravno, to nije uvijek tako, nekad su stvari jasne, ali u problematičnim situacijama moramo donijeti... Ta odluka nije uvijek da mi moramo staviti da li je osoba bila vojnik ili civil, ali moramo na takav način prikazati stvari tako da apsolutno sve okolnosti događaja u kojem je ta osoba izgubila život budu jasne i da se kasnije nekakve interpretacije ipak mogu izvući.

Ono što je Jovana rekla, uvođenje više kategorija, to uopće nije problem, međutim to definitivno nije praktično. To može pomoći u nekom broju slučajeva, međutim to nije definitivno nikakvo konačno rješenje zato što možemo imati kategorija koliko hoćemo, ali i opet ćemo doći u situaciju da slične slučajeve opet razmišljamo da li da ih stavimo u tu novostvorenu kategoriju ili ne. Jedno od rješenja je svakako da,

govorim sad opet iz perspektive nekog tko se bavi dokumentiranjem ljudskih gubitaka, formalni status definitivno moramo zapisati. Formalni status koji je osoba ostvarila na tom nekakvom obrascu koji preuzimamo. Međutim, najvažnije je taj opis okolnosti koji mora biti nedvojbjen i jasan i iz kojeg se kasnije može zaključiti što se stvarno dogodilo u trenutku stradanja sa osobom. Da li je ona možda imala formalni status vojnika, ali je u trenutku stradanja definitivno imala sva obilježja civila. Kasnije možemo sve ovakve rasprave, ako imamo stvarno činjenično stanje, ovakve rasprave su moguće i onda ćemo znati što ćemo sa takvim osobama, gdje ćemo ih smjestiti. Ukoliko nemamo jasno, već unaprijed odredimo osobu u jednu kategoriju, a ne prikazemo potpuno realno okolnosti, to je onda problem.

Bogdan Ivanišević:

Hvala. Gospodin Hadžić, pa onda vi.

Mehmed Hadžić:

Na tragu diskusije vojnik, civil. Po meni, ta dilema je na tragu ovoga što je govorila gospođa Jovana iz domena socijalne politike. Svaka država suvereno određuje tko će biti, pazite sad, branilac, branitelj, borac, a u to sem vojnika uključuju se i pripadnici policije, određena lica koja su po nalogu određenog ovlaštenog organa vršila vojne dužnosti u obrani te zemlje. Pazite, imamo šire kategorije. Ne treba poistovjećivati kategoriju vojnika sa svim onim što... da država isključivo tretira

vojnike. Ne. Sve države koje su imale tu nesretnu prošlost tretiraju, opet govorim sa aspekta socijalne politike davanja prava. Ona suvereno odlučuje kome će dati prava, a njen kriterij je obrana, učestvovanje u obrani te iste države. A pod učestvovanjem obrane ona „pravi“ višeslojnu strukturu. Kad bi išli u definisanje branioca, to nisu samo vojnici, to su i ona lica koja su po nalogu ovlaštenog organa uzela učešće u borbi. To su pozicije suverenih država koje određuju, a u većini slučajeva ta definicija branilac, odnosno vojnik, civilno lice posledica je određivanja, davanje određenih prava. Naravno na stranu krivična suđenja. Države kad daju određena prava vrše klasifikaciju, odnosno definiraju. Otprilike, mali prilog razjašnjenju šta znači, odnosno pokušaj da se odvoji vojnik od kategorije branioca, odnosno branitelja, odnosno one kategorije lica koju suverena država štiti. Odnosno, želi da joj da kontraprestaciju u prestaciji. Toliko.

Bogdan Ivanišević:

Izvinite, sad molim da, pošto ima dosta podignutih ruku, da budem siguran kojim redom idemo. Mislim da se Agon Vrenezi prvi još javio, pre vas. Nisam vas bio zapazio. Tako su mi rekli. Pa onda vi Milena, je l' tako? Onda sam video opet Ewa Tabeau da je podigla ruku i vi. Možemo tim redom.

Agon Vrenezi:

Ja bih samo da se...

Bogdan Ivanišević:

I ja bih još samo da pitam da li se svatko slaže sa ovim što je rekao gospodin Hadžić? Ja sam negde ranije nagovestio da možda ne treba primjenjivati iste kriterijume u krivičnim suđenjima s jedne strane i u ovim socijalnim politikama s druge. Ali kao mogućnost, vi ste mi sada negde, čini mi se, ako sam vas dobro razumeo, potvrdili da smatrate da je to potpuno legitima stvar da se za potrebe socijalnih politika može netko smatrati borcem tko možda sa stanovišta krivičnog, u krivičnom postupku ne bi bio kvalifikovan kao borac. Ako sam vas dobro razumeo. Da li je to...

Mehmed Hadžić:

Ne, ne. Pazite, i sudovi u krivičnim stvarima pol... Oni su sudovi, primjenjuju zakon, a država u svom zakonodavstvu definiše tko je branitelj. Poanta je....

Bogdan Ivanišević:

Ali izvinite, ja sam naveo primjer ICTY-a u predmetu Strugar gdje ICTY izričito rekao: „Ovaj gospodin je proglašen borcem, ali on nije bio borac. Mi ga smatramo civilom. To što on u Hrvatskoj uživa prava kao borac, nas ne interesuje, mi nismo vezani s time.“ Znači, postoje različite kvalifikacije, zavisi od toga da li je pravi sud ili država suvereno upražnjavajući svoje moći.

Mehmed Hadžić:

To je point onoga što hoću da kažem.

Mi ovde možemo donijeti stav, donijeti zaključak. Država na temelju suvereniteta određuje tko je, šta je. Naravno, potrebna je prethodna rasprava. Mi ovdje sad možemo donijeti definiciju jednu, dvije, pet. Tko je civil, tko je branilac? Set tih definicija iznijeti pred zainteresirane države. One će opet na temelju suvereniteta, inače ni na osnovu čega drugog vjerujte, odlučiti: ovo je za mene O. K., da je to vojno lice, ovo nije. Poanta je da u krajnjoj liniji, krajnja instanca koja odlučuje o zvaničnoj, oficijalnoj verziji vojnog lica, civila, branioca, odnosno branitelja je suverena država. Država koja radi na principu suvereniteta, sad da ne govorim s tim termin suverena država.

Agon Vrenezi:

Ali posle dolazimo, samo da se nadovežem na ovo, posle dolazimo do pitanja: „A šta je istina u svemu ovome?“ Jer sad ćemo... Ovaj novi nacrt zakona kod nas na Kosovu predviđa da treba neka kancelarija da se formira u okviru kancelarije predsjednika vlade, pa će oni da odrede tko su borci, tko su veterani, tko su invalidi i sve to. A šta kad imaš toliko veliku diskrepanciju između tih zvaničnih podataka i to što prikupljaju, na primer, nevladine organizacije kao Fond i *Documenta*, a nemojte zaboraviti da Fond radi u malo težem kontekstu na Kosovu nego što to *Documenta* radi u Hrvatskoj, jer Fond je ipak organizacija koja se od ratnih veterana percipira kao organizacija sa sedištem u Beogradu. I

to treba uzimati u obzir jer to samo otežava posao svih istraživača svakodnevno na terenu. A osim toga postoje i druge nevladine organizacije, da kažem patriotske, koje se smatraju patriotske i one sad rade možda isti ovaj posao i njihovi podaci se ne poklapaju sa podacima Fonda.

Bogdan Ivanišević:

Izvolite.

Milena Čalić-Jelić:

Milena Čalić-Jelić, pravnik u *Documenti*. Ja sam samo htjela nadodati da, recimo, status žrtve i sudovi u Republici Hrvatskoj, kad sude u predmetima ratnih zločina, ni oni ne uvažavaju podatak upravnih postupaka kojima je određen nekom status branitelja ili status civilne žrtve rata. Ja vjerujem da će svi naši istraživači imati neku vrstu pomoći u tim procesuiranim i presuđenim presudama za suđenja za ratne zločine oko utvrđenja statusa.

Ali ja sam zapravo htjela otvoriti još jednu dilemu jer vidim da nam vrijeme izmiče oko ovih što su Tomislav i Predrag pripomenuli, ovih indirektnih žrtava rata. Da li će se oni naći i kako na tom popisu ljudskih gubitaka? Recimo primjer premlaćivanja, ili onaj primjer, nazovimo to, zločina u ratu, ako ne ratnog zločina, izveden iz voda, ali nije htio pucati u djecu. Ili najbanalniji primjer starice koja se smrzla u zbjegu. Da li će oni naći svoje mjesto u tom popisu?

Sandra Orlović:

Izvinjavam se svim ljudima koji su se javili prije. Ja sam samo htela da prokomentarišem ono što je gospodin Hadžić rekao. Ja se apsolutno slažem s ovim što je on rekao, da nikada ne možemo poistovetiti pojam žrtve u krivično pravnom smislu i u sociološko-političkom, rekla bih možda, jer države suvereno odlučuju u nekom sociološkom, i političkom smislu, i prave nekakve svoje nomenklature o tome šta su žrtve sukoba, a u krivično pravnom smislu je to uvek nešto uži pojam. Samo to sam htela da... Hvala.

Bogdan Ivanišević:

To je intervencija. Izvinjavam se, gospodo Tabeau. Izvolite, vi ste.

Ewa Tabeau:

Ja ću komentirati nešto vezano za neizravne žrtve. Nema sumnje da postoje neizravne žrtve rata. Ipak vrlo je teško odrediti točan broj neizravnih žrtava. Mnogi su razlozi za to. Granica između izravnih i neizravnih žrtava rata je nejasna i vrlo ju je teško postaviti. Ipak postojale su takve žrtve i važno ih je dokumentirati i zabilježiti. Dokumentiranje tih žrtava opet nije kvantitativan podatak koji možete jednostavno zabilježiti. To nije smjer kojim moramo ići. Moramo se sjetiti da imamo i kvalitativne podatke. Kvalitativni podaci su priče. Sve ove podatke koje smo čuli su priče koje treba zabilježiti i nema potrebe da ih se tumači, analizira odmah kada radite intervju, već ih samo treba zabilježiti točno na

onaj način na koji osoba ispriča. Isto tako što se tiče statusa vojnik ili civil, nema potrebe za takvom raspravom.

Shvaćam da kad vidite osobu, kad ju želite zabilježiti, želite imati taj status, ali mislim da je dobro od samog početka shvatiti i prihvatiti da postoje određeni elementi koje je lako zabilježiti, jednostavno izraziti. To znači imena, datum rođenja, mjesto rođenja, datum smrti i tako dalje. Ali neki podaci poput etničke pripadnosti su diskutabilni, a status žrtve je još kompliciraniji, a pitanje neizravnih žrtava je još kompliciranije. Nemojte strahovati, učinite to! Napravite kvalitativnu analizu i pogledajte koje su metode za analizu kvalitativnih podataka. Usporedimo što su nam različiti sugovornici rekli. Samo kad skupite reprezentativan broj tih priča, onda možete donijeti odluku koje elemente uvrstiti, kako i na koji način. Priče sugovornika su vrlo korisne. Nakon nekog vremena shvatiti ćete da će se vaše početne ideje o tome što se može zabilježiti temeljem tih priča promijeniti za što posto jer je to jednostavno ono što se uvijek događa.

Bogdan Ivanišević:

Hvala. Sad gospođa iz Makedonije. Vesna Teršelič se isto bila javila ranije. I sad, potrebna mi je neka instrukcija od organizatora, da li da privodimo onda ovu sesiju kraju posle toga. Do šest ceo događaj traje. Aha, ovo je poslednja sesija. Dobro.

Vesna Teršelič:

Pet minuta nam treba za zaključak.

Bogdan Ivanišević:

Dobro, pa onda dok ima zainteresovanih da diskutuju, idemo dalje.

Nataša Stamenković:

Nataša Stamenković, Pravni fakultet iz Skopja. Ja sam pravnik, i što se tiče o pravnoj kvalifikaciji, mislim da smo svi ovde zaboravili još je jedan dio, a to je pravni izvor, međunarodni sud pravde. Znači, svi iz zemalja bivše Jugoslavije su ratifikovali statut ICTY-ja, znači Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, također Međunarodnog krivičnog suda, međutim i međunarodno krivični, Međunarodni sud pravde. Što hoću da kažem?

Tamo imate kao izvor prava slučaja u kome se navode, nisu na ovim prostorima, ali desili su se u drugim zemljama, gde se navodi možda i prva definicija za to što znači borac. Recimo takozvani *Nicaragua case* ili *Palestine Liberation Organization case* gde suci iz Međunarodnog suda pravde kažu pravni status borca, ne samo pravni status vojnika, nego to može da bude i civil koji je uzeo oružje. Oružje može da bude i kamenje, znači ne samo puške. Znači, što je uzeo oružje sa ciljem da ga upotrebi. Imao je neki znak da je, jednostavno da nije civil, na odeći. Ako su pet ljudi imali, šta ja znam, crnu zastavu ili bilo što, i da su vođeni od nekog, to su bili prvi kriterijumi za utvrđivanje status bor-

ca, da nosi oružje i da ima nameru da ga upotrebi. E sad, prema Ženevskim konvencijama neki od ljudi mogu da nose oružje sa tim što imaju određeni status. Recimo, pripadnike religijske organizacije, ili kako već, da ne kažem samo crkve, nego sve religijske predstavnice/predstavnik Međunarodnog Crvenog križa, predstavnike hospital staff, znači bolnice i sve to. Oni smeju također nositi oružje ako im zatreba za self defense, samoobranu, kako se to kaže. Smatram, kao pravnik, da u tim pravnim kvalifikacijama, ukoliko vi ulazite u tim pravnim kvalifikacijama, morate da uzimate u obzir i ove slučajeve naročito Nicaragua case. Što se tiče vojnika koji je bio onesposobljen za rad, prema Ženevskim konvencijama to je ratni zarobljenik, odnosno ne smije se ubijati, ali žrtva je žrtva. Ako je on bio ubijen, ili je bio onesposobljen, onda je žrtva, bez obzira da li je pripadao nekoj vojnoj organizaciji ili nije.

I za kraj, u vezi sa indirektnom žrtvom. Opet jedan slučaj za koji nažalost ne mogu se setiti ispred kojeg je suda bio... Radi se o slučaju kada ima jedno selo. Ustvari to su dva sela, povezani su sa jednim mostom. Samo u jednom selu imate prodavnice, imate mesta gde se mogu ljudi snabdjeti sa hranom. Sad je... Taj most je bio srušen. U vreme kada je bio srušen, bili su vojnici na tom mostu, jer su vojnici također upotrebljavali isti most kako bi uzeli hranu. I sad taj most jeste donekle ratni cilj, ali sa druge strane

mora se svaki slučaj razgledavati pojedinačno. Zašto? Zato što u slučaju kada je most srušen, naravno da su oni desetak ljudi koji su ostali u selu ostali bez hrane i automatski oni su indirektna žrtva rata. Znači, svaki slučaj mora da se razgleda detaljnije i pojedinačno. Eto. Hvala.

Božica Ciboci:

Hvala. Ja sam Božica Ciboci. Također istraživačica u *Documenti*. Ne bih htjela da se ovaj naš posao shvati neozbiljno jer mi doista poklanjamo pažnju onome što nam kažu svjedoci, i to je naše osnovno pravilo na terenu. Dakle, ukoliko razgovaramo sa obitelji žrtve, ta obitelj, odnosno član obitelji nam kaže da li se radi u tom slučaju o civilnoj žrtvi ili vojnoj žrtvi. To nam je osnovno pravilo koje mi unosimo u naše upitnike. Dakle, to je zato što je u upitnicima predviđen status. Ukoliko nismo sigurni, mi taj status ne stavljamo. Ne bih nikako voljela da se shvati da mi "odokativnom metodom", odnosno na temelju rekla-kazala stavljamo, na temelju naših nekakvih procjena da li je ta žrtva civilna ili vojna. To apsolutno moramo naglasiti.

Sljedeće, mi smo imali dosta dilema upravo vezano uz te statuse i još uvijek, iako je bilo izuzetno puno rasprave na ovome skupu upravo o tome, bojim se da mi do kraja istraživanja, odnosno do kraja ovog projekta, koji nadam se da će se nastaviti, nećemo imati konkretne podatke o nekim žrtvama. Dakle, nikad nećemo za neke

žrtve, to može biti deset, to može bit dvadeset posto, nećemo sa sigurnošću moći reći da se radi, bilo o civilnoj, bilo o vojnoj žrtvi, bilo o naoružanom civilu ili nekom trećem, odnosno nekoj sljedećoj kategoriji. Mislim da bismo o tome mogli satima još raspravljati i da bi izuzetno zanimljiva bila rasprava, ali ja sam htjela dodati još sljedeće.

Kad smo govorili o indirektnim žrtvama, mi smo se u velikom broju susreli naravno sa tim indirektnim žrtvama i mislim da bi bilo bitno da se te indirektne žrtve također bilježe na tom popisu, posebno zato što su one ipak žrtve rata. Bilo da li su umrle od gladi, bilo da su pregažene UNPROFOR-ovim vozilom, jer možda ne bi bile pregažene, je l' tako, da nije UNPROFOR bio u Hrvatskoj, ili su umrle od posljedice premlaćivanja. Eto to je zasad. Imala sam još puno misli, ali nažalost u međuvremenu su malo isparile jer smo neke teme već prodiskutirali. Hvala lijepo.

Bogdan Ivanišević:

Vesna Teršelić, ona odustaje. Da. Molim?

Mladena Tadej:

Pa meni se tijekom ove diskusije jавila jedna dilema iz onog što je Bogdan govorio o različitim kriterijima za različitu svrhu utvrđivanja statusa. I sad ukoliko ćemo mi... Mene zanima koja svrha statusa, odnosno ako se status koristi za utvrđivanje činjenica na sudu ili se koristi za socijalna prava,

kome ćemo mi kao istraživači, kad stavljamo popis, dati primat. Da li socijalnim pravima koje je odredila država ili presudi, odnosno statusu koji je u presudi donio sud? Evo toliko, nametnulo mi se jedno pitanje. Hvala.

Bogdan Ivanišević:

Dobro. Da li netko ima odgovor na ovo pitanje?

Ivan Grujić:

Pa evo možda ja.

Bogdan Ivanišević:

Gospodin Grujić.

Ivan Grujić:

Dakle, činjenica je da se upravo javljaju ovi problemi u praksi. Isto tako je činjenica da je sudska odluka neprikosnovenа. To je činjenica. To znači da u slučajevima kada imamo različitu informaciju, odnosno različito ostvarena prava, jer ovdje je utvrđeno sudskim putem, a ovdje kroz nekakav upravni postupak zbog socijalnih prava, tada je jasno da moramo ići u reviziju tih prava na temelju dokumenta suda. Sada se javlja drugo pitanje. Da li je taj status, a to sam u početku rekao, dobiven u vrijeme na koje se odnosi sudska presuda? Imate situacija da se nakon događaja koji je obradio sud utvrdi naknadno status i da je žrtva u tom trenutku možda čak i bila pripadnik oružanih snaga, a deklarirana je kao civil. I tu se opet javlja pitanje ratnih zarobljenika, i tu je otvoren niz pitanja, ali mislim da je vrlo važno

reći da je sudska odluka ta koja je pravovaljana. Evo toliko.

Bogdan Ivanišević:

Vi niste bili ovde, gospodine Grujiću. Jedan od uvodničara koji sede u toj stolici je povodom presude za Ovčaru u Beogradu rekao da on čak ne bi poklonio potpuno povjerenje ni sudskoj presudi u tom aspektu, u tom smislu da nisu svi oni koji su streljani na Ovčari bili ratni zarobljenici, kao što ih presuda kvalifikuje. Deo njih su bili civili. Da li recimo... Molim? Ne, ali je bilo u bolnici, znači zamislimo, dozvolimo mogućnost da je među dvesta i nekoliko ljudi bilo i nekoliko ljudi koji su bili civili, koji nikada nisu učestvovali ni na koji način u neprijateljstvima. To nije reflektovano u sudskoj presudi. Možda, ja sad ne znam, nemam ispred sebe presudu, možda je presuda, kako da kažem, neodređena po tom pitanju. Ali načelno pitanje da li nas zaista i presude u krajnjoj liniji obavezuju ako iz nekih drugih saznanja nesumljivo sledi da nešto u toj presudi što se odnosi na status tog lica nije dobro utvrđeno, ili ipak moramo da stanemo sa sudskom presudom?

Ivan Grujić:

Dakle, to je opet svaki slučaj za sebe, ali je činjenica da ova priča oko Ovčare i ta presuda koja je donesena je u koliziji sa elementima koji su bili na Međunarodnom kaznenom sudu. Pa onda opet treba gledati koji sud je jači. Ja mislim u ovom slučaju međunarodni. Činjenica je da na Ovčari, da su bili

civili. I to je nedvojbeno utvrđeno. Pa ne može netko tko je šesnaest godina imao, biti vojnik. Ne može trudnica u osmom mjesecu trudnoće biti vojnik. Dakle, tu imamo niz situacija, ali bitno je sa ovog pravnog stajališta, imamo dva različita suda koji su donijeli različito viđenje tog problema.

Bogdan Ivanišević:

Slaven Rašković.

Slaven Rašković:

Pa ja se načelno slažem s gospodinom Grujićem oko toga da treba svakako kao jedno od definitivno najvažnijih izvora uzimati presude suda, ali ako se ne varam, mislim, nisam pravnik, ali naše kolege monitori maloprije su rekli da jedna presuda u nekom upravnom postupku ne obavezuje u kaznenom postupku, dakle da se opet presudi po istom principu. Može se dogoditi, za razliku od ovog slučaja gdje se radi o međunarodnom sudu i sudu jedne države, da unutar jedne države dobijemo dvije različite presude, u jednoj osoba ima status civila, u drugoj vojnik. Kako onda da rješavamo taj problem? Sudske presude definitivno jesu važan izvor, ali ne možemo ih uzimati kao nešto što je, kako bih rekao? Neprikosnoveno.

Bogdan Ivanišević:

Igor Roginek.

Igor Roginek:

Ja bih samo dodao na ovo izrečeno da samo pogledamo malo koliko ima-

mo sudskih presuda uopće, a koliko imamo žrtava. Nećemo imati sudske presude za dva posto žrtava. Mislim, koliko istražnih postupaka je u tijeku? Šesto, a žrtava je oko 20.000 u Hrvatskoj. Sto četrdeset tisuća u cijeloj regiji. Toliko presuda nemamo. Znači, ne možemo se osloniti na samo sudske presude, jer to nećemo nikada dočekati. Osim toga, nije svaka stradala osoba žrtva ratnog zločina, jel tako? Ne možemo se, dakle, osloniti samo na sudske presude. Zato radimo ovo što radimo i zato se susrećemo s tim problemima s kojima se susrećemo...

Bogdan Ivanišević:

Ewa Tabeau, pa gospodin Višnjić.

Ewa Tabeau:

Jedan osvrt na komentar gospodina Grujića. Što je sa klasifikacijom civila koji je bio aktivno uključen u borbe, nosio oružje i koristio oružje? Hoćemo li takvoj osobi, koja se bori poput vojnika koji je u borbi, i ako je takva osoba poginula u borbi, mislim da nije posve jednostavno je li presuda tu jasna, hoće li ta osoba dobiti socijalnu naknadu što se tiče statusa civila, zašto uopće vodimo tu raspravu? Je li nam to pomoć kako dobro raditi kako bismo pomogli sudu da doneše odluku o kaznenim djelatnostima određenih pojedinaca i u slučaju za suđenja za ratne zločine. Mislim da postoje određeni popisi vojnih žrtava, žrtava općenito, ali posebice vojnih žrtava temelju kojih se određuje hoće li se dobiti naknada, odnosno hoće li

obitelj dobiti naknadu. Ukoliko nije očito kako odrediti status i ukoliko organizacije za ljudska prava ili ostali aktivisti nisu sigurni kako odrediti status, kako će uopće bilježiti status u svom popisu žrtve? To je jedan rizičan pothvat i postoje brojni elementi koje moramo uzeti u obzir i ja sama ne bih bila sigurna u nekim situacijama kako to dobro obaviti. Ni sama to ne bih znala.

Bogdan Ivanišević:

Pa možda da Tomislav Višnjić kaže ono što...?

Sandra Orlović:

Neću odgovoriti ni na jedno konkretno izlaganje. Možda eto više kao neki uvod u zaključak ovog današnjeg skupa. Mislim da nam je, vjerujem da ćemo se složiti da je jedan od zaključaka da ne postoji neko univerzalno pravilo koje, kao što kaže gospođa Tabeau, recept za kolač možemo primeniti u svim situacijama za koje smatramo da su slične ili iste. I također nameće mi se kao zaključak da sve ove dileme, iziskuju mnogo više vremena i koncentracije tako da vjerujem da ćemo napraviti jedan follow up sastanak ovoj konferenciji. Mogu da kažem iz pozicije nekog tko radi u organizaciji ljudskih prava da se mi ne promoviramo i ne namećemo kao neki sudski organ ili kao neki ultimativni interpretator onoga što se desilo tokom rata na Kosovu. Naprosto pokušali smo, u nedostatku kredibilnog zapisa o pojedinačnim žrtvama, kredi-

bilnog zapisa o svim žrtvama na Kosovu, pokušali smo da damo naš doprinos. Odlučili smo se za jednu metodologiju. Mislim da je ta metodologija zahtevnija i mnogo ozbiljnija nego što bismo, recimo, mogli da izaberemo, nego što su izabrale neke druge organizacije za ljudska prava. Pomenuo je kolega neke organizacije na Kosovu. Dakle, naravno ta metodologija je i danas, a i ubuduće podložna svakoj kritici, svaka kritika je dobrodošla. Mi ne cenimo, izabrali smo metodologiju koja nas stavlja u poziciju da sebe teramo da dođemo do što većeg broja primarnih izvora, koji su autentični u smislu da su najverodostojniji, i naravno mi smo do sada prikupili skoro devet hiljada izjava svedoka i članova porodica o ljudskim gubicima na Kosovu. To nam je neki primarni zadatak. U nedostatku izjava koristimo neke druge sekundarne izvore ili u nekim situacijama i sudsku dokumentaciju. Ali hoću da kažem da smo naš zadatak shvatili vrlo ozbiljno. Evo tu ću da završim i verujem da će Vesna imati nešto da doda. Hvala vam svima na koncentraciji danas i na zaista korisnim preporukama i sugestijama, kritikama. Mislim da nam je sve bilo zaista korisno i očekujem da nastavimo diskusiju o ovim pitanjima.

Bogdan Ivanišević:

Vesna Teršelič.

Vesna Teršelič:

Pa mislim da je riječ o ozbiljnom istraživačkom poslu u kojem preu-

zimamo neke rizike i te smo rizike spremni preuzeti na tragu smjernica koje je dao ICRC, bilježeći sve ono što o statusu i činjenicama možemo doznati. Nadam se da ćemo uskoro i u smislu informacijskih sustava imati šire mogućnosti da još kvalitetnije zapišemo sve što nam ljudi kažu, što čujemo iz prve ruke i što pronalazimo u dokumentaciji. I ova diskusija danas je bila izvrsna, još je jednom pokazala koliko teško možemo računati na jednoznačne interpretacije podataka koje smo prikupili i svakako da one jesu građa za druge institucije koje ih onda dalje interpretiraju, i tu je jako važno dati dodatne informacije sudovima. Vjerujem da nam treba nastavak ovog procesa. Ja se toplo nadam da ćemo zaključiti da je potrebno ponovno okupiti istraživače i istraživačice, i vas kao savjetnike. Mi ćemo vas najljepše zamoliti da se ponovno odazovete na jedan sličan skup. Ja vjerujem da će taj skup bit ili na Kosovu ili u Srbiji kako bismo zapravo razjasnili dileme u hodu jer radimo u uvjetima u kojima se i dalje razvijaju međunarodni standardi.

Ja mislim da ove smjernice ICRC-a iz 2009. isto tako nisu nešto što se neće dopunjavati u budućnosti. Pretpostavljam da sami stručnjaci koji su se tada okupili neće biti spremni sjesti baš skupa za šest mjeseci, jer ih je i zadatak kroz koji su prošli na neki način iscrpio, ali radimo u uvjetima gdje jedni od drugih stalno učimo i bitno nam je čuti različita mišljenja i ostati u kon-

taktu kako bismo nastavili ozbiljan istraživački rad i jedni druge podupirali i napravili korake prema ostvarivanju prava na istinu i prava na pravični postupak koji na prvom mjestu imaju obitelji stradalih, ali i zapravo svaki čovjek iz naših društava. Ovo je zajednički poduhvat. Ja ne bih htjela sebi prisvojiti mjesto da govorim zadnja pa bih Bogdana zamolila da naprosto pita tko bi još htio reći, neki svoj osvrt, neki evaluacijski osvrt na ovaj današnji dan?

Bogdan Ivanišević:

Zaista sam želeo to isto, doslovno tim istim rečima da bude... Pitaо bih i ljude koji sede za ovim stolom da li oni žele da kažu nešto kao zaključak, a i vas. Bez osvrta na neka konkretna pitanja kojima smo se već bavili, već kao neka vrsta opšte slike. Sa čime odlazite sa ove konferencije? Jednostavnije, jedini je podigao ruku, onda gospođa Jelić i Ewa Tabeau? Znači, idemo tim redom: Slaven Rašković, gospođa Jelić i gospođa Tabeau.

Ewa Tabeau:

Moram reći da mi je jako drago što sam imala prilike biti na ovom sastanku. Još sam jako impresionirana razinom diskusije i odlučnošću sudionika ove rasprave. To mi daje jako dobar osjećaj i uvjerenam da će se ovaj posao raditi i bolje nego do sada. Ovaj posao nikada nije bio lagan. To nikada nitko nije tvrdio. To je vrlo, vrlo težak posao, pravilno evidentirati žrtve rata. Mnogi ljudi to podcjenjuju, posebice

ljudi koji se nikada njime nisu bavili. Oni koji su u ovoj prostoriji svjesni su poteškoća. Ovaj sastanak mi je zapravo dao i puno odgovora, vrlo mi je korisno raspravljati o statusu civila nasuprot vojnika. To je vrlo ozbiljna stvar koja ima vrlo ozbiljne implikacije. Kao prvo, kada prezentiramo statistike o žrtvama rata, ljudi to čitaju i ljudi vide koliko je civila, koliko vojnika i neki ljudi smatraju da uvreda da ima tako puno vojnika, a manje civila. I ljudi nas pitaju što je istina i da moramo ko istraživači biti vrlo oprezni.

Dobro ste istakli da ozbiljno shvaćate svoj posao. Ja mislim da u to nema sumnje da uzimate posao ozbiljno, ali istina je da nam ispitanici ne daju uvijek sve informacije. Ono što vam obitelj kaže o statusu ne mora nužno biti istinito, pogotovo ne u pravnom smislu. To su ponekad dva sasvim različita odgovora i zato je naša uloga kao istraživača, koji se time bave, da ne uvodimo nikakve pristranosti u statističke podatke i ne smijemo navesti javnost na pogrešno mišljenje vezano uz vojni status. Mislim da se svi slažu oko toga, koji su danas ovdje, i shvaćamo koje su poteškoće s ovom tematikom i što bismo općenito trebali napraviti kako bismo smanjili presude ili ih izbjegli. Hvala organizatorima na ovom sastanku i na divnom doprinosu svima koji su diskutirali. Ja ću otići kući vrlo zadovoljna s pozitivnim utiscima.

Bogdan Ivanišević:

Hvala gospodi Tabeau na ovim zapazanjima. Sad stvarno nisam mogao da registrujem tko se prvi javio. Slaven ili vi, ali mislim da nije važno? Hoćete vi prvi, gospodo Jelić?

Ivana Jelić:

Da, mogu. Hvala. Pa želim samo da se osvrnem na nešto što sam mislila da ću reći i za vrijeme svog izlaganja, ali poslije je nekako priča krenula, pa smo se osvrnuli na druge stvari, a to je da povučem obavezu država da pronađu nestala lica. To je obaveza koja je po dopunskom protokolu, mislim da je to odredba 34. Hoću da kažem također da države imaju obavezu da pronađu nestala lica koja je druga strana prijavila za nestale, a u suštini vi radite kao istražitelji i istražiteljice ovaj posao. To je velika stvar, to je sjajna stvar. Nadam se da će se države vrlo brzo, i više, i jače, uključiti u te napore, a čini mi se da ipak postoji jedna pozitivna sinergija u tom smjeru u ovom regionu.

I, naravno, zadovoljstvo mi je bilo da budem danas sa vama. Prvi put sam bila na konzultacijama o REKOM-u u Podgorici. Sticajem okolnosti nisam mogla u međuvremenu da se odazovem na nekoliko poziva, što mi je žao, ali za ovu inicijativu se zna. Ja sam prvi put za nju čula 2009. u aprilu na LSE-u u Centru za globalno upravljanje, gdje ima dosta naših prijatelja, i tamo su bile organizovane konzultacije na tu temu tako da svijet definitivno zna šta radimo u regionu i veoma, veoma je to važan poticaj za dalje. Hvala.

Bogdan Ivanišević:

Sada Slaven Rašković i posle njega je Bekim Blakaj hteo da kaže nešto. Molim? Da. Pa svi će vrlo kratko da govore pošto...

Slaven Rašković:

Evo. Ja ću vrlo kratko. Jako mi je drago što je ova rasprava o statusu civil - vojnik potrajala ovoliko, jer to je samo dokaz da smo svi nekako u biti razumjeli koliko je problematike u samom istraživanju ljudskih gubitaka. Upravo zbog toga, s druge strane, mi je žao što nije bilo vremena za malo više rasprave o indirektnim žrtvama rata, ali nadam se da će na nekom sljedećem događaju biti mogućnosti da i o tom malo raspravimo. Ali to je samo... sve te poteškoće su samo dokaz da se niti jedno istraživanje, bez obzira na izbor metode, ne može postaviti kao nekakvo konačno rješenje u pitanju ljudskih gubitaka na bilo kojem prostoru iako, i ono što je i Sandra rekla, nitko ne želi biti nekakav arbitar na ovim prostorima.

Ono što moramo je što bolje napraviti istraživanje i što više korigirati metode u dogovoru s ostalima da bismo održali nekakve kriterije koji su provjerljivi i jasni. I kao što sam jutros rekao na svom izlaganju, da naša istraživanja budu nešto što se ne može zaobići u svim budućim bavljenjima ljudskih gubicima. Što je više takvih stvari, veća je mogućnost da će se o pitanju ljudskih gubitaka i ljudskim gubicima u budućnosti moći kvalitetnije raspravljati. Hvala.

Bekim Blakaj:

Pa nama koji radimo dosta dugo na terenu, na istraživanju, ova ideja, organizovanje ovakve konferencije postoji već, mogu da kažem godinama, i mnogo mi je drago da smo napokon učestvovali na ovakvoj konferenciji. Zapravo morat ću da budem iskren, možda su moja očekivanja bila malo, ali iako je dobro da smo dobili neke smernice, bar inicijalne, kako da se ubuduće postavimo u vezi pravnog statusa žrtava tijekom rada na terenu. Također moram da budem prilično iskren, u nekim trenucima sam imao kao neki napad straha, naročito kad je gospodin Hadžić rekao da svaka država ima pravo da određuje status i tako dalje, a imajući u obzir što je moj dobar prijatelj Agon citirao deo iz drafta zakona na Kosovu gde se kaže da su žrtve svi oni koji su stradale od neprijateljskih dela... Tako da to me malo uspaničilo, ali ja verujem, ja se nadam zapravo, da ćemo uskoro uspeti da organizujemo drugu rundu ovakvih savetovanja da bi nam bilo što lakše. Hvala vam najlepša.

Bogdan Ivanišević:

Izvolite.

Nataša Stamenković:

Opet Nataša Stamenković, Pravni fakultet Skopje. Mislim da nitko nije odgovorio na Mladenino pitanje kome ćete vi pridoneti. Podsećam, samo na kratko. Prvo, vi sa vašim istraživanja pridonet ćete sudovima zato što mišljenje eksperta jeste izvor prava. Ne očekujte puno jer sudac može da kaže

da ne smatra vaše istraživanje dovoljnim, cilj shodno i to sve to, međutim može da se desi. Znači ne isključujte i to, a sa druge strane ćete pridoneti državi da nađe nestala lica, kao što je rekla docentica, i najviše ćete pridoneti žrtvama i svim porodica, što vodi ka tome da ćete vi pridoneti i budućnosti ovih zajedničkih društva koja moraju da dožive reconciliation, pomirenje, znači pridonositi izmeni budućnosti. Ali ne isključujem i mogućnost da se vaše istraživanje naravno upotrebi i u sudovima za postupke. Hvala.

Mladena Tadej:

Pa ja bih samo, ako smijem, rekla da je možda bila neka greška u komunikaciji, jer moje pitanje je išlo ne čemu će naša istraživanja, pridonijeti. Apolutno. Jasno. Već kad smo govorili o različitim svrhama uspostave statusa i kriterijima, ako se utvrde različiti, koji je izvor koji će nama biti primaran? Kojem ćemo se kriteriju prikloniti? Hvala.

Bogdan Ivanišević:

Violeta Burić je htela da nešto kaže.

Violeta Burić:

Hvala, Bogdane. Osjetila sam osobnu potrebu da kažem da mi je jako drago što sam danas na ovom skupu iz prostog razloga što u zadnjih desetak godina, koliko radim sa udruženjima porodica nestalih osoba, na mnogo različitih sastanaka, konferencija, okruglih stolova, treninga kojih smo mi organizirali ili na kojima smo učestvo-

vali, upravo je ova tema bila uvijek nekako dolazila na dnevni red. I mislim na prethodnom skupno na kom sam bila u Zagrebu da se također pričalo o tome tko je žrtva, kako je karakterizirati, kategorizirati i tako dalje. Ali kažem, osjećam potrebu da kažem zašto sam danas odlučila da dodem. Iz tog razloga koji sam navela, ali evo sad dok pričamo, gledam ovaj banner iza Bogdana - "suočavanjem s prošlošću do održivog mira" i upravo ovo što rade i *Documenta* i Fond za humanitarno pravo i druge organizacije je ono što ja čujem u radu sa udruženjima. Dakle, da bismo došli do, da ne koristim riječ pomirenja, ali da bismo se suočili sa prošlošću ka održivom miru, sad kažem zbog mog djeteta, ostalih budućih generacija, potrebno je da utvrdimo neke činjenice, činjenice o sukobima u prethodnom ratu i da se sa njima suočimo. I to je ono što su uvijek udruženja porodica nestalih, udruženja koja predstavljaju stradalnike prethodnog rata, sukoba, uvijek navodili kao nešto što je bitno. I zbog toga cijenim rad i zaista mi je drago što sam učestvovala. Eto samo sam to imala potrebu da kažem.

Bogdan Ivanišević:

Dobro. Ja mislim da smo čuli četiri, pet, šest izlaganja na kraju koji su ključni samo po sebi tako da ja ne bih sada dodavao tome neke svoje zaključke. Malo sam previše umoran u ovom trenutku da bih to mogao kvalitetno da uradim tako da ću se zahvaliti svima. Meni lično bila je jako zanimlji-

va ova rasprava, a možda neki imaju, kako da kažem, sumnju oko toga da li je u svakom detalju bila neophodna, ali očigledno mnogo ljudi smatra da jeste, da svako od ovih pitanja im je za ono što sada rade veoma važno tako da mislim da je rasprava ispunila svrhu, ako ja to mogu da primetim. I rado ću bit obavešten o tom follow up sastanku i ako me pozovete, rado ću doći. Hvala vam svima i ne znam šta je dalje predviđeno.

Igor Roginek:

Predviđene su logističke informacije, to ćemo poslije. Hvala svima na dolasku i aktivnom sudjelovanju, ja sam osobno jako zadovoljan.

Vesna Teršelič:

Puno vam hvala svima i želim vam sretan put i bit ćemo svakako u kontaktu oko nastavka ove rasprave, jer je stvarno vrijedna i istraživački jako potrebna. Sretan vam put i vidimo se idućom prilikom.

DOCUMENTA

CENTAR ZA SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU

POZIV

Pozivamo sve građane/ke koji/e posjeduju bilo kakve podatke o žrtvama rata u Hrvatskoj (poginuli, ubijeni, nestali, zatvarani, mučeni...), počiniateljima, svjedocima i/ili pisanu, foto ili video dokumentaciju o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava počinjenim tijekom rata, da nas kontaktiraju i pridruže nam se u stvaranju istinitog i na činjenicama utemeljenog pregleda ratnih događanja u Hrvatskoj od 1991. - 1995. godine te što potpunijeg popisa žrtava rata.

Javite nam se, naši istraživači i istraživačice će vas kontaktirati i posjetiti u najkraćem roku i uzeti podatke. Ukoliko želite, podatke možete dostaviti i anonimno.

Upitnik možete ispuniti i podatke poslati i putem interneta, na web adresi www.ljudskigubici.info.

UPITNIK O ŽRTVI

Arhivska oznaka: _____

1. PODACI O ŽRTVI:

Ime i prezime: _____ Nadimak: _____

Ime i prezime oca: _____

Ime i prezime majke: _____

Datum ili godina rođenja: _____ Spol: M Ž JMBG: _____

Mjesto rođenja: _____ Općina u vrijeme rođenja: _____

Državljanstvo: _____ Nacionalnost: _____

Vjeroispovjest: _____ Bračno stanje: _____
(oženjen / udana, neoženjen / neudana, vanbračna zajednica)

Zvanje: _____ Zanimanje: _____

Radni status: _____
(zaposlen-a / uzdržavan-a / nezaposlen-a / samozaposlen-a / umirovljenik-ca / poduzetnik-ca)

Zaposlen/a u: _____ Funkcija: _____

Prebivalište: Adresa: _____ Mjesto: _____

Poštanski broj: _____ Grad/općina: _____

Županija: _____

Boravište: Adresa: _____ Mjesto: _____

Poštanski broj: _____ Grad/općina: _____

Županija: _____

Status u vrijeme događaja: _____
(civil-ka / vojnik-vojnkinja / policajac-ka / pripadnik-ca paravojne formacije)

Pripadnik/ca organizacije: _____
(npr. ZNG / HV / JNA / TO / VJ / VRSK / MUP RH / MUP RSK / HOS / HVO / paravojne jedinice, HCK.....)

Detaljnije o organizaciji: _____

Čin/položaj u organizaciji: _____
(npr. vojnik, pukovnik-ca / načelnik-ca / novinar-ka / zapovjednik-ca / direktor-ica / istraživač-ica...)

2. OPIS OKOLNOSTI KOJE SU DOVELE DO POVREDE (opis događaja):

A large, empty grey rectangular area intended for the user to describe the circumstances of the incident. The area is mostly blank, with a slight shadow effect at the bottom right corner.

3. INFORMACIJE O POVREDI:

Vrsta povrede: _____ Datum: _____

Mjesto događaja:

Točna lokacija: _____ Grad/selo: _____

Općina: _____ Županija i/ili država: _____

4. MOGUĆI POČINITELJI/ICE:

Jedinica/imena: _____

(primjerice: hrvatske / srpske / bošnjačke / vojne / policijske / paravojne / civilne vlasti..., ili nepoznato)

5. DOSADAŠNJI POSTUPCI:

Događaj je do sada prijavljen: _____
(npr. MKCK, HCK, UN, UNHCR, OSCE, policija, Uprava za zatočene i nestale, HHO, komisija...)

Dosadašnji postupci: _____

(navesti na kojim institucijama (npr. DORH, sud, tužiteljstvo...), pod kojim brojem i druge relevantne podatke...)

6. DODATNI ZNAČAJNI PODACI:

ICRC broj: _____

Mjesto zatočenja: _____ Općina i država: _____

Tip lokacije zatočenja: _____ Period zatočenja: _____
(npr. logor, zatvor, kuća, skladište, farma, hangar, podrum...) (datum zatočenja – datum oslobođenja/izlaska)

Općina: _____ Županija i/ili država: _____

Informacije o ostalim zatočenicima/ama: _____

Izvor informacija: _____

Mjesto pronalaska tijela: _____ Općina i država: _____

Tip lokacije: _____ Datum pronalaska tijela: _____
(npr. masovna/pojedinačna grobnica, šuma, kuća, livada, bunar...)

Izvor informacijama: _____

Podaci o ukopu tijela:

Mjesto: _____ Općina: _____

Županija i/ili država: _____ Datum : _____

Podaci o ekshumaciji tijela:

Mjesto: _____ Općina: _____

Županija i/ili država: _____ Datum : _____

Mjesto sahrane tijela:

Mjesto: _____ Općina: _____

Naziv groblja: _____ Datum : _____

Pismeni dokazi: _____

(sve vrste dokumenata, novinskih članaka...)

Drugi materijalni dokazi: _____
(fotografije, video-snimke, odjeća, oružje...)

Izvori iz kojih su dokazi preuzeti: _____
(privatna arhiva, institucije...)

1. PODACI O OSOBI KOJA DAJE PODATKE:

Ime i prezime: _____ Nadimak: _____

Ime i prezime roditelja: _____

Datum rođenja: _____ Spol: M Ž Mjesto rođenja: _____

Adresa: _____ Mjesto: _____

Poštanski broj: _____ Grad/općina: _____

Županija i/ili država: _____

Telefon: _____ Mobitel: _____ E-mail: _____

Žrtva je moj(a): _____

otac / majka / brat /sestra / sin / kći / baka / djed / unuk / unuka / suprug / supruga /
susjed / susjeda /

nešto drugo: _____
(navesti)

Je li svjedok/inja očevidac događaja: Slažete li se da se podaci o povredi objave?

DA | NE

DA | NE

Datum i mjesto: _____ Potpis: _____
(osoba koja daje informacije)

Podatke uzeo/la:: _____ Potpis: _____
(ime i prezime istraživača/ice) (istraživač/ica)

Dodatne napomene istraživača/ice:

Documenta je organizacija za ljudska prava koju su 2004. godine osnovali Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Centar za mirovne studije, Građanski odbor za ljudska prava te Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava.

Od svog osnutka *Documenta* doprinosi razvijanju individualnih i društvenih procesa suočavanja s prošlošću u izgradnji održivog mira u Hrvatskoj i široj regiji produbljujući javni dijalog i inicirajući debate o javnim politikama koje potiču suočavanje s prošlošću, prikupljajući podatke, objavljujući istraživanja o ratnim događajima, ratnim zločinima i kršenjima ljudskih prava, te prateći sudske procese na lokalnoj i regionalnoj razini kao doprinos poboljšanju sudskih standarda i prakse u suđenjima za ratne zločine.

Od 2006. godine *Documenta* radi na izgradnji i jačanju regionalne koalicije organizacija civilnog društva iz post-jugoslavenskih zemalja koja

zagovara osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica nakon ratnih sukoba u regiji (REKOM).

Posljednjih nekoliko godina *Documenta* intenzivno radi na prikupljanju podataka i dokumentacije o svim stradalim građanima i građankama Republike Hrvatske u razdoblju 1991. - 1995. Cilj projekta je stvaranje istinitog i na činjenicama utemeljenog pregleda ratnih događanja te što potpunijeg popisa žrtava rata.

Glavni rezultat projekta bit će poimenični pregled svih žrtava s osnovnim podacima: datum i mjesto rođenja, imena roditelja, prebivalište, etnička pripadnost, vrijeme, mjesto i okolnosti stradanja i status (civilni ili vojni). U pregled će biti uključeni i drugi bitni podaci ukoliko su poznati (npr. stručna sprema, radni status, vjerska pripadnost, bračno stanje, lokacija sahrane...). Prikupljeni podaci bit će dostupni javnosti u elektronskom i tiskanom obliku.

Posljednjih nekoliko godina *Documenta* intenzivno radi na prikupljanju podataka i dokumentacije o svim stradalim građanima i građankama Republike Hrvatske u razdoblju 1991. - 1995. Cilj projekta je stvaranje istinitog i na činjenicama utemeljenog pregleda ratnih događanja te što potpunijeg poimeničnog popisa žrtava rata. Smatramo da je obaveza svakog društva osvijestiti da žrtve ratnih stradanja nisu naprosto brojevi, već ljudi s imenom i prezimenom.

Upravo iz tih razloga organizirali smo dvije javne rasprave o problematici dokumentiranja ljudskih gubitaka. Ti su okrugli stolovi, održani u Zagrebu 2006. i 2010. godine, okupili stručnjake/inje koji/e godinama predano rade na utvrđivanju činjenica o stradalima, ubijenim i nestalim građanima i građankama, na izgradnji mira i povjerenja i ublažavanju ratnih posljedica.

Ova publikacija rezultat je upravo tih javnih rasprava i sadrži cjelovite transkripte te zaključke i preporuke koji su, ili će tek biti, od velike pomoći u aktivnostima sustavnog prikupljanje građe o ratnim zbivanjima i utvrđivanju činjenica.

Cijena 60 kn

9 789539 543387